

БАХТУНИН ЭКВЕР

РЕСПУБЛИКАДИН ЛЕЗГИ ШАИРРИНИ ЯЗИЧИРИН
ЭСЕРАР

*Улубдин электрон жувре
www.lezgichal.ru
сайтдин кумекдалди газурнава.*

ГЕНЖЛИК
БАКУ 1970

Ктаб туьклуьрайди ва редактор
Ядуллагъ ШАЙДАЕВ я.

ЛЕЗГИЙРИН ЭДЕБИЯТДИКАЙ КЪВЕ ГАФ

Миллетрин, халкъарин, гьакІни хзанрин арада душманчивал яратмишай хсуси муьлкиятчивал пайда хьайидалай кьулухъ Лезги халкъни са шумуд патахъ пай хьана.

Къуба ва Куьре ханлухар арадал акъатна. Самур вацІун и падни а пад сан-гьисаб авачир къван дявейрин майдандиз элкъвена. Агъзурралди инсанрин ивиар гегьенш чуьллеризни паласайриз экъич хьана.

Вахтар алатна, уьмуьр вилик фена. Фялейрини лежберри стхавилин алакъаяр мягъкемарна. ЧІехи Октябрдин эквер, кесибвили, кьекъверагвили ва зулумди сефилнавай инсанрин рикІера гьатна.

Пайдахдал стхавал, барабарвал, ислягъвал кхьенвай Советрин гьукуматди зегъметчи инсанар гьамिशалух яз феодализмдин ва капитализмдин зулумдикай хкудна.

Вири халкъарин хьиз, виш йисаралди, мичІивиле хьайи Лезги халкъдин виликни экуь ва гегьенш рекьер ачух хьана.

Азад зегъметди баябан чуьллер бегьерлу багъларизни никІериз элкъуьрна, цІийи хуьрер ва шегьерар арадал атана. Хуьрера Ильичан эквери нур гана, кІвалера радиоьри ван туна.

Виш йисаралди кІвачик акатай, виляй-кыляй вегьенвай инсанри Октябрдин экверик кваз хайи дидед чІалал илимар, чириз, театрриз ва киноьриз килигиз эгечІна. Икътисадиятдихъ галаз санал халкъдин эдебият ва исскоствани йигин еришдалди вилик физ башламишна.

Санлай къачурла лезгийрин эдебият пуд чІехи девирдиз пайиз хьун мумкин я.

Сад лагъай девир. И девир ЧІехи Октябрдин инкъилаб гьалиб хьана мектебра дидед чІалал

тарсар гуз, а члалал газетар акъатиз башламишдалди авай девир я. Яни инкъилабдилаи виликан девир. И девирда лезгийрин арада, гъеле вич гъинай ятла, мус яшамаш хъайиди ятла бегъемдиз чир тавунвай Ашукъ Абдуллагъан, ва гъакъни Тигъиржалви Амйраслан Гъанидин, Манкъули хъуьруьнви Кесиб Абдуллагъан яратмишунар машгъур яз хъана.

Амйраслан Гъанидин гъакъиндай тарихдани кхъенвай са делил-субут амач. Амма Тигъиржалрин хуьруьн исятдин яшлу агъалийрин арада вичин камаллу гафаралди, маналу куплетралди, хъуьруьн ва ягъанат квай къемедийралди «Семе Амйраслан», «Чуну Амйраслан», «Кими Амйраслан» ликлабар алай шаир Амйраслан Гъанидин твар машгъур я.

Вичин 130 яшар хъанвай Незуьра, яшлу итимар тир Мегъамеда, Балугълана, Велиди тестикъарзавайвал, Амйраслан вичин уьмуьрда гзаф азиятар члугур, гъилляй акъатай муьгъуьббатди кайи, никлер цадай чилерин патахъай буба варлуйри яна кхейидалай, дидени маса гъуьлуьз хъфейдалай кьулухъ, сефил ва кхъкъверавилин гъалда гъатай са инсан хъана. Вичин гъавурда акъадай са касни жагъун тавур Амйраслан анжах шиирар, манияр, къемедияр тесниф авунал, гъабурун куьмекдалди вичин дердер кхезил авунал машгъул яз хъана.

Амйраслан Гъанидин кватла басмадиз гъазурнавай гъар са шиир неинки шаирдин вичин залан уьмуьр къалурзавай шагъидар я, адан яратмишунар вири санлай къачурла, гъакъни а девирдин гъахъсузвилер, зулумарни адалатсузвилер ва халкъдин залан дуланажагъ къалурзавай гуьзгуьяр я.

Амйраслан Гъани уьмуьрдикай умуд атланвай шаир хъанач. Ам гележегдихъ умуд галай, бахтлу йикъар, азад девран кхъедаиди къатлаи ва адал члалахъ тир шаир хъана.

Гъахъ дуван авачир заманадин зулумдик суза авур шаиррикай садни Манкъулу хуьряй тир Кесиб Абуллагъ хъана. Хуьруьн девлетлуйрикай садавай тимил кел-кхъин чирайдалай гуьгъуьниз ам кесибвилини нуькервилин рекъера гъатна.

Шаир уьмуьрдин гъахъсузвилерин менгенада гъатнати, ада вичин яратмишунрилай гъил къачунач. Кесиб Абдуллагъан яратмишунриз хци сатирадин,

хъуьтуьл юмордин, туькьуьл хъуьруьн квай ягъанатдин шиирар хас ятани, адахъ гуьзел ва чими лирикадин шиирарни ава.

Шаир Чехи Октябрдин инкъилаб гъалиб хъайи сифте йисара душманри яна кхъена. Амма адан камаллу гафар ва маналу шиирар инсанри рикелай алуднач. Кесиб Абдуллагъан шииррин сифте ктаб 1960-йисуз Дагъустандин ктабрин нешрийтди басмадай акъудна.

Кхъвед лагъай девир. И девир Чехи Октябрдин инкъилаб гъалиб хъайидалай кьулухъ, дидед члал мектебра, газетра ва ктабра гъатна гегъеншдиз ишлемишиз башламишай йикъарилай гъисабна кланда.

И девирда лезгийрин арада жегъил члавалай вичин уьмуьр инкъилабдин чехи кардихъ галаз алакълу авур, инкъилаб гъалиб хъайидалай кьулухъ партиядин ва советрин идарайра жавабдар кьуллугърал хъайи коммунист шайр Нуреддин Шарифан хва Шарифов машгъур хъана.

Ам неинки инкъилабчи коммунист шаир, гъакъни хъсан муалим, партиядин кьуллугъчи, советрин идарайра жавабдар кваллахар кхиле тухвай гуьзел инсанрикай сад тир.

Нуреддин Шарифов 1919-йисалай Коммунистрин партиядин член я. Ада 1920-йисалай 1930-йисалди партиядин Къубадин Округкомдин секретарвиле, 1930—1931-йисара исполкомдин седривиле, 1931—1936-йисара халкъдин судявиле, 1936—1937-йисара райондин «Соцтемп» газетдин редакторвиле кваллахна. Азербайжандин Коммунистрин партиядин VIII ва X-гурултайра ам Азербайжандин Исполнительный комитетдин членвиле хъана.

Гъар гъи кваллахдал хъанатани ада вичин шаирвилини кхъелем гъилляй ахъайнач. Нуреддин Шарифован шиирар а девирдин лезги члалан ктабра, журналра ва кватлалра гъатна.

Нуреддин Шарифова лезги члалан алфавит туькьурзавай комиссиядин кваллахда, гъа кар патал 1931-йисан декабрдиз Магъачкъала шегъерда хъайи совещанияда иштиракна. Нуреддин Шарифов девирдихъ галаз нефес къанур, гъа девирдин кхизгъин кваллахрихъ галаз санал яратмишай шаир хъана.

Адан яратмишунриз къизгъин зегъметдин пафос; цийи уьмуьр туькIуьрзавай шад инсанрин нефес, Ватан, халкъ, Коммунистрин партия кIан хьунин пак гьиссер хас хьана.

Гьа и девирда Шарифовахъ галаз санал жегъил шаир Шемседдин Пиругълановани поэзиядин четин рекъера камар вегъез башламишна. Пиругъланов ала-тай девирдин четинвилер такунвай, амма гьисс ийиз-вай, вилик-экуь гележегдихъ инадлувилелди гьерекат-завай инсанрин арада хьана. Райондин «Социализм-дин темп» газетдин жавабдар секретарвиле кIвалах-завай Пиругъланован шиирриз гьакъисагъвиле къиз-гъин зегъметдин пафос хас тир.

Пуд лагъай девир Коммунистрин партиядин XX лагъай гурултайдилаи инихъ башламишна.

Исятда чпин эсерар Баку шегъерда басмадай акъатзавай шаиррикай Забит Ризванова, Лезги Нямет (Мамедалиева), Иззет Шарифова лезгийрин эдебият-дин пуд лагъай девирдихъ мягъкем бине кутунва. Ги-ла Нияз Пашаев, Межлум Ферзалиев, Шихзада Ва-ладов, Агъамегъамед Бадалов, Эшреф Келбиханов, Мирзали Рустамов, Эгъмедбег Шихкъайибов хьтин жегъил эдебиятчийралди чавай дамах ийиз жеда

ЭДЕБИЯТДА ДУСТВИЛИН АЛАКЪАЯР

Инсанрин, санлай къачурла вири халкъарин арада уьмуьрдин маса шартIара дуствиле алакъаяр авай-ди хьиз, эдебиятдани дуствиле ва стхавиле алакъа-яр авайди я.

Лезги халкъни дегъ девиррилай башламишна Къаф-къаздин вири халкъарихъ, илла хьи, чпин лап мукъва тир къуншияр азербайжан халкъарихъ галаз эдебият-дин рекъяйни кIеви дуствиле ва къакъат тейир стха-виле алакъайра хъайиди я.

Хпехъанар ва малдарар гьар хъуьтIуьз Ширванда-ни Мугъанда жедайди хьиз, хуьрера дуланажагъдин шартIар четин хъайи лежберарни Азербайжандин ше-гъерриз—Бакудиз кIвалахал физ хьана. И алакъайри кьве халкъдин эдебиятар сада-садан арада машгъур ийиз ва абур девлетлу ийиз хьана.

Машгъур лезги ашукъар тир Режебан, Салигъан, Къурбанан тIварар Азербайжан халкъдин арада гзаф машгъур яз хьана. Лезги ашукърин эсерар кIватIунин карда Азербайжандин язичи Э. Эбуьлгесенан зегъмет гзаф я. Ада кIватIай эсерар 1929-йисуз С. Руьстемани М. Рагъима басмадай акъудай «Ашукъар» тIвар алай ктабда ава. Гьа и ктабдин 1938-йисуз акъатай цийи чапунани лезги ашукърин эсерар ава.

Лезгийрин бубайрин мисалар, манияр, махар ва дастанар къунши Азербайжандихъ галаз кIевелай ала-къалу я. Азербайжандин халкъдин дастанрикай «Ашукъ Къарибан», «Шагъ Исмайилан», «Таптугъан» варианттар яз лезгийрихъ «Периханум», «Ашукъ Саид» ва маса варианттар ава.

«Куругълу» дастандин са шумуд кьил Лезгийрихъ, махсуси Дербентдихъ галаз алакъалу я. Филологиядин илимрин кандидат Ф. Жебрайиловади тестикъарзавай-вал «Куругълу» дастандин лезги чIалан таржума Ба-

куда гъилин кхъинрин фондуна ава. Азербайжандин халкъдин манийрикай ва къуьлерунин гъавайрикай лезгийри гегъенш менфят къачузвай хъиз, лезги манийрикай гзафбур азербайжан халкъдин арада машгъур хъанва. «Мулейли», «Мегъеремд хуър», «Тайгъунар», «Лезгинка» ва маса гъаваяр идаз мисал я.

Санлай къачурла, Азербайжандин шаиррикай Х. Б. Натеван, Исмаил бег Къуткъашинли, Сеид Эзим Ширвани, Нежеф бей Везиров, Абдулла Шайкъ, Къафур Эфендизаде (Кантемир) Лезги магъалра гзаф вахтара яшамаш хъана ва чпин лап хъсан эсерар инра яратмишна.

А. А. Бакиханован «Гуьлуьстан Ирем» тивар алай машгъур ктабда, санлай къачурла, вири лезгийрин тарих ганва.

Бакуда акъатзавай «Шеркъ-рус», «Гъаят», тивар алай газет ва журналра лезги магъалрикай гзаф макъалаяр ава. Машгъур «Экинчи» газет тешкил авурди тир Гъесенбег Зердаби лезгийрин алим, философ ва шаир Гъасан Эфенди Алкъвадаридихъ галаз таниш яз хъана ва газетда адан макъалаяр ва шиирар чапна.

Азербайжандин машгъур инкъилабчи Н. Нариманован тивар лезгийрин арада гзаф машгъурди яз хъана. Абуруз Н. Нариманов шаир-драматург хъизни пара кIандай. Адан «Шамдан бег», «Наданвал» тивар алай эсерар лезгийрин сифтегъан театрди ва хуърера дернегрин коллективри сегънедал эцигиз хъана.

Лезги эдебиятдин инкъилабдилай виликан девирдин лап чIехи векилрикай сад тир Къуьчхуър Саид (1750—1810) жегъил вахтара кIвалахун патал Ширванда ва Мугъанда хъайиди я. Ада инра авай вахтара Азербайжан чIалални эсерар яратмишна.

Лезги поэзиядин классикрикай тир Етим Эмин (1816—1878) хейлин вахтара Азербайжандин хуърерани шегъерра къванцин устIар хъана. Азербайжан чIал михъиз чирай Етим Эминани са хейлин шиирар и чIалалди яратмишна. Пролетар Бакудин зегъметдин залан шартIара арадал акъатай шаиррин жергеда Ахцегъ Гъажидин (1914-йисуз кечмиш хъайиди я) тиварни къаз жеда.

Лезгийрин Советрин поэзиядин бине эцигай, XX виш йисарин Гомер СтIал Сулейманани гзаф вахтара Бакудин мафтIадин мяденра фялевалайди я. Ада ина

азербайжан чIал чирна, гагъ-гагъ ада вичин шиирар и чIалални лугъуз хъана. Машгъур шаир Хуьруьг Тагъира (1893—1958) гзаф вахтара Нухада, Къубада ва маса чкайра къелечивал авуна. Адани вичин шиирар къве чIалал яратмишайди я. И винидихъ чпин тиварар къунвай шаирри чпин эсерра стха халкъарин дуланажагъ, абурун гуьзел тебиат, метлебарни-мурадар тереннум авунва.

Лезгийрин чIехи тарихчи, философ, риязятчи-алим ва гъакIни шаир Мирзе Гъасан Эфенди Алкъвадари (1910-йисуз кечмиш хъана) араб, фарс, урус, азербайжан ва гъакIни Дагъустандин халкъарин са шумуд чIал чидай инсан хъана. Ада вичин машгъур «Асари Дагъустан» тивар алай ктаб азербайжан чIалал кхъейди я. Къейд авун лазим я хъи, Мирзе Гъасан Эфенди Алкъвадари Гъесенбаг Зердабиди акъудзавай «Экинчи» газетда мукъувай иштирак ийизвайбурукай ва ам халкъдин гегъенш къатарин арада чукурзавайбурукай сад хъана.

Алай девирда Азербайжандин шаиррин ва язичийрин эсерар лезгийрин гегъенш къатарив агакъарунин карда лезги шаирри, язичийри ва драматургри чIехи кIвалах къиле тухузва. Шаирар тир Шагъ-эмир Мурадова, Алирза Саидова, Байрам Салимова Р. Рзадин, Н. Хазридин ва маса шаиррин эсерар таржума авуна газетриз, журналриз ва ктабриз акъуднава. Язичияр тир М. Гъажиева, Къ. Межидова, Я. Яралиева, Б. Гъажикъулиева Азербайжандин язичийрикай Ж. Мамедкъулузадедин, М. Ибрагъимован, С. Рагъманан, Э. Веллиеван ва масадбурун эсерар таржума авуна кIелдайбурув агакъарнава.

Стха халкъарин эдебийIатрин дуствилини алакъаяр атунивай гегъенш ва мягъкемди жезва. Эхиримжи къвед-пуд йисан девирда Бакудай Азербайжанда яшамаш жезвай шаирринни язичийрин эсерар чап авуниз къетIен фикир гузва. Икъван чIавалди 20-къван жуьреба-жуьре ктабар басмадай акъудна кIелдайбурув агакарнава.

И винидихъ къалурнавай делияри, къве къуниши ва уьмуьрлук стха тир халкъарин арада дегъзаманрилай башламишнавай дуствилини алакъаяр эдебиятдинни яшайишдин рекъяй атунивай мадни гегъенш жезвайди субутзава.

Забит Ризванов

ЭДЕБИЯТДИН ИРС

Нуреддин Шарифов

КІАНДА

Паласадин чилер тирвал
Сарубугъда цана кІанда.
Патахъ ян гий (гайи) никІерани
Бегъерар бул гъана кІанда.

Эвелдай кар ятІан залан
Гъилик ая туьрез-кутан.
Къудратлу хъун патал Ватан
Даим дурум гана кІанда.

Зирекдаказ вигъена кам
Сих авуна жерге тамам.
Хчун патал къисасни-кам
Душмандин юкъ хана кІанда.

ША

МичІи дуьнья барбатІна
Цийид туькІуьр ийиз ша.
Илимдалди къилера
Эквер куькуьр ийиз ша.

Къакъан, чІехи дагълара,
НикІерани, багълара.
Мукъварани яргъара
Рехъни, жегъир ийиз ша.

ГъвечІибурни, чІехибур,
Жегъилбурни рехибур,
Секинбурни, векъибур,
Илим фикир ийиз ша.

ЧИРА

Куьгъне кІелар квахъна фена,
МичІи суруз гъахна фена.
Цийи кІелар атана шад,
Эллери чи къатІана фад.
Къелем къачу кІелиз алад,
Чира халкъар илимдин дад.
Вилик финин рекъер чира.

АЯЛРИЗ

Къваз кІвалин юквал-акъваз хиялриз,
Вуч гун лугъуз кье жуван аялриз.
Килигир къван мад текнедиз чи буш,
Бес вуч лугъун яван аялриз?

Къуншидин кІвале дулма-аш ава,
Гьерен як галай гьа бузбаш ава.
ТІанурдин фуни бул лаваш ава
Бес вуч лугъун за масан аялриз?

Нисидин ккІал, ахтармадин кІус
Лагь, къатухни нек акурди я мус?
Тугъадиз акъван авачиртІа кус,
Аквадачирни, лагь, хъсан аялриз?

КІвалерал пехъер ацукърай, душман,
Вунни кье зун хъиз амукурай, душман.
Ви дувандик гьахъ галукурай, душман,
Уьмуьр жедайвал асант аялриз!

ХАБАР КЪАДАЧ

Чидач дустар рахада паб,
Булушкадкай, шалдикай.
Хабар къадач залумди гьич,
Кье зун авай гьалдикай.

Низ чида къван кесибдин гьал.
Рагь алай югь мичІи я.
Кьиф кьугъвазва кандуда зи,
Ам дагъар хъиз ичІи я.

Шал кІанидан жибинда пул
НикІера кьуьл жедачни?
Дем кІанидан гьилера звер
КІвачера кьуьл жедачни?

Къваз тавуна рахада паб,
Булукшадкай, шалдикай.
Хабар къадач садани гьич
Абдул авай гьалдикай!

КУРАЙ.

Фана дунья игътибарсуз
 Зи рикі кайи рикіер курай.
 Душман атай цай, ялав гваз,
 А шегьердин рекьер курай.

Чуьллерал хар къвана михъиз
 Дагъдин синер хъана михъиз.
 Чилер барбаті хъана михъиз
 Къалар курай, векьер курай!

Вучда вакай уьмуьр фана
 Вун кІан хъана, гъилив къуна.
 Гъамиша зун дарда туна,
 Улам курай, муькъвер курай!

Амираслан я аскІанди
 Гуьгьуьл даим я пашманди.
 Зун дарда тур а душмандин
 Рикі кабаб хьуй, жигер курай!

БАХТАВАР

Багъларай къвезва мад билбилдин сес
 Мани лугъудай ширин, бахтавар.
 Мягътел жезва зун акурла гъевес
 Хъанвай бахтлувал якъин, бахтавар.

Алукъна гатфар, къуьд амач мекъи
 Къилел цуьк алаз къарагъна некъи.
 Махпур хразва тулара векъи
 Шагъ, манияр лагъ, рикІин, бахтавар.

Чирнава гуьрчег уьмуьрдин ктаб
 Жени бахтлувал эллерин гъисаб.
 Акъваз тавуна гайитІани яб,
 Галатдач зерре хуьруьн, бахтавар.

Элдиз чизва зун, тІвар жузамир на
 Шад манияр лагъ, яр ялгъузмир на.
 Валди я дамах, къил агъузмир на
 Зи шегьердинни, хуьруьн, бахтавар!

АКУ

Къе зи мекер рехи хъанва дагълара
 На уьмуьрдин, сирдин деринвал аку.
 Манидин ван гъатна серин багълара,
 Яшайишдин ихътин ширинвал аку.

ТАРИФАРДА

НафтIадикай шиир кхьин
РикIивай кье кIан хьана заз.
Акьваза вун, шаир эркин,—
Лагьай са гаф ван хьана заз.

Килигна зун буругьрин сих
Тамун юкьвал алай касдиз.
Гьилерални зегьметдин пих
Хьана девран гьалай касдиз.

НафтIадикай кхьида за
За инсанар тарифарда.
НафтIар элдиз ийизвай бул.
Пагьливанар тарифарда.

ГЬЕЛБЕТТА

Кисна, кисна,
КIвач илисна,
ВекIегьвалай инсанриз
Шел квачирбур лугьуда!
Кьил агьузна,
Чин атIугьна,
Гьамар рикIе
Хуьзвайбуруз
Мел, квачирбур лугьуда!
Гзаф рахай,
Гзаф хьуьрей,
Гзаф кьуьлай инсанриз
Кьел квачирбур лугьуда!
За шиирра а инсанрин
Вирибурун суьбетда,
ГьакI тир виляй зи шииррик
Шелни, мелни, кьелни гала гьелбетда!

ЖЕДАЧ

Кисна кьвазун кьизил ялда
Гафар харжа мискьида хьиз.
Гзаф рахун кьезил ялда
Сарар кIева мекьида хьиз.

Ваъ юлдашар! Шаирдивай
Гаф галачиз кIвалах жедач.
Адан гьунар гафаралд я
ТахьайтIа эл чIалахъ жедач!

КУЪЗ ГЪАВУРДА АКЪАДАЧ

Зун яргъариз акъатайла
Ялав галаз къведа чарар.
Къарай текъвер къариблухра
РикІин мелгъем жеда чарар.

Даим патав гваз хъайила
Чими гафар рахадач вун.
Зун ви уьмуьр, вун зи бахт я
Куъз гъавурда акъадач вун?

АЯЛВИЛЕР

Хъархъун тарак къугъвадай чун-аялар
Дуьньядикай са хабарни авачиз.
Бязи чІавуз хъел жедай чун, себебсуз
А дуствилер, ихтибарни амачиз.

Дуст хъунарни, хъел хъунарни аялрин
Къуш алай хъиз, жедай гъилел метІерал.
Аялвилер, алатна куьн, къадирни
Чир жезва жив ацукъайла мекерал!

АЯЛВИЛИН ХИЯЛАР

Ашукъ-ашукъ къугъвадай
Къурак гъвечи аялар.
Бязи чІавуз фидайди тир
Яргъаризни хиялар.

А хиялар кишмишар,
Къесиярни недайд тир.
А хиялрик игитвал,
Къудратлувал жедайд тир.

ГЪИСЗАВА

Вун цуьквериз тешпигъ гъидай
ЧІавариз хъел къведачир ваз.
Зи рикІевай гъиссерикай
КІусни хабар жедачир ваз.

Гила, свас я вун зи кІвале
Тарифайла кисзава на.
Амма, рикІин хиялар зи,
Яргъалламаз гъисзава на.

АХЦЕГЪИЗ ФИДАЙЛА

Дагъдин рекъер какур шуькуь
Дагъдин рекъер яргъа я.
КичІе туш заз, себеб ава
Зи «Москвич» юргъа я.

Фикирзава за рекъера
Дегъ девирдин мизанрикай.
И рекъерай яхди ялгъуз
Физ хтай къван инсанрикай.

ХЪАНАЧИРТІА

Баязи чІавуз фикир ийиз
Гъахъсузвилер, ацукъда зун.
Къуна гъиле хиялрин кІентІ
Мягътел хъана амукъда зун.

Хъсан жедай гъамар патал
Зун дидеди ханачиртІа.
ГъикІ жедай зи гъал дуьньяда
Закай шаир хъаначиртІа?!

СЕФИЛДИ

Къве рикІин жез, хиялар зи
Бязи чІавуз катиз жеда.
ЧІалахъ хъунин гъиссер чІехи
Зи хиялда гъатиз жеда.

Гъихътин фикир, гъихътин хиял
ГъатайтІани гуьгъуьлда зи,
Гъикъван чІуру фикир хъайтІан
Шад фикирри сефилда зи.

СИНЕЛ АЛА

Чулав йифек галтугда югъ
Йиф галатдач, югъ галатдач.
Кайи рикIяй авахьда юргъ
Вил галатдач, нагъв галатдач.

Шаирдин рикI элдихъ гала
Эл селлерин винел ала.
АкI жезва заз, а шаир вич
Дагъдин къакъан синел ала.

НИЗ ХЪАНА

Къушарин ван акъун тавур
Рагарикай куъз хъана.
Мурк хътин яд къуъне аваз
Гъвечи булах физ хъана.

Дагъдин вацIухъ авахьна ам,
Рагъул церик какахьна ам,
Лагъана за:
Мурк хътин яд низ хъана?!

АКВАДА

Агъзур жуъре рангаралди
Къуна чилер цуьквери
Къацу махпур алай чилел
Дем кутуна нуькIвери.

Амма, чубан хияллу яз
Къвазна рекъин яхада.
Куъз лагъайтIа, гуьрчеквилер
РикI шад тирдаз аквада.

ИСЛЯГЪВАЛ КIАНДА

Дявейрикай рахай чIавуз инсанрин
РикIе валар-цацар къекъвез экIида.
Ислягъвилини манидин ван хъайила
Бахтлувилини мани, аваз чкIида.

Дяведикай рахамир заз, секин хъухъ
Ада бахтар хчурди я гъилерай.
Къил амай къван, чилин винел инсанрин
Ислягъвилини нур авахърай вилерай!

ТЕРЕЗАР

Билбилрикай, цуькверикай,
Гъетерикай, циферикай,
Дагъларикай, багъларикай,
КхъейтIани,
РикIел къведа инсанар!
Гъабур тушни,
Ви шииррин терезарни, мизанар?!

УМУД

На рагарай атIузва рехъ
Хъуьрезва вал бязи ксар.
КIвалахзава вуна даим
Ван тахъайди ийиз къасар.

На рагарай атIузва рехъ
Мензил мукъвал хъурай лугъуз!
Ви зегъметдин къимет-мизан
Гележегди гурай лугъуз!

ЭЛДИ АКВАДА

Къве цIар кхъиз, анжах, гъа вич гъавурда
Акъадайвал инай, анай жагъурна.
Гъа идалди дамахзава датIана
КIанзава вич элдин вилик машгъурна.

За лугъузва, вун бес элдин гъамарин
Бахтлувилини гъавурда мус аквада?
Тади къамир, лазим хъайи, макъамда
Машгъурдай кас элди вичи аквада!

ПУД КАС

Чубан жеда жегьил кас
Дагда хпер хуьн патал.
Лежбер жеда веклегь кас
Сару къуьлер гуьн патал.

Шаир жеда веклегь кас
Элдиз тариф гьун патал.
Аскер жеда пуд касни
Ватанд намус хуьн патал.

АМУКЪРАЙ

За вучда къван, ви риклин
Сир садазни аквазвач.
Гьа виляй ви гафарин
Чун гьавурда акъазвач!

РикI экIяй хьуй суфра хьиз
Дустар адав ацукьрай.
Гьавурда эл акьуна
Ви кар халкъдиз амукьрай!

ХЪСАН ТУШНИ

Гьил ичIи яз фин айиб я
Мугьманд кIвализ лугьуда.
Гьавиляйни фидайбуру
Савкъатар бул тухуда.

Савкъатар бул гваз фена вун
Шербетар бул хьунилай.
Гьил ичIи хьун хьсан тушни
РикI ичIиди хьунилай!

ХВА, РУШ

Хва вердишда бубади
Шарвилидин ниспетда.
Буржи ава ватандин,
Лугьуз адан къисметда.

Рушар хуьда дидейри
Беневшадин цуьквер хьиз.
КуькIуьй лугьуз чарадан
КIвале бахтун эквер хьиз!

ВУЧИЗ

Рагь элцифай валар кIане къветери
Шим къечIегьиз, мани лугьуз мелзава.
Мегьуьн тарал пеш гьисабиз каруйри
Мугин патал, лишанзава, гелзава.

Вучиз терс я, тIебиат ви къилихар
Ракъинавай а байкъушри хьелзава.
Бахтар акваз каруйринни, къветерин
РикIер къудгьаз, вилел накъвар селзава?!

СИР

Вуч чиде ваз гележегда уьмуьр чи
Авайдалай гьикъван вилик фидатIа.
Сир ахъайин за рикIевай гьамиша
На зи гафар жуван рикIе хуьдатIа.

Виш йисалай космонавт яз чубанди
Гьетер цава суьруьяр хьиз хуьда жал!
Виш йисалай космонавт яз лежберди
Хьпи вацрал Сарубугьда гуьда жал?!

АКI ХЪАНА ЗАЗ

ЦIедгьуьн хъана цавай вили
Гьед кефердихъ фена ялгьуз.
АкI хъана заз, къагьриман са
Душманд гьиле къена ялгьуз!

И вахтунда, са маса гьед
Катна гьа гьед фейи патахъ.
АкI хъана заз, хайи стха
Зверена стха къейи патахъ.

ГЪАВУРДА АКЪАЗВАЧНИ?

Вили цавал ашукъ хъайи
Лекъ къарагъда синерилай.
Манидин ван алахъдай хъиз
Яр, ви тардин симерилай.

А симерай вили цавни,
Къакъан синни аквазвачни?
Зи маийрин метлебда вун
Бес, кIани яр, аквазвачни?

ЯР ГЪАВУРДА АКЪАЗВА

Чантада фу, ципIина шур
Вилик яцар,—йилимдава.
На лугъузва: язух жегъил
Йифиз-юкъуз зулумдава.

Йифен цава гъетер сансуз
РикIихъ галаз рахазва зи!
Зун бахтлу я, и дуйнъяда
Яр гъавурда аквазва зи!

ЗИ ШИКАЯТ

Деврандикай шикаятда
РикIе мурад авачирда.
Пакад йикъан вахтлувилик
Зерре умуд галачирда.

Зи шикаят къенин йикъан
Ерсузрикай я, дустар, къе.
Зи шикаят пакад йикъан
Ферсузрикай я, дустар, къе!

СУАЛ

Вун къакъандай рахаз жеда
Наши бичинчидини

Гуьда виняй!
Гъамушалух яргъаз хъайи,
Дуст квачиз вун,
Фида гъинай?
Вун гарарив къугъваз жеда
Бес марф чилел
Аватдачни?
Къиметлу гаф багъаз жеда
Фикир ая,
Галатдачни?!

ЯРГЪАЗ КIАНДА

«Зун, зун!»—ралди къил хуьз кIанда
Пеше яни гъилевай?
Ваз юлдашар къе, хаз кIанда
Шуьше яни гъилевай?
Вун хътинбур яргъаз кIанда
КIвачивайни, гъиливай!

ВУЧИЗ

ЧIехи кIвалах къуна гъиле
Физ кIанда ваз!
Гъа идалди гъуьрмет чIехи
Гъиз кIанда ваз!
ЧIехи кIвалах пул туштIа бес
Куьз кIанда ваз?

РИКI

Йифе къуна къужахда югъ
ВацIу лайлай яна мад.
Гъетер акваз яргъа авай
Варз дердини кана мад!

Эл ахвара, зун столдихъ
РикIи кIвалах ийизва.
Пакад йикъан метлебринни
Зун мад чIалахъ ийизва!

КЪАРАГЪДА

Зулун марфар даклан жеда
Дуьнья ламу хуьда лугьуз!
Гатун марфар залан жеда
Сарубугъда гуьда лугьуз
Гатфарин марф низ клан жедач
Бегьерди кул гуда лугьуз!
Вуна ви кар аквада марф
Кьада лугьуз... цлуда лугьуз!...

ДАГЪ АТІУТІ

Пакад йикъак вил галатІа
Дагъ атІутІ кье.
ЛуматІвилин гьил галатІа
Сагъ атІутІ кье!
КІвачик жуван чил галатІа
Рагъ атІутІ кье!
Пакад йикъак вил галатІа
Дагъ атІутІ кье!

БЯЗИ ЧІАВУЗ

Хиялривай яргъал жени
Мурад, метлеб чІехи инсан!
Галатдайд туш заманади
АвуртІани рехи инсан!

Бязи чІавуз дагълар, тамар
КІариз-кІариз физ кланда заз.
И дуьньядин лацу чинал
ЦІариз-цІариз физ кланда заз.

ТЕК ВАХТАРА.

Тек вахтара ацукьда зун
Хиялрикай дустар кьуна.
Гафарикай минараяр
Храз, кьелем устІар кьуна!

Тек вахтара ацукьда зун
Халкъ паталди фикир ийиз.
Къенин йикъан гаф рахана
Пакад йикъан зикир ийиз!

КІАНДА ЗАЗ

Дагъларикай кхьизва за гьамиша
Адан рагар ухшарда за цІарариз.
Дустарини лугьузва заз кьимиша
Паласадин чуьллеравай крариз.

Зун дагъларал ашукъ тушни эвелдай
НикІерани мулейлидин ванда за.
Кьилел атир алай сару кьуьлерни,
Паласани а дагълар кьван кланда заз!

ЖЕЗВА

Дагъдин хуруз гьар гатфарин эвелдай
Угълан цуьквер, беневшар экъечІрай.
Къайи шагьвар атай чІавуз кефердай
Кьуьзуь ашукъ тариф ийиз экъечІрай.

Дагълар мани-мани тушни нуькІверин
Адан тариф къабул ая рикІивай
Атир даим артух хьурай цуькверин
Ашукъ инсан тежедайвал рекъивай!

ВИРИ АВА

На рикІ дагъдиз, на рикІ багъдиз
На рикІ чуьлдиз тешбигъзава.
Гагъ а рикІел муьгьуьббатдин
Ялавралди на пихзава.

Гьавайидай галудмир жув
Гафунихъни кири ава.
РикІихъ галаз зарафатмир
Ана дуьнья вири ава!

ЗАЙЗАВА

РикI михьиди я, тикрариз даим
Ам эллер патал пайзава вуна.
Къуй чими хьурай, лугьуз гьамиша
Къайи гуьгьуьлра цIайзава вуна!
Амма, гъавурда акъазвач, дуст кас,
Ам пайиз-пайиз, зайзава вуна!

ША

Дуьньядилаь элкъвезва зун
Къизил къушдин лувараллаз.
Физва уьмуьр, физва йикъар
Мелераллаз, сувараллаз.

Зи бахтунал ятIа ашукъ
Зи уьмуьрдик пай кутаз ша.
Муьгьуьббатдик, ашкъидик зи
Тукъуьн тейир цIай кутваз ша.

ХЪСАН Я

Гъазур жезва зулни хъпи
Чка хъуьтIуьз гун паталди.
Къуьдни къвезва чиле цава
Лацу памбаг цун паталди.

Къуй хъфирай, къуй атурай
Мугьманар бул хъун хъсан я.
А хъуьтIуьни вичин чка
Мад гатфариз гун хъсан я.

ВАХТ АВАЧ

Юкъуз акур крар вири
Йифиз цIарар хъана кIанда.
Къенин йикъар гележекдин
Несил патал хвена кIанда.

Малум кар я квезни чида
Виридахъ хъиз бахт авач захъ.
Амма, зиди туш и тахсир
Гъам чIугвадай вахт авач захъ.

КИЛИГА

Зун акуна рахайбуру
АтIугъай кас я, лугьуда.
Зи суфатдиз гьамишалух
Хажалат хас я, лугьуда.

Дуьз туш и кар килига вун
Зи шииррин шад цIарариз.
Эл паталди зегьмет чIугваз
Рехи хъанвай зи чIарариз!

ХЪАНА

Мугьмандиз за гьер тукуна
Дагълар хиве къуна ада.
И хатурдай, и гьуьрметдай
Багълар хиве къуна ада.

Суфрадал за шур эцигна
Мугьмандин пел чIур хъана хьи!
Хиве къурди зун паталди
МичIи, къайи сур хъана хьи!

ЭЗБЕР Я

Адет тирвал дегь девирдин
Зи баладин хурал лацу,
Манат ала.
Бахтлувилин лишан я им
Бахтсузвилиз вунани, дуст
Алата лагъ!
ЧIехи хъайи чIавуз адаз
Ватан патал гур женгериз
Эвер ая.

А вахтунда адахъ галаз
Зи шиирар
Эзбер ая!

ЭКУЪНЕХЪ ФЕРМАДА

Чугъ-бугъзава некѣди
Чул-чул хъана авахъиз.
Бес гъикѣ эхрай гетѣди
Каф къваларлай алахъиз.

А некѣдик данадин
Балавилин пай гала.
А некѣдик Сунадин
Чими рикѣин цѣай гала.

Цару кали гузва мез
Цару данад вилериз.
Бегъер акур Сунадин
Къуват къвезва гъилериз.

АЛАЙДИ Я

Гадаяр вал хъанва ашукъ
Алагуъзли, шад яни вун?
Икъван чѣхи дуъньяда чи
Авайди тек сад яни вун?

Гуъзел рушар гъар са хуъре
Гъар шегъерда авайди я.
Чир хъухъ, даим зи вилерни
Зи незер вал алайди я!

СЕБЕБ ЛАГЪ

Рикѣеллама, вуна вилер
Зи вилерай акъуддачир.
Мукъва хъайи чѣавуз вуна
Зи гъил гъилив агуддачир.

Иисар фена, чара къвалин
Иесини хъана вакай.
Тахсирар вид ятѣани, бес
Вучиз вуна хъелна закай?

МАСАН Я

Им вуч югъ я, килига куън
Цай куъкуънна кузвани?
Ракъини чи паласайриз
Яру атѣлас гузвани?

Сару бугъда къуънерив къван
Хкаж хъанва, хъсан я.
Гатун сифте къайи марфар
Лежбер патал масан я!

ФИКИРЗАВА

Зун яргъара авай чѣавуз
Ваз чаради къан хъани?
Тахъайтѣа ваз закай маса
Пис эхтилат ван хъани?

Ихтияр вид, меслят види
Я гъелбетда къани, дилбер.
Вун паталди фикирзава
За хелветда къани, дилбер!

ГАЙИДИ Я

Садбуру заз гузва дуънья,
Садбуру заз вил гуз авач.
Садбуру зав къазва дуънья
Садбуру зав гъил гуз авач!

Дуънья къе заз гуз авайди
Гъа зун хътин кайиди я.
Къе вичин гъил тагузвайди
Дуънья пулдихъ гайиди я!

ГЪИНАЯ КЪВЕДАЙ

Чи дагъларин кьилел лацу
Живедикай кьаймах ала.
АкI жезва заз адан хурал
Дуьнья хьтин яйлах ала.

За лугьузва, лезги чилел
АлачиртIа яйлахар кье,
Гъинай къведай суфрад кьилел
Гъа жив хьтин кьаймахар кье?!

ТУШНИ

Къатухрикай, кьаймахрикай
Суьгьбет жеда дагълара чи.
Серин-серин булахрикай
Шербет жеда дагълара чи.

За дагъларин тарифарда
Хайи чилин гьурмет тушни?
Мад кьиметлу вуч ава чахъ
Гъа дагълар чи девлет тушни?!

АКУНАЧ

Шалбуз дагъда мурк хьтин яд
ГьикI ятIани кIан хьана заз.
«Хьухъ а цикай, сагъ жеда вун»!
Лагъай са гаф ван хьана заз.

Къекъуьрна вил рагара и
Заз са касни акунач дуст.
Гаф лагъайди зи рикI тирдан
Зун гъавурда акъунач, дуст!

АГАТРАЙ

Гъахъсузвилини пацара
Гъатнава зун, рахамир.
Буьгътанринни шерери
КъатIнава зун, рахамир.

Къуй, рикIив зи агатрай
Зи гъатIиз жедайди
Беневшайрин лечегар
Са-сад кIватIиз шедайди!

ЖУВАН ДАГЪЛАР

Дагъди векьи авуна рикI
Тахсир алач зерени зал.
Дагъ вич такур уьмуьрдани
Наши инсан хьуьрени зал?

Дагъвид гъиле рекьидайд я
КъйитIани дагълара зун
Заз зи дагълар бегенмиш я
Тамир ягъид багълара зун?!

ТУШНИ

Дустуни заз чар кхьена
Вич саламат я лагъана.
АлакьдатIа гъетерикай
Са гъед вичиз це лагъана.

Са гъед вуч я, цавар вири
Гун вун патал хьсан тушни?
Жаваб гана дустуниз за,
Зи чанни ваз къурбанд тушни!?

АКУРАЙ

Заз са мани лагъ вуна, дуст
Анай селер акурай заз.
Цийи дуьнья туькIуьрзавай
Хайи эллер акурай заз.

Акурай заз дагъларни чи
Беневшейрин юкьва авай.
Вири алем акурай заз
Яргъа авай, мукьва авай!

АВАТНА

Къуллугъни вав, къизилни вав агатна
Къве патани атана ви турунин.
Девран види хъана, къе за вучда къван
Къизилдикай къаймах къуна шуруни.

Йиса садра къацу жедай багъ хътин
Ви бахтуниз гъа фагъирвал аватна.
Виш йисара рекъин тейир дагъ хътин
Зи бахтуниз тек шаирвал аватна.

ШИКИЛ

Гату кIватIна лечегар
Зулуз гана пашманвал.
Шехъна, хъуьтIуьз минетна
Мийир лугъуз душманвал.

Къуьдни тадиз атана
Каваларни кIуртар гваз.
Гатфар вилик экъечIна
Бенешайрин кIунчIар гваз.

КЪЕГЪЯТ ЯНИ

Лезги чIалан эхирдал вун
ЧIалахъ туш эй бейниван къе.
Гъавилъйни чан къачудай
Вун а чIалан душман я къе.

Лезги чIалал кхъин къе ваз
Яд хъунилай регъят яни?
Вуна маса чIал чира са
Дуьньяда чIал къегъят яни?

НЕЛ АЛА

Муьшкуьрда са мегъуьн тар
КIаник эл гала.
Адан тандал шумуд тIвар
Шумудни са гел ала.

Давам гана маргъалриз
Къимиш тийиз вахтариз.
Килигзава яргъариз
Чидай вилер нел ала?

ХАНАЧИРТIА

Тариф за ви ийидачир
Вун зи рикIи къуначиртIа.
Мийгъуьббатдин ялавра гур
Руш, вуна рикI туначиртIа.

Къаргъиш за ваз ийидачир
Ашкъидиз къуьл ганачиртIа.
Хъел акатна са гафунал
Шуьше хъиз рикI ханачиртIа!

ГАРАРАЛЛА

ХъирепI гана крари зи
РикIел вуна эцигна фей.
Вил рекъера амазма зи
Вун уьтери килигна фей.

Бахт тIурфанра гъатнава къе
Ам живерал, хараралла.
Хуькведай югъ малум я ви
Зун умуддин гараралла.

ГЪУЬЛ

Им вуч цIай я, килига вун
Ялав къуна кузвани гъуьл?
ТахъайтIа къе безетмишна
Свас хъиз гъуьлуьз гузвани гъуьл?

Ваъ, ракъини къунва адан
Лепеяр къе рангаралди.
КутIуннава къепинавай
Аял хъиз ам тангаралди!

КЪВЕ СУР

Сурара заз сур акуна
КIанчI рангарал туькIуьрнаваз.
Къуд пад къуна ракъаралди
Занжуралди кукIурнаваз.

Адан патав кІанчі какуна
Са сур алай векъ акъатна.
Фагъум гайла и акунриз
Зи пелез кѣе гъекъ акъатна.

Са сур, дуьнья пулуналди
Гъилера кьур инсандинд тир.
Муькуьдини кесибвили
Къейи юзух чубандинд тир!

КІАНДА ЛУГЪУЗ

За шиирар виш гуьзелдиз лагъана
Шикил аваз рикІе тек са гуьзелдин.
За рушариз вишра цуьквер тухвана
Ашкъидикай мани галаз гъезелдин.

За чубандин, нехирчидин тарифда
Сидкъибур я лугъуз гъаким-хандилай.
За шиирра виш миллетдин тарифда
Жуван миллет кІанда лугъуз чандилай!

АМУКЪДА

Заз и дуьнья къилляй-къилиз
ГайитІани,
Зун дуьньядин сагъиб чІехи
ХъайитІани,
Ватандивай яргъара зун
КъейитІани,
Зун зинданра, гъурбатрани
ХъайитІани
Зи хесет зав гумукъда,
Гъа шаир яз амукъда!

ЖИГЪИДАЧ

Ваз виш йисан уьмуьр кІанда
Наз-няметдин кѣене авай.
Къуллугъ чІехи, дунлух гзаф
Гъуьрмет даим вине авай.

Ваз виш йисан уьмуьр кІанда
За вишни къад тІалабда ваз.
Амма, уьмуьр тарифдай ви
Цар жегъич зи ктабда ваз!

АЛАМА

Зулухъ хъпи хъайи таран
КІаник кІвачин гелер хъанай.
Зун рекъелай алудайди
Руш, ви чулав вилер хъанай.

Сифтегъан жив къвана къалин
КІвачин гелер чуьнуьхна кѣе.
Сифте темен, сифте мани
Гъамишалух ама рикІе!

ЖЕДАЙВАЛ

Дагълара цифер бул кІанда элдиз
Яйлахар къацу жедайвал гатуз.
Гад акъатайла зул кІанда элдиз
Виш жуьре майва недайвал атІуз.

За тІалабзава гатфарин йикъар
Тебиатдин чин цуьквер жедайвал.
Яр хтана мад сефердай вичин
Чи къуншидални мехъер жедайвал.

ГАЛАМУКЪНА

Къастар патал женгера гур
Фена йисар, фена йисар.
Акъатайвал хабар такъур
Къена йисар, къена йисар.

Мурадарни метлебар зи
Чилел баят аламукъна.
Амма, къизгъин женгерик а
Вил гъамиша галамукъна!

АТАЙЛАНИ

Уьмуьрди вун лепейраллаз
Тухудайла чир хьанач ваз.
Шегьерар ви макан хьана
Вун хайи хуьр, хуьр хьанач заз.

Бес, гила вун вучиз шеда
Кьуьзуь кьилляй хуьр паталди.
Вун дуьньядиз атанайни
Гьазурди печхуьр паталди!?

ХЪАЙИДИ ТУШ

Буфта галай гафар вуна
Вахт алатайла лагь, кIани дуст.
Жув кIани тир чIехибуруз
Хунча вуна твах, кIани дуст.

Зи гафарик буфтаярни
Зар-хараяр хьайиди туш.
Са чIавузни за шиирир
Чулдихъ маса гайиди туш!

БЯЗИБУР АВА

Чандилай фана гуда дагьларни
Ватандилай гьил кьачуз жедани?
Вири багьшида, чуьлни, багьларни
Билбиндин чка кьалуз жедани?

Бязибур ава маса гуда рикI
Тек са тIалабдин хатур паталди.
Жуван гьилевай шив гуз жедани.
Чарадан юргъа кьатур паталди.

ЖЕДАЧ

Кьуьд хьайила далу чими
Авун патал рагь кIанда ваз.
Гад хьайила серин шагьвар
Авай ви Шагь-дагь кIанда ваз!

Бязи чIавуз багьманчиди
Бегьер вичин недач, гуьзел.
Гьамишалух ваз кIанивал,
Заз кIанивал жедач, гуьзел!

ВУЧИЗ

Рушар ашукь хьайи тамал
Даим кьацу пекер жеда.
Цуькверикай мани лугьуз
Шадзавайбур нуькIвер жеда.

Дуьньядавай рушар вири
Куьз гатфарал ашукьзава?
Чуьлдин кьацу ранг тарифиз
Чпи яруд алукьзава!?

ХУЬКВЕДА

Зулун эхир. Тарар, тамар
Мад кьаяри тIушунзава.
КьецIил жезва кьуд пад михьиз
Кьуд пад михьиз пашманзава.

Амма, нуькIвер эвелан хьиз
Мани ягьиз хьуьрезва шад.
Чизва абуруз: хьайитIан кьуьд
Хуькведай чIал а гатфар мад!

ЧIЕХИ ТУШНИ

Заз кьуншидин сунади са
Гьар пакамахъ гузва салам.
Кьилни бегьем акьатзавач
Зи квел ашукь хьанватIа ам!

Агь, зун гьикван ятIа дуьзне
Кьилни чуру рехи тушни?
Рушан незер алай хва зи
Агакьнава, чIехи тушни?!

ЧИЛ

Дагълар рикIиз чими я зи
Зун дагълари хайиди я.
Багълар рикIиз чими я зи
Зун багълари хайиди я.

Чуъл акурла хъуьреда зун
Чуьлда даим кIвалахна за.
Зун зи чилел ашукъ я, дуст
Чил зегъметдал чIалахъна за!

ХИЯЛ

Вил экъисна машинди
Чулав цифер атIана.
Машиндаваз къуншиди
Дагъдин жегъир атIана.

Хиял фена, рикIел къе
Аял вахтар акъалтна.
Гъа и дагъдин рекъел къе
КIанид адал ацалтна.

Ажайиб кар яни ам
Кар тIалабда акъада.
РикIе гъатай чIавуз гъам
Яр вилик кваз аквада!

КИС ЖЕДАЧ

Киса, киса!
Кисун къизил я лагъанва бубайри.
ГъикI кисда къван!
РикI ргазва,
РикI рахазва,
Хуьзвач сакIан кисна авур тубайри!
Гъарайда за,
Рахада зун!
Къваз тавуна рикIерикай инсанрин
Дуствал кIани,
Дуствал хуьзвай,
Баркаллу тир рекъерикай инсанрин!

ШАИРДИН ХЪЕЛ

Цаварик хъел акатна
Цай чукIурна.
Цаварик шел акатна
Къай чукурна.
Чилерик хъел акатна
Юзада дагълар!
Чилерик шел акатда
Сузада багълар!
Шаирдик хъел акатда
Аваз фида гафарай
Шаирдик шел акатда
КIанид акваз ахварай!

ДАГЪЛАР ЧИ ДЕВЛЕТ Я

Седефри хъиз алкIанвай къе сетиндан
ЦарцIар гузва вили цава гъетери.
Ашукъ хъанваз Самур вацIун батиндал
Къуьлерзава туртурини къветери.

Вуж ятIа, лагъ, гуьрчегвилел Шалбуздин
Ашукъ хъана рикIин мани талгъайди.
На тарифда куь чуьллерин къарпуздин,
Къуру дагъ я лезги чилел алайди.

И дагълари фуни къел гуз гъуьрметда
Чанда намус авай гъар са жегъилдиз.
Тарихрай ваз виш йисарин суьгъбетда
Къве виш йисар хъанвай зирек агъилди!

КЪАЛУДА РИКI

Гзаф рахай чIавуз жуван дустари
«Шит гада я» лугъунни заз мумкин я.
Амма, рикIе авай чIехи къастари
Зун дустариз кIанардайди якъин я.

КуьтI тавуна ацукъайла гъамиша
Туькъуьл кас я, зи дустари лугъуда.
Минет хъуй кез, зи гъиссериз къимиша
КIандатIа рикI акъудна за къалуда.

САВКЪАТ

Пудкъад йисар хъанватІани Махсудахъ
Къуьзуьд лагъай чІавуз белки хъел къведа.
Эгер хтул ягъайтІа са къасухдай
Гатфарин марф хъана вилел сел къведа.

РикІ хтулриз, руьгъ рухвайриз гуз ава
Гъич са затІни къачун тейиз эвезда.
Ада вичин пудкъад йисар куз ава
Эциг памбагни ракъ терезда?!

АМАНАТ

Эвер тавур кІекІ тавада цІрада
Секне бахад гъил акъурла къапара.
Мугъманвилин манияр хуш храда
ТІямлувал гъатда ахъа капара.

Атирдин ни алахъзавай кІвалелай
Лезги вилин хасет ятІа чидани?
Ада мелгъям гуда вичин гъилелай
Хабар къада: Мад куьн мугъман къведани?

ПЕЙКЕР ХАЛА

«Салам элейк Пейкер хала,
Чаз чи ярдин кІвалер къала»,
Лугъуз минет авурдаз на
«Элейк салам, чан халадин
Чи кІвалерин къулухъ гала».
Лугъуз гъуьрмет авуна на.
Ви рикІ чІехи, гуьгъуьл ахъа
Хъана хала.
ГъакІ тирвиляй,
Ви гъуьрметлу тІвар манийри
Гъамушалух
Хвена хала!

БАХТЛУДИ

ТІвар хкетрихъ, тІвар мисалра,
ТІвар манийра гъатай инсан,
Валай бахтлуд аватІа жал,
РикІ эл патал падай инсан!

РИКІ ГАЙИДАКАЙ

Межлис къизгъин, межлис къалин,
Межлис гурлу хъайи чІавуз,
Акбуллу къве гаф лагъ тайин
Ваз ихтияр гайи чІавуз.

Лазим туштІа шел паталди
Рахамир вун кайидакай.
Ви эхтилат эл паталди
Хъурай рикІни гайидакай.

НЕДАЙВАЛ

Гад къуразва, алатзава либас къацу
Хъпи мехмер галчудзава тамари къе.
Тади ая, зулувай на бегъер къачу
Жив-жив, лугъуз гъарайзава кІамари къе.

Живер бул хъуй! Кар аку на макъамда, дуст,
ХъуьтІуьз чанда гатун ифин жедайвал ви.
Крар гъатна «Лезгинка»дин мукъамда, дуст
Гур межлисрал гъилин зегъмет недайвал ви!

ШАИРДИН ХИЯЛ

Чигед стІал зурзазва мад пешерал
КІакІара нагъв зурзадай хъиз аялдин.
Лекъ ацукъна вил тІакъадай синерал
Гъатнава мад виртІед къене хиялдин.

Адан хиял памбаг хътин цифера,
Къваз тавуна гъа лекъ вич хъиз къекъвезва.
Шаирни гъа лекъ тушни бес, йифера
Шиир патал гаф хиялда элкъвезвай.

ЧИДИ ТУШНИ?

КІурукІ падна экъечІда цуьк
Хилез безек гун паталди.
Вичин кардив эгечІда цуьк
Хилел бегъер гъун паталди.

Цуькни бегьер види тушни
Гъилел пихер хъайи инсан!
Ви гъунара чиди тушни
Пелел гъекер хъайи инсан!

ВАЦІУЗ КИЛИГАЙЛА

Уьмуьр патал вичиз са кьер атІана
Къаст рикІеваз эл паталди кІвалахиз,
Вили цІар хъиз катзава вацІ датІана
Рагарилай, чархарилай алахъиз.

Адан къастни ухшар я зи къастариз
Къарай авач, мажал авач йикъара.
РикІе хиял шиир патал астариз
Манидин ван цузвай чими ракъара.

Авахъа вацІ, вун рекъера галатмир.
Жуваз къуват балахривай къакъуда.
За лугъузва: дуст, гелелай алатмир
Макъсад патал элдин къуват агуда.

КЪИЗИЛГУЪЛ

Гуьзелвилел ашукъ хъанва къизилгуьл
Беневшадин, дагъдиң хъурай экъечІай.
Малум кар я: дустун гъилик жеда вил
Ви дердийрив рикІ ацІурна эгечІай.

Беневшадиз хабар авач зерени
Къизилгуьлди гъам манида хразва.
А къизилгуьл айиб мийир куьнени
Ам билбилдин ашкъидик мад цІразва..

АДАЛАТ

Рехъ атІана, мал тарашна къачагъри
Чипихъ ктад тавур секин итимдин.
Намусдин кІус квачир намерд алчахри
Бахтарал пехъ ацукъарна етимрин.

Секин ксар сабурдалди рахана
Шагъдагъдивай тарсар къачуз йикъара.
Къачагъ ксар заманади чухвана
Гъатна кІеви адалатдин ракъара.

ШАРВИЛИЯР

ВекІегъ касди хийир кІвалах гъамиша
Шарвилид хъиз ялна гъида вичихъди.
Ажуз касди чІуру крар, тамаша
Иблисди хъиз къална гъида кІвачихъди.

Лежбер касди даим вичихъ фикирда
Сифте бегьер печхуьр авун ратІалди.
Шарвилияр гзаф кІанда уьмуьрда
Элдин къамат машгъур авун паталди.

НЕДАЧНИ

Дустари заз лугъузва къе ачухдиз
Ашкъидикай чІалар кхьин акъвазра.
Яшар хъанва, элкъвена вун язухдиз
Муьгъуьббатдин гаф рикІивай яргъазра.

Тебиатдал чан гъизвайди рагъ тушни?
Рагъ тухъвейла гъикІ жедатІа чидачни?
Им уьмуьр я, адан мана къатІушни
Къуьзуь хъайи балкІанди мух недачни?

КУДА

Къе вуна зун зи рикІелай алудмир
Даим завай вучиз яргъаз катда, руш?
Вилерай вун хъуьрез зи рикІ акъудмир,
Зи рикІин цІай ви рикІени гъатда руш!

Ша ацукъа, свас хъухъ кІвалин нашиди
Ракъурмир зун Межлум фейи сефердиз.
Зун фейитІа вунни куда ашкъди
Эслид кайи Керемалай бетердиз!

ЛУГЬУДА

Накъварикай сел жедалда.
КІанид къисмет тахъай чІавуз
«Зи чан, зи рикІ» талай чІавуз
Шуьшед рикІел гел жедалда.

КичІе я заз и кардикай
За кІанидаз чан лугьуда.
Пузардилай темен къачун,
Гъил гарданда тван лугьуда.

ВУЧИЗ

Килигунни къадагъа тир яргъалай
Муьгъуьббатди куз амукъдай жегъилар.
Шумуд рушан фенай къисмет чархалай
Сандухд пипІе амукънаваз жегъизар.

Бес, къе вучиз жаваб гузвач гуьзел на
Ачух лагъай зи гафариз рикІивай.
Вилералди кармашарна эвел на
Гила вучиз ийизва зун рекъивай.

ГАЛКІУРАЙ

Куьз къекъведа, лагъ, руш вун зи гуьгъуьна
Гатун юкьуз алат тийир эхъен хъиз?
«Зун рази я», лагъ вуна, тек са гаф,
Ширин жеда сифте гайи темен хъиз.

Сифте темен, вун дакІанди авани,
Инсанрикай кичІез, регъуьз алкІурай?
Мад вучда къван кІаниди зи уьмуьрдик
Алат тийир, гъа темен хъиз галкІурай.

ТАЗ ТАХЪИТІА

На лугьузва: рикІ ахъая, мани лагъ
Дердерикай гъатнавай чи гуьгъуьлра.
Дердер, гъамар рикІин къене тани лагъ
Къугъвай чІавуз перизада кфилра.

Дустар, куьне мугъаматриз къимиша
Ашукъ я зун мулейлидин авазрал.
Жув бахтлуди яз гъисабдай гъамиша
Таз хъанайтІа рикІевайди кагъазрал.

ГЪАМИШАЛУХ

Некъидин ранг акъатна мад циферал,
Лепейрал экв чукІурзава гъетери.
Гатун йикъван ашукъ хъайи йиферал
Ван кутуна кІамара чи, къветери.

Гъейран хъана цавун вили рекъерал
Акъвазнавай шаир йифез килигиз.
КІанзава къе манийралди рикІера
Гъамушалух вичиз гъуьрмет илигиз!

РАГЪ ГЪАТРАЙ

Памбагдилай хъуьтуьл хъайи рикІерик
Бязи чІавуз гъуьлерин хъел акатда.
Бала къейла накъвар татай вилерик
Дуст къейила марфадин сел акатда.

Лезги вичин дагълар квачиз тахъурай
Дустар хъайи виш йисарин рекъера.
Садрани заз гъамлу тир югъ такурай
Рагъ гъатнаваз хъурай элдин рикІера.

ЗИ ЧУБАРУК

Галат тийир уьмуьрда кІус,
Къегъалди хъиз хвена намус.
Лагъ кван, серин айвандик мус
Хтана вун, зи чубарук?

ЧІивчІиврин ван аваз сиве,
Балаяр хуьн къуна хиве.
Заз чида хъи гзаф кІеве
Атхъана вун, зи чубарук.

Гъич атумир манидин ван,
Бахш хъуй ваз зи ширин чан,
Икъван иер, икъван масан
Атана вун зи чубарук.

ХАЗИНАДИВ АГАТА

Рагъ кІан хъана
Ракъинивай экв къачуна.
Варз нек туштІан
За адавай нек къачуна.
Куьмек хъанач,
Эквни, некни тек къачуна.
Эй, стхаяр
Къе къаншардал акъата зи
РикІ гегъенш я
Хазинадив агата!

ИНСАНВАЛ

Садбуру чеб
Чил я лугъуз
Гъуьл я лугъуз гъарайзава.
Жигъин тийиз
Хазинаяр
Чпин рикІер гъарайзава.
Зун чилни туш,
Зун гъуьлни туш,
Зун адетдин инсан я къе,
Гъуьлелайни,
Заз инсанвал масан я къе!

РИКІ

Япунжини хци гапур
За шиирра гъикІ кутвада?
КІани туш заз шушка какур
За шиирра рикІ кутвада.

КЪАКЪАТДАЧ ЗУН

Вилик цуьк хъиз акъатна вун,
Гатфар хъиз зав агатна вун.
Чиг цуькведив агатайла,
Рагъ хъиз завай къакъатна вун.

Яраб вун зав агудайди
РикІе авай гатфар ятІа?...
Я тахъайтІа, мецел атай,
Цуьквер хътин гафар ятІа?...

Катмир, эгер кІани туштІа,
Цуьк, ви патав агатдач зун.
КІани ятІа, мад за вучда?
Гатфар, вавай къакъатдач зун.

ЗУН ГЪАВУРДА АКЪУНА

Чилер памбаг хъиз лацу, цавар гъуьл хъиз вили тир...
Гуьлле хътин хци къай абурун чанда гъатнавай.
АлкІанавай тарарал гъелгъел хътин векъи цур.
Цувадрин варз акІиз дагъдин къулухъ катнавай:
ЧукІулди хъиз атІузвай акъур чка аязди.
Дуьнья гъилиз къачузвай къайи гарун авазди.
Атанвай къве жегъилди сада-сад акун патахъай,
Гъикъван чІав тир акъвазна гъисаба къан тийиз къай
И чІавуз зун тамашнай чилиз абурун вилерив:
Билбилди ван кутунвай цуьк акъудай чуьллерик.
Атирдин ни чкІанвай пеш хъиз къацу никІериз,
Майдан хъанвай булахар чубарукриз, нуьквериз.

Ргай вилер кис хъана риклер члалал атайла,
Рушан нефес гададин чина рагъ хъиз гъатайла:
Заз акI хъанай яд хъана кIамарилай аладриз
Ракъурзава тарари чпеллай жив авадриз.
Бегъем къакъатнавачиз сад-садавай кIани къвед,
Мекъи хъана зурзазвай цавун юкъва Зуьгъре гъед.
И юкъуз чир хъана заз риклера ашкъидин цIай
Авайбурук, какатдач жакъ-жакъзавай хъуьтIуьн къай.

ЗИ РИКI ХАНАЧ

Цавун чинай такуртIа рагъ
Чилин чинай цуьк акъатдач.
Циф къакъатна, тIакъуртIа рагъ,
Цуьквед сивяй чиг акъатдач.

Ширин мецяй туькъуьл гафар
Лагъ, я гатфар, гъикI акъатна?
ТахъайтIа, къе чилин чинай,
Рагъ такуна цуьк акъатнан?

ГъакI ятIани гъа сифте хъиз,
Зи рикI вакай ханач, гуьзел.
Бес вучиз на зи ашкъидиз,
Вил гана, экв ганач, гуьзел.

Къил ялавра гъатайла зи,
ЦIай хуьхъуьриз яд хъана вун.
РикI къаяри къатайла зи,
Рагъ куькIуьриз гад хъана вун.

Бес вучиз на зи ашкъидиз,
Вил гана экв ганач, гуьзел.
ГъакI ятIани гъа сифте хъиз,
Зи рикI вакай ханач, гуьзел.

ХАБАРАР

Хъсан ялда
ван хъунухъ
йикъан цIийи хабарар.

Хъсан ялда
кIан хъунухъ
элдиз даим
хийир-гайи хабарар.

Я!
Хъсан я
ван хъунухъ!...

Я!
Хъсан я
кIан хъунухъ

Ватандин,
Инсанвилин,
инсандин
намус хвейи хабарар.

Амма
йикъан хабарар
виш саягъ,
виш жуьре я.

Бязибур я тапарар,
Бязибурухъ галай таб
тIимил я,
са зере я.

Бязибуру гъахъ ятIан,
къилин къене къал твада.

Бязибуру
вилера цIай,
беденда фул,
рикIин къене тIал твада.

Хъсан кар я
ван хъунухъ
багъда хъиз цуьк акъудай
йикъан цIийи хабарар

Хъсан кар туш
кIан хъунухъ
элдиз хийир тагудай,
мурк хъиз къайи
ЦIийи... цIийи хабарар...

САМУР

Секин дагълара
Ван тваз квалара,
Серин багълара
Чан таз хуълера,
КІватІ жез авахъиз
Гъич тагуз ара,
Хиял хъиз, Самур,
Гур жезва вуй
Йифиз-юкъуз, зи азиз Самур.

Дагъларин гевгьер,
Багъларин бегьер,
Ви ятарив дигизва на
Зи хуър, зи шегьер.

Гам хъиз авуна
Дербентдин чилер,
Чигедив къуна
Бакудин чуъллер.
ЦІийи заводра
Къакъажна гъилер
Къегъал хъиз, Самур,
Ара тагуз
Ара тагуз, зи азиз Самур.

Дагъларин гевгьер,
Багъларин бегьер,
Ви чафарив дигизва на
Зи хуър, зи шегьер.

Эй зи лезги яд,
Аквас и хуш гъал,
Гъамиша хъиз мад,
Ашукъ я зун вал.
Сумгайтда къе
Чирна гъар са кІвал
Чи кІвал хъиз, Самур
Къекъезва вун
Лепе гуз-гуз, зи азиз Самур.

Дагъларин гевгьер,
Багъларин бегьер,
Ви гатфарив дигизва на
Зи хуър, зи шегьер.

ТИР КІВАЛАХАР ТУШ ХЪАНА

Лугъузва на заз къари
«я кас вахъ икІ вуч хъана?»
Аквас-таквас лап вири
Тир кІвалахар туш хъана.
Зун райондай сифте яз
Седривилиз хтайла,
Гъилихъ-кІвачихъ звер кумаз
Идарадиз атайла,
Куьгъне седри вил ягъиз
Закай кІвализ катайла,
ИкІ лагъанай дустари:
«И карни чаз хуш хъана»
Аквас-таквас лап вири,
Тир кІвалахар туш хъана.
Ам сад лагъай паб къачур
Йикъар тир зи, алатна.
Элдиз алакъзамай къван
КІвалахна за, галатна.
Къвед лагъай, пуд лагъайди
Гъана, ахпа гъалатІна.
ХъаначІани серсери
Гъилер-кІвачер буш хъана.
Аквас-таквас лап вири,
Тир кІвалахар туш хъана.
Хабар къуна районди
Зи гъар луматІ кардикай.
Тур авуна кавчадин
Симер михъи тардикай.
ХкуднатІан дустари
Зун какатай дардикай,
Седри ваз чидай Пери,
Сельсоветни руш хъана.
Аквас-таквас лап вири,
Тир кІвалахар туш хъана.

Ажеб хъсан йикъар тир,
Акъатна зи гъиляй фад.
Акъатзавач вучайтІан
Терг хъайибур къиляй фад.
Гватзава зун хелер хъиз
Эх жезмач завай мад.
Чна гъидай як, гъери
Элди незва нуш хъана.
Акваз-такваз лап вири
Тир кІвалахар туш хъана.

Кантордиз зун атайла
Бригадирар зурзадай.
Къерехдикай хтайла
БалкІан къадай, гъил къадай.
АвачтІан зун хътинди,
Пис крарин къил къадай,
Къиляй-къилиз заз хуъруъ
Хатурзамач, гуч хъана,
Акваз-такваз лап вири
Тир кІвалахар туш хъана,
Амай уьмуър пуч хъана.

ШИИР АЗАД ХЪУЪРЕЗВА

Къацу чІурал сериник,
Гумрагъ рикІер къекъвезва.
Чими гарал ракъиник,
Мублагъ никІер хъуърезва.

Дамахзава дагълари,
Къужахдаваз суъруъ къаткай яйлахар.
КІвалахзава багълари,
Тух жедалд хъваз дагъларин булахар.

Къайи гарал ракъиник,
Мад чубанар къекъвезва.
Къацу чІурал сериник,
Шад багъбанар хъуърезва.

Чуъл секин я. Тарарикай
Манидин ван алахъзава чуъллериз.

Югъ нисин я. Гарарикай
Чими нефес ацахъзава чилериз.

Гъа и чІавуз кІвале зи,
Гафарин гад къекъвезва.
Гъиле къелем, къиле зи
Шиир азад хъуърезва.

АШУКЪДИЗ

Ашукъ стха лугъудайла зи гафар,
Гафун къадир чидайбуруз лагъ вуна.
Вичин чІуру амалрикай къаз хабар,
Фадни туба идайбуруз лагъ вуна.

Итимвилин акъул, камал гумачиз,
Сив ичІи яз сарар садни амачиз,
Къуъзуъ хъайла, тІакъатдин кІус кумачиз,
Жегъил рушар гъидайбуруз, лагъ вуна.

Элдин вилик алимар хъиз акъваздай,
Сив ацІана илимдикай рахадай,
Къил акъудиз тежер ужуз-багъадай,
Авам, фурсар гудайбуруз лагъ вуна.

Къакъ авачиз къама къили дамахдай,
Вилиз акур гъар затІуниз темягъдай,
Виридалай вич акъуллу яз къадай,
Алчах, веняй гуъдайбуруз, лагъ вуна.

КІанидаз лагъ, дакІандаз гъич лугъумир.
Ахъайна рикІ на душмандиз къалумир.
Вилиз акур са гъакІандаз лугъумир
Сир уьмуърлух хуъдайбуруз, лагъ вуна.

КІАН ЖЕДА ЗАЗ

Дагъ такурдаз
Лар акурла
сифте яз
Дагъ хъиз жеда
чида заз.

Багъ такурдаз
Рук акурла

цуьк аваз
Багъ хъиз жеда
чида заз.
Амма ларни такурда
Дагъларикай кхъейла,
Пипин тарар акурда
Багъларикай кхъейла,
КІан жеда заз
Гъиле авай къелем хаз.

ШИРИН МЕЗ

Ийин за квез ширин мецен тарифар.
Мукъвал къемир, я яргълани жез кІан жемир.
Жуваз рахаз чидач лугъуз хуш гафар,
Садни адан я дуст, я душман жемир,
Мукъвал къемир, я яргълани жез кІан жемир.

Ширин меци гъулягъ тІеквендай акъудда,
ЦІар чІемедай акъуд жедай тегьерда.
Вун ягъидив, ягъини вав агудда,
ЦІай хъуьмедив агуд жедай тегьерда
ЦІар чІемедай акъуд жедай тегьерда.

Тай авачир тамам шеъ я ширин мез.
Ялтахвилихъ, кистахвилихъ пай галай.
Ахътин са шеъ и дуьньядлай жегъич квез,
КІуфук шекер, къулухъ ялав, цІай галай
Ялтахвилихъ, кустахвилихъ пай галай.

Ширин меци шийирвилихъ авур кар,
Ширин жедач, шекер жедач, шер жеда.
Ахпа ада хийирвилихъ хъавур кар,
Я чир жедач, хийир жедач, хер жеда,
Ширин жедач, шекер жедач, шер жеда.

Зид лугъун я, пис аквамир гафар зи,
Хъсан чида гъарда вичин кар вичиз.
Ширин мез я къве чин алай афар зи,
Рамай хътин шиирда и цІар вичиз,
Хъсан чида гъарда вичин кар вичиз.

ЗИ ХУЪР ШЕГЪЕР Я

Гъикъван чІав я дуьньядал,
Гелер алаз инсандин.
Гъикъван чІав я накъвадал,
КІвалер алаз инсандин.

Къе цавални, вацрални
Гелер ала инсандин.
Къе чиликни, гъуьлуькни,
КІвалер гала инсандин.

Амма кІелчи, рахазвач,
Зун цавукай, гъуьлуькай.
Зи шиир я, рагъ хътин,
Са хуър алай чиликай.

И чиллеллай гуьзел, цІийи бинаяр,
Жергедава шегьердавай кІвалер хъиз.
Инал даим ахъа жезва экуьн яр,
Цуьквед чинай агагънавай бегьер хъиз.

Ина дагъдин шуърбет хъвана дагъларай
Цуьк акъудна дамахзава тарари.
Иниз атир гваз хтана багъларай
Руг алудна, кчахзава гарари.

Ина даим ракъар мили хъуьтІерив
Гъуьжетзава йикъар серин гатари.
Ина йифиз цавун михъи гъетериз
Уьлфетзава чилин экуь къатари.

Скреперар, булдозерар, машинар
Гъар пакамахъ инай физва сефердиз.
Маторралди киле физва ина кар
Инаг хуър я, куьчеяр дуьз, рекьер дуьз.

Ина даим сумаг хъиз я чилин чин,
Ина уьмуър шад я лугъун хилаф туш.
Икъван иер, икъван гуьзел «Самурдин»
Тарихдикай къве гаф талгъун инсаф туш.

ТІвар паталди вичин гъвечи уьмуьрда
Вилик чІехи къастар тада инсанди.
Кар паталди аквазма къван чилин чин
Гъар чкадал са тІвар тада инсанди.

Къеле Сувар, Чатал, Бандар, Паласа,
Гъар аямда са тІвар хъана «Самурдал».
Къужахдава виш аламат, виш къиса,
Ракъ цІурурдай гатар хъана «Самурдал».

Паласа тар авачир,
Хулар авачир, ятар авачир,
Къацувилин тарихда,
Я гаф, я тІвар авачир
Къуру чилиз лагъана чи бубайри.

Чатал къил, къав алачир,
Накъварик къеж галачир.
НикІериз тІуьн хугудай,
Аман чанда амачир
Яру чилиз лагъана чи бубайри.

Бандар чІуру чамарин,
Сих тарарни, тамарин,
Чаталдин лап мукъув гвай,
Цив ацІанвай кІамарин
Хару чилиз лагъана чи бубайри.

Къеле Сувар Арандин,
Ирандинни турандин.
Къушунри кеф чІугвадай,
Къеле авур макандин
Сару чилиз лагъана чи бубайри.

Ргар жез гад, чилер пад-пад хъайила,
Церин рекъе къвалер цада инсанди.
Ватан абад, фикир азад хъайила,
ХъуьтІуьн рикІе гатфар цада инсанди.

Ингъе инсан! Гъахъна вацІун яхада,
Бандар чІукна руквар ругна гъилерив

Яд вугузва Шарвилидин къайдада
Ракъин канвай, цІивин хъанвай чилериз.

Дуьз жедалди мад гъа ихътин шумуд кар.
Ялав къуна пис ксарин вижданди.
Хуьн паталди вичин чІехи диде тІвар,
Шарвилирриз ша лагъана Ватанди.

Вахтар фена яракъдал
Гъиле алаз инсандин.
Вахтар фена секин къал
Вилер алаз инсандин.

Ахпа ада абад хъийиз къаналар,
Гъулданрикай «аждагъанар» гъазурна.
Мадни мягкъем фад-фад ийиз вичин кар,
Паласадин чил чкадлай юзурна.

Ингъе инсан!... Бандар пелен синелла...
Килигзава цуьк акъудай чуьллериз.
Ингъе инсан!... Паласадин чилелла...
Яд ракъузва Апшерондин эллериз.

Ингъе инсан!... Къван эцигна Чаталдал
Яру чилиз тІварни гана СДК-а
Безетмишна шумуд бина, шумуд кІвал.
Къацу багъдиз элкъуьрнава и чка.

Гиладинал Самур вацІун тІвар ала
Инаг хуьр туш—инаг къацу шегъер я.
Инкай шегъер авунвай гъахъ, яр алай,
Инкъилабдин—азадвилин бегъер я!

КЪУРУХЧИ КЪИФ

Гатфар амаз—«ХъуьтIуьн раж хъуй»,—
 Лагъана, цIуькI цана ВакIа.
 —Къифни чид я, къурухчини ам хъурай.
 Низ чида къван, гьикI къведатIа къуьд пака.
 Туна Къифрен вягътеда ник,
 РикIе вичин ам къуна пак,
 Архайиндиз къекъвез хъана
 Гад амаз къван чуьллера Вак.
 Зулухъ, рази яз вичелай,
 —Фена хучун за жуван пай,—
 Фикирна Вак, юза хъана ник галайнихъ.
 Анжах ана я Къиф амай, яни ник.

АЛАХЪАЙ ГЪУЛ

Винел даим дели тIурфан
 Къекъвазвай Гъуьл алахъна.
 Вичихъ чIехи, лал Океан
 Какадриз кIанз алахъна.
 Гъуьлуьн къастар мягъкембур тир—
 Къиле фена къунвай кар.
 Какахъна ам Океандик,
 Анжах квахъна вичин тIвар.

ТИПИРЕН АЙНАЯР

Жив хъиз лацу чар хъурай —
 Аквада ТипIрез адал чIулав са леке.
 Ракъинални, алахъда ам:
 —Леке ала,—лугъуз,—еке!
 Куьз лагъайтIа, алуддач и ТипIре гьич
 Вилерилай къарав,
 Айнаяр чIулав.

КIватIна къилел къаяр векъи,
 Лацу къармукъ кIуртни алаз,
 Дагълар, тамар ийиз мекъи,
 Къведа чиниз хъуьтIуьз Аяз.
 Ингъе, хуьруьн къерехдавай,
 ГъвечIи кIвалин дакIардал ам
 Алахънава къе нянилай
 Муркадикай рчIаз кIанз гам.
 Югъ жедалди кардик галаз,
 Нехиш чIугиз хъана Аяз
 Пакамахъ Рагъ екъечIдамаз,
 Ада храй гам шуьшедал
 Авахъна, яд яз куьчедал.

ГЪУЬЛЯГЪДИН ТIУЛ

Гъуьлягъ хъуьтIуьн чиледай
 Саламатдиз екъечIна.
 Ракъин чими нурарик
 Игътиятдив экечIна:
 —Уьмуьрдин зур физва зи
 Ахварик кваз авара.
 Чими тиртIа иви, зун
 Даим къведай бакара.—
 Лугъуз фикир авуна
 Иви къайи Гъуьлягъди,
 Ракъиник вил кутуна.
 ЧIух хъанатIан хам адан,
 Чими хъанач кIусни чан,
 Акъат тейиз къайи фул:
 Куьз лагъайтIа, гайид я
 ТIебиатди ихътин тIул.

КУКУПИ ВА КУТКУТИ

Къекъвераг тир КукупIди
 Хана авай са кака
 КуткутIдин муква:
 —Бес я чIугур къван жафа,

Хъуьтягна за,—лагъана,—
Дидедвилин везифа!
Ахпа гъатна гад амаз къван тамара,
Мани лугъуз, авара яз камара.
Фекъир КуткутІ мажбур хъана ацукъиз,
Хайи диде хъиз какадал чарадан.
Хвена ада сиве аваз яд, тІуьн гъиз
Бала чІехи хъун паталди кана чан.
Зулухъ КукупІ бала хкІанз хтана.
Чуьлдавай къван къушар адал хъуьрена:
—Вун туш, КукупІ, асул диде баладин
КуткутІ я, кье чІехи авур ам хвена!

«ЯРХ ХЪАЙИДИ ГАТАДАЙДИ ТУШ»

«Ярх хъайиди гатадайд туш»,—
Лагъай, халкъдин куьгъне мисал,
Ламран рикІиз атана хуш: •
Эгер гъужум авуртІа зал,
Чуьлда гъалтна Жанавурди,
Гъа сят чилел ярх жеда зун!
Чизва жеди а вагъшидиз,
Заз хъиз, гила авай къанун.
Дугъриданни касвал яни,
Ярх хъанвайди къуна гатун?
Вагъши ятІан авачни бес,
Адазни са тІимил къатун?..
Гъа и чІавуз валарикай
Жанавурдин къил хкатна.
Ам акуна, Ламран чандик
ЦІай атай хъиз, фул акатна.
—Я тевакуьд,—лагъана Лам,
Вилер мичІна, ярх хъана фад.
Къиле фена тІуьрвални ам,
Жанавурдин рикІин мурад.

ФЕВРАЛЬ

Варцар сад-сад къвез алатна,
Гъар йиса сад ферлид яз.
Февральдин варз гъа авайвал
Амукъна мад кверид яз.

ХВАЛ

Авахъзава гъвечІи хвал.
Алчуд жез-жез гъуьлягъ хъиз
Йисан са чІиб чил атІуз.
Къерехрикай жезва къвал.
КичІе я заз, къуна банд,
Хуьн тавуртІа вилик пад,
Яваш-яваш и хуьлуь
Ийиз Чилин шар кье пад.

МАШИНКАДИН ШЕРИКВАЛ

Машинкадал шаирди
ЦІийи шиир элягъна.
—Мад са эсер хъуьтягна
Чна къведа шерик яз!—
Лугъуз хъана Машинка,
Авторвилик пай кутаз.

МЯГЪКЕМВАЛ ВА ХЪУЬТУЬЛВАЛ

Мягъкемвиликай рахадайла
Гъулдандин кІус,
Ихтилатдик кье къат хъана
Цурцун симни какахъна:
—Хъуьтуьлвиликай рахада вун мус?!

ПАПІРУСДИН КЪАТІ

Са мус ятІан,
ЧІугна туьтуьн,
Атирлу гум авуна хъуьткъуьн:
Са ни ятІан,
Вичиз герек амачиз мад,
Чилел вегъей,
ПапІрусдин къатІуни фад-фад,
РикІел хкиз алатна фей
Ширин девир, лагъана:
—Са чІав авай

Зарар алай
Муштукдаваз кIарасдин,
Къекъвез жедай
Зунни сиве са касдин.

КIЕПIЕРБАН

—Зун къван йигин элкъведай затI
Гьина ава къван?—
Лугьуз хьана КIепIербан.
Даим къвала къирмаж акъаз хьайитIаI
Гуьзет тавуна гафарин эхир,
Тамамарна Фарфалагди,
КIепIербандин хам фикир.

ДУЪЗВАЛ ХЪАЙИЛА

Дуъзвал хьана дуьньяда:
ТIапIар, куьлег амуьнач.
РакIарра мад иблисриз
Килигдай тIвек амуьнач.

ПРОЖЕКТОР ВА ЛАМПОЧКА

Прожекторди эквер яргъаз чукIурна,
МичIи рекъер экуьбур хьиз къалурна.
—Вич янавай шалмандин кIан мичIи я,
Заз чидайди, Прожектор лап гижиди я!—
Лугьуз хьана, пехил гъвечIи Лампочка,
Вердиш къунвай экуь хуьз вич алай чка.

ГЪАЖИКIА

ГъажикIадин къилих бирдан
Чир тежервал дегиш хьана.
Къуьлуьк, мухак галаз адан
Алакъар мурк хьиз къана.
—Вуч я къван сил, мух, гуьлгери?..
Зун я гила чуьлдин пери—,
Лугьуз, мягътел туна вичел
Набататар ада вири.

ГъвечIид ятIан, акбул чIехи
Пурунздивай вич хуьз хьанач:
—ГъажикIа, вун жемир векъи.
Хьана са кар Бурандивай—
Ви къилихар бегъем течиз,
Мал-къарадиз гун паталди,
Тарифна вун хьсан ем хьиз.

ВЕКIЕГЪ КУЛ

Кул дакIанда зибилриз,
Буба къейи душман хьиз.
Куьз лагъайтIа, Кулуни
Абур шткиз гадарда,
Хуьн паталди чил михьиз.

КЪУКЪ

Акъвазнава Къукъ авуна къил агъуз.
Дуьньядал гьич са куьнизни яб тагуз.
Дакъикъаяр, сятар физва гъа икI буш,
Къукъраз крар дуьньядин гьич аян туш.
Акур-хъайи нашибуруз акI жезва,
Планетдин фикирни гъам
ЧIугазвайди я текдиз ам.

ШУЪМЯГЪДИННИ ШАБАЛУТДИН ДИАЛОГ

Вичиз гьихътин иситIадик
КакахъдатIа бегъем течиз,
ДакIвац Шуьмягъ рази хьанач
Мад КIерецдин рехъ къуна физ.
—Бес я, гила жагъанва заз
Жуван цIалцIам, экуь рехъ.
Чарадан рехъ къуна лугьуз
Артух жезвач зи къене хвех!..
Рагъ акбуна, гар акуна
Дегмиш хьанвай Шабалутди
Шуьмягъдиз икI лагъана:
—КIерец вичин уьмуьрда виш синагърай

Гъалибди яз, намусдалди акъатна.
Са нин ятла пис таъсирдик акатна,
Фин са гъаклан чумбур авай гел къуна!

ГУРАРДИН ФИКИР

Аквас са кар,
Фикир ийиз вичи-вичиз,
Даим мягътел я Гурар:
—ЭкъечИдайла гъар кас виниз,
Акъвазда зи гъар са кIарцел са къадар.
ЭвичИдайла, вири сабур
Квахънавай хъиз, ийиз гадар,
Аватда лап камуз абур.

ЦАЙНИ ЯД

Къула кузвай ЦIу гъарайна:
—Шад я зун икI кузва лугъуз.
Зи винеллай къажгъандизни
Гъазур я зун чимивал гуз—
Къайи ядни хъурай чими!
Мадни кIевиз куькIуьнна ЦIай...
Яд ргана алахъайвал,
ЦIивин хъана, туькъуьнна ЦIай.

ЧУМАЛДИН ТАР ВА ГАТФАР

Гатфар гъеле яргъал гъуьлуьн,
Къакъан дагъдин къулухъ кумаз,
Тек Чумалдин тар экъечIна
Адан вилик цуьквед кIунчI гваз.
Анжах чими Гатфари вич
Чумалриз къуьд хъиз къалурна.
Дустар къуна пIинийрикай,
Гад къведалди абур хъурна.

ГЪЕРИ

Какадарна Гъери цIурна
Къажгъандавай шурвадик.
Гъа сят ада гъалар чIурна,
Лагъана:

—ЗатIни квачир дуру цихъ зун
Гъайиф тушни какахъун?!
Зи пеше вуч я? Гъелбетда—
Даим адан винел хъун!..
Гъери винел акъатна цин,
Малумарна хесет вичин.
Чахар ашдик кцана ам,
Дадлу хъурай лугъуз тIям.
Какахънач и сефердани
Багъна гъана ашдин «пис» ни.
Куьз жедмазни тамам кана,
Ам къажгъандин ифей кIана.

БЕЗЕКДАЛ РИКИ АЛАЙ ТАР

Дувулрал яб элягъ тейиз
Тарци пешер хуьз хъана.
Вич пешерив безетмишиз
Гъетре хъиз нур гуз хъана.
Акъатна зул, атайла къуьд
Тар живедик кумукъна.
Гатфаризни хтанач пеш,
Даим къецил амукъна.

ХАСАН ЦИБ

Бубайрилай Хасаз вичин
ГъвечIи са цIиб амай къенчIин.
Тек са гъадай хъвадай Хаса
Яд, гъалима, шербет, айран,
Къабул тейиз къапар маса.
И цIини шумуд несил
Рази турди тир вичелай,
Къадар тейиз вичин эсил.
Анжах Хаса чехир хъвана...
Гъайиф, ада а цIиб хана.

ЧУБАН ВА ХАСАН КИЦИ

Кици векьер недач лугъуз
Марк хуьн туна адан хиве.

Хаса яд, фу бегъем тагуз,
Туна ам лап дарда, кIеве.
Къуншидаллай Чубандизни
Физ хъана и чIавуз азаб

Лапагриз гун патал гъенел
Амач лугъуз алаф са гъаб.
Эхир чара гъар са патай атIана,
Ам минетиз Кицин къилив атана:
—Кици, чида заз, вафалуди тирди вун,
Хас халудиз тейидай чIал на писвал.
Гъар вуч ятIан, дарвилева къведни чун.
Зи умуд къе вал ала, вид-хъурай зал.

Хпер текъин патал на заз це векьер,
Йикъан зани гъин ваз гъерен рикI, лекьер.
Чубанди Кици гъана чIалал са жуьре.
—Анжах и сир чир тахъурай гъа хуьре!
Тухвай гъисаб хъурай на зун картарал,—
Лагъана,— Кици рази хъана Чубандин
Къведанни кар туькIуьрзавай шартIарал.
«Гъилери гъил, гъилини чин чуьхвена»:
Хасан Кици маса гайи векъери
Гатфаралди хпер вири сагъ хвена.

ХАСНИ ИСТИВУТ

Гъвечи аял тир чIавуз Хас
Гагъ бубади, гагъ стхайри
Салай гъана гудай адаз
Памидорар яру, хъайи.
Йикъар, варцар алатна фад,
Хасан яшар хъайила вад,
Къилди гъахъна салун къенез
Памидорар кIан хъана нез.
Салуз камар къачурвални,
Хъварцин бармак хътин, яру
Истивутар акурвални:
—Хъсан сорт я жери ибур,
Заз тагана чуьнуьх авур,—
Фикирна, Хас эгечи на фад
Чирун патал абурун дад.
КIас ягъайвал алугарна
Истивутди Хасан сив, мез...

Амазма ам къени хъел яз,
Яру затIар садран тенез.

ХАСАН КАЦ

Хаса вичин рикI алай кац
Цегърен нек гуз вердишарна.
Аватна цегъ рекъидамаз,
Хасан, кацин рикIер тIарна.
Цегърехъ галаз къена иштагъ—
Кац хъана лап кIир хъиз яхун
Амукъна Хас атIана пагъ,
Лагъана: «Им тушни тагун!»
Мажбур хъана Хас туьквендай
Гъана нек гуз кациз вичин.
Мягътел хъана Хас рикIивай:
Каци тахъваз, чIурайла чин.
На лагъ ада лугъузвай икI:
—«Я чан халу, и никIедин
Са зур яд я, ам хъван за гъикI?!»
Акъадамаз гъавурда Хас,
Ада пIузар авуна кIас,
Кацин хатур тахуй лугъуз,
Хчуна са цегъ аламаз.

ШАЛАМ

Къуьзуь хъана яц,
Тукуна ам.
Хаму лидикай
Илигна Шалам.
Ада вине къуна тIиш.
На лагъ адаз гузвайди туш,
Садани тIуш.

ЛАЛУ ВЕРЧ

Лалу вече ре кака тахар,
Регъатдаказ туькIуьрда
Хуьре четин гъар са кар.
Куьз лагъайтIа, таниш я
Адаз вири къакъуяр.

М-ГЪАРФ

М-гъарфини вич элифрин арадай
Са кьерехдиз хкудна.
Чехибур я лугъуз япар,
Вич чехибурув агудна.

ХУЗРАН КЪАТИУН

Элкъвез-къелкъвез шуьшедиз
Ягъиз хъана кьил Хузра,
Экъечиз кIанз куьчедиз,
Алахъна ам шумудра.
Фекъирдин кьил ханатIан,
КъатIиз хъанач сир чIехи
Шуьше жер къван шимедкай
Хъайди инсанд кьил рехи.

КУЪЧЕРИ ПЕХЪ

Къушарин шагъ Лекъ рекъирла,
Мажал хъанач варис тадай.
ИкI тирвиляй Пехърен гъиле
Гъатна шагъвал са хатадай.
Гъар шагъдин хъиз, цIийи къанун
Гун тир Пехърен рикIин метлеб.
Нивай жеди Пехърен гаф чIур—
Къанун фадмаз хъана гъазур:
—«Хуьн паталди уьлквед менфят
Дурнайрин пис, куьч жери деб
Тергун герек я эсиллагъ.
Ни чIурайтIа эгер къанун,
Жаза сад я—ам фад кудун!»
Мажбур хъана шагъдин векъи
«Куьч тежедай» къанун къабул,
Ийиз, муьтIуьгъ тир дурнаяр.
Амма гила къекъвезва бул
Пехъ вич чIехи чилин винел.
Дурнаярни ама мягътел,
Лугъуз:—«Тахсир алатIа нел?!»

КЪУНШИ КИЦIЕР ВА ЖАНАВУР

Къунши кицIер: ЦIарак, Рагъвац
Вягътедавай хпер туна,
Сас гуз хъана сада-садаз.
И кардикай хъайи хабар
Жанавурди кIасна пIузар.
Сивяй адан авахъна гъер,
Аквадамаз вилик куьк гъер.
—«Лагъ кван гила, жедан ахъай
Икъван хъсан фуьрсет гъилляй?!
КицIер гъенел хуькведалди,
Хпериз далу хъежедалди,
Герек фадмаз за жуван кар
Хъуьтягъин, кьил тахънмаз тIар!»
Кутаз кIирер Жанавурди,
Тунач гъич са хебни дири.
Нубатдалди къве суьруьни
Тергна ада михъиз вири...

АФАР

Низ чидач къван?—
Афардин къве чинни сад я.
Вучиз ятIан,
Гъери тек са чиниз яда.

РАКЪУН ТАБАГЪ

Гару цурин къавалай
Ракъун табагъ алудна.
Къуна вичин къужахда
Цавун аршдиз акъудна.
—Пагъ,—лагъана ада,—лув гун
Икъван регъат я мегер?!
Йисаралди мисмардив зун
ХвеначиртIа къавал эгер,
Низ чидай къван, ракета хъия
Мугъман тиртIа, гъи плакетдиз.

КЪВЕТХВЕР РЕЛЬСЕР

Ракьун къветхвер рельсеривай
Трамвайди къуна хабар.
—Гикі я, дустар, куь гьал-агьвал,
Залан тушни квез вагонар?
—Кьуватар чахъ гзаф бул я,
Гьа и пеше чаз къабул я!—
Жаваб гана рельсери.—
—Са шикаят ава анжах,
Икъван яргъи уьмуьрда чахъ:
Чалай вине аквадамаз
Электрикдин явакъан цар
Рикер, шаксуз, жеда чи тар.
Чиз авачир а рельсериз
Герек тирди царни чеб хьиз.

МИСМАРДИН МУРАД

Мисмарди вичин зурба бедендиз
Чехи кьуват авайди чиз,
Лагьана:—Гьайиф!
Кнопкадив гьвечли, зайиф
Икъван чехи кьил гва.
Дуьз лагьайтла, зазни фадлай
Гьахьтин са кьил кланз ава!

ЛУЬЛЕ, ГУЬЛЛЕ ВА ТИУБ

Тиуб шайтанда хьана илис:
Акьатна Гуьлле,
Буш хьана Луьле...
Ихтилатра Тиуб кьерехдихъ кумукьна,
Тахсиркар яз Гуьлле, Луьле амукьна.

ТАВУНДИН ПАИ

Йифиз-юкьуз кьуруд-ламуд талгьана,
Кьула кларас куз жеда.
Тарунарни чулаввал
Тавундиз пай гуз жеда.

МУЪЖУЪДАР

Стал-стал накьвар фена вилерлай,
Чуьллеринни дагьларин... Марф хкахьна.
Циф хьфена яваш-яваш хуьрерлай,
Дагьларални мензерайрал акьахна.
Дуьньяд кьве пар яргъи руша къуна мад,
Рикли тадиз лугьузва ам акурла:
Кьужахда яхъ, гьилер яргъи ая фад,
Яргъи руша хьиз, Ватан-дагъ, чухур на!

Йиф мичли я, япунжи хьиз чубандин
Циф шехзава яваш-яваш дерада.
Кьуд алабаш, кьуд паталла хперин,
Къаравулар алай жуьре бередал.
Хпер суьруь, чубан тек я, кфил тек,
Циф алатна, рагъ хьуьрена атана.
Векьераллай чиг аквазва гиммиш хьиз,
Чубан залан жезва адай къацлана.

Кьуьзуь кас я, чуру рехи, жуна хьиз,
Дамарар экв кватлававай хьиз аквазва.
Эхтилатар ийиз гьа за, вуна хьиз,
Гаф атайла ам зун, вун хьиз рахазва.
Яхцур йисуз клута къуна кваллахна,
Вичи затли авурди туш лугьузва.
Дуьз лагьайтла, чун клутакихъ члалахьна,
Чна адав гила гьетер атлузва.

Стура зи хьайибур я бубаяр,
Зунни гьана инсанвилихъ элкьвена.

За гъагъана къазанмишна сабурни,
Гъагъана зи чанда намус куькIвена.
Гъана ялна чун гарари виликди,
Мег эвягъиз рагараллай къванерив.
Векъивални зун Шагъ дагъди—игитди,
Вердишарна чи бубайрин сирерив.

Гъар суткада ван къезва зи япариз;
Агъзур хабар—агъзур жуьре хиялар.
Фидач гагъ-гагъ секиндаказ ахвариз
Алуд тежез ихътин къуд цIар рикIелай:
«Бахтни, гъамни акур чIехи инсанар,
Къез хайи югъ мубаракрай рикIивай.
Мийир агъуз адалатдин мизанар,
Гъич са касни—фидан вичин рекъивай!»

Буба ятIа къуд аялдин къилеллай,
Ухшар жеди вирт кIватIзавай чIижериз ам.
ТуштIа эгер, хал я чIулав вилелай,
Тайни тахъуй рукадавай вечрез ам.
Вечре вичин цицибар хуьз, кIвалахда,
Къутармишда къузгъунрикай, хатадкай.
Вучда верч тучиз вичиз алахъдай,
Ва вич патал акъажзавай бубадкай.

Зи лезги вах, дердер акур,
Балайрал чан гъайиди,
Лезги хциз, намус, абур,
НекIедик кваз гайиди!
Гимиш хъанва чIарарикай,
Чинни ама къизил хъиз.
Къве виляйни аквазва ам
Мадоннадин шикил хъиз.

Лугъуда хьи, уьмуьр яргъи,
Уьмуьр гуьзел, хъсан хъуй.

Дуст-ашна хъуй, кIвални югъ хъуй,
Жувахъ жуван Ватан хъуй...
Рази я зун, амма са кар
Алуддач за рикIелай:
Уьмуьр ятIа вири галай,
Шагъ дагъ хъизни къакъан хъуй!

Япунжи тир яхцIур йисуз
Къуьнерихъ хъай серкердин.
Къе ракIарив гадарна кIвач
Михъзавай а бегъердив.
Бязи чIавуз гъагъакI жеда
Инсандинни къисметар,
Чир тахъайла пайдай жуьре
И дуьньядин няметар,

Ислгъвилини куьчеярни,
Ислягвилини инсанар,
ХупI михъидиз хуьзва куьне
Куь женгинин вижданар.
Герек тучиз куьз акъудда
Гапур вичин къапунай.
Фирай уьмуьр гапур къецIил
Хъана вилиз такуна!

Дагъдин хурал алай дуьгме
Зун чIехивур СтIур хъана.
Багъишламиш ая, зи хуьр,
За куьз бес куь хатур хана?
Перизада лугъуз-лугъуз
Гъахъда, зи хуьр, зун ви хуруз
Хъайиди туш ви хва ажуз,
Хкъезва зун агъзур хъана!

КЪУДАР

Яваш-яваш симиналлай пагъливан
Физва вилик синеллай хъиз гапурдин.

Яраб гьиниз акъатдайтIа ийсанар,
АлахънайтIа чилел адан сабурдив?

Гъайбатлудиз къакъан рагал
Хилер куърсна са тар ала,
Садни алач ичер адал,
Къакъандавай са тIвар ала.

Фикирда хуьх, куьгънедини цIийиди
Къвал къвалавай къуншияр я датIана.
Йисаралди ваз дустни яр хъайиди
Гадар жедач, куьгъне ятIан, атIана.

Физ хкезва гъар юкъуз зун
Зи дустуниз минетиз.
Ам гъазур я куьмекиз ваъ,
АлакъайтIа суьннетиз.

Урус стха, на хвена зи михъи цав,
РикIе-азад жедай йикъан хабарни...
За рикIивай кIанда урус рикI гвайбур,
Садни лезги рикI хъиз михъи цаварни.

СикIни я вун, къуърни я вун, чагални,
Гъуьлгъни я... вири я—квач итимвал.
Жуьрэтна вав эгечIзавач ажални,
КIанда лугъуз ваз дуьньядин етимвал.

Са гъед садра зи винелай
Заз пашмандиз хъуьрена.
«Ша галтуга, яхътIун на зун!»—
Лагъана ам туьхвена.

Стхаяр ваз ви бубади,
Ви дидеди багъишда.
Дустар вуна жува жуваз
Къада, жува дадмишда.

Жегъил бере-герек тучиз
Чанда женгни звал жеда.
Къуьзуь бере-чанда вучиз
Герек тучиз тIал жеда?

Девир чпин гъиле авай къегъалар
Гъалибвилик физва вилик датIана.
На лугъуди я лекъерин аялар
Лигим хъанвай къаю, гару гатана.

ЧАР

На зун рикIел хкизвани?
 Зи кIаниди!
 Заз хъиз вазни мекъизвани?
 Зи кIаниди!
 Зи сидкъидин чинебан сир
 Вуганани гарарив на?
 ЭкъечIна вун гуьруьшдиз къе
 Масад хуьзван варарив на?
 Лагъ ви рикIел аламани
 Фидайла за лагъай мани?
 Мехъер хъана тахъайтIа ам
 Зуьрнед ванци бамишнани?
 ХъуьтIуьн яргъи, мичIи йифди
 Ксанач зун постунал зи.
 Дамахзава юкъуз-йифиз
 Гъа ви рекъе, къастунал зи.

ТЕК СА ЙИФЕН ЗЕГЪМЕТАР

Диде чан, за гъамиша икI фикирда:
 Эгер за вун вахъ авай кван уьмуьрда
 Къуна кIула къекъвейтIани чуьллера,
 ГайтIан за ваз дуьньяд ширин няметар,
 Хкатдайд туш тек са йифен зегъметар.

ВУЧ ХЪСАН ТИР

Чидачни квест йикъарихъ йиф,
 Гатфарихъ куьуьд жедайди бес!
 Атайла циф такабурлу
 Чи Шагъ-дагъни шедайди бес!

Хъайила вахт жеда лацу
 Зи загъ хътин чIулав чIарар.
 Къуьзуьвал къуьд, жегъилвал бес
 Зи уьмуьрдин тушни гатфар!

Вуч хъсан тир, эй азиз дуст
 Йикъарихъ йиф хъаначиртIа!
 Вуч хъсан тир вили цавал
 Рагъул цифер хъаначиртIа!

Вуч хъсан тир жегъилвал, вун
 Зи уьмуьрдин яр хъанайтIа!
 Гъилевайди автомат ваъ,
 Мугъаматдин тар хъанайтIа!

Цайлапандин гужлу целхем галукъна
 Пад-пад хъана рагарни, хазва дагълар.
 Яраб вучиз икI пис рахазва дагълар?
 Заз дагълари гана жаваб пашман яз:
 «Хзандивай къакъатзава,
 гъариблухдиз акъатзава,
 къванер зи.
 Гъавилай, дуст, къекъвенвайд я ванер зи.»

Мазутдай къацІанвай гъил
Къимишнач ярдив вугуз.
Яр бейкеф хъана закай
Гуя вич саймишнач лугъуз.

РАКЪУН КІУС

Ракъун кІус
Масан жеда
Инсанриз.
Куъз лагъайтІа
Лежберди ам
Гатана магъ,
Цана чил,
Жеда къуъл
НикІера.

Ракъун кІус
Душман жеда
Инсанриз.
Куъз лагъайтІа
ЖаллатІдин гъиле,
Хъана гуълле
Уьмуърлух яз
тада гел
РикІера.

Къил къуна агъуз
Фидай чІавуз
Дуьшуьш хъайи фан кІусуниз
Фад хъен гана дустуни.
Патав гвай вад кепекдин пулуниз
Темен гана дустуни.

ДИДЕ, ГЪИНВА ВУН?

Гъариблухда начагъ яз
месева зун.
Дарман тежез дердиниз
КІевета зун.

Диде гъинва? Агакъа
вун баладив.
Яргъи йиф акъудзава
за сузадив.
Гъил аладра къилелай
зи, са сефер
На чан лугъун бес я заз
Ви мецелай.
Сагъ хъхъана къарагъда
зун меселай.

Акуна и аламат
Къуна зи мез, къуна чІал.
КІвалахзавайди сят,
Руш ашукъ я чІуьлуьнал.

КИФЕР

Одессадин вокзалдал вун акуна
Яргъи чІарар авадарна хурудиз.
Ашкъидин звал ргаз беден юзана,
КІан хъана заз рикІ хурудай акъудиз.
Украйнадин гуьзел.я вун—дилбер руш,
ЯтІани варз нурлу, мичІи йиферал,
Ашукъ туш зун, ашукъ туш вал,
пехил я.
Лезги рушан кифер хътин киферал.

Куьрпе ятІани
Алукъайди чилел
туп хъиз.
Дидедин вилер я
Накъвар атайди
тІуб хъиз.

ФЕНА

Гугрумарна цавари,
Зи бедендай къай фена.

Яна гурлу цІайлапан.
Ширин чандай цІай фена.
Акъваз жезмач завай тик,
Къуншид рушан пис я рикІ.
Къачудалди гъиляй цуьк,
Зи чандин са пай фена...

РИКІ ШАД ИИИДАЙ РУШ

Гатазва рак:
Тахъ, тахъ, тахъ.
почтальонди къецедай.
Дидедив чар вахкана.
Аскердавай хцедай.
Диде шад яз вилерлай,
Къвазва накъвар легъзеда.
Амма а руш къекъвезва,
РикІер шаддиз мягъледа.

СА ЮГЪ ИИС КЪВАН Я

За лугъузва, амма вах
Ви рикІ клусни дар тахъуй!
Гъич са бени инсандиз
Гуьзлемишдай кар тахъуй.
Пуд йис тир яр яргъаваз.
Дарих тучир рикІ икъван.
Ам хуькведа лагъай югъ,
Яргъи хъана са йис къван.

ЯЛНА ФИЗВА

Гъар пакамахъ фидай рѣкье,
Гъалтзава зал са цуьк суна.
Алатзава чун гъар санихъ
А куьчедин къве пад къуна.

Чи гъиссери, рахан тейиз,
Чпин балкІан гъална физва.
АкІ жезва заз, ракъини магнит
Сада садал ялна, физва.

ГУМАЧ, ДУСТАР, ДИДЕ КЪУЛАВ

Твазвайди туш къулара цІай,
Гум акъатдай тавун патал.
КуькІуьрзава дидейри ам,
Чими ийиз гъа чун патал.

Жуван рикІе цІайнава за,
Вич къул хъанва, вични ялав.
Куьз лагъайтІа, гзаф вахт я,
Гумач, дустар, диде къулав.

ЧУБАРУКЛАР

Гъар пакамахъ чи айвандик
Ацукъда куьн макъэмриз.
Чи уьмуьрдни рикІяй къвезвай
Манийрин къил тамамариз.
Лагъ, гуьзел къуш, ачух я сес
Виридлай зи Ватанда.
Кутур мукар куьне иер
Гъар хуьре, гъар айванда.

Лув це, лув це вили цава
Сирнав ая хъсандиз.
Мугъман я куьн чи уьлкведа
Хатур хуьдай инсандиз.

ХУЬРЕ ГАТФАР

Яран марфар галукъна
Алатна пас векъерлай.
Чепелукъар элкъвезва
Таза, яру цуькверлай.
Цивелин тарар хъуьрезва
Вилерик къеж акатна.
—Ингъе, хуьре гатфар я
Писпийрал ван акъалтна.

ВАХЪ АВАЙДИ СА РИКІ Я

Лагъ, гуьзел руш, ви муьгъуьббат
На зун патал цаззавани?
Мукъвал-мукъвал завди рахаз,
ТуштIа гъакIа наззавани?

Зи рикIин цIай ви рекъерал
Чирагъда за экв хъуй лугъуз.
Рагъ акуна, вун такурла
Мекъи я заз йифиз-юкъуз.

Лагъ, за гъикIин, жез къве рикIин
Вун акваз зун гъарикI я, яр.
Агъзур жуьре хиялармир
Вахъ авайди са рикI я, яр.

РЕКЪИДАЧ ЛЕКЪ

Рекъидач лекъ, султанвална цаварал
Эцигда тIвар хуьрел, кIвалел, куьчедал.
ГъакI рикIера тада дегъне гелерни
Алмасдикай амукъдайвал шуьшедал.

Рекъидач лекъ, туна мердвал инсанриз
Авуна чир гъахъни-нагъахъ, адалат.
Бахш ийида ада хайи дидедиз,
Къилин тиквал, рикIин залан хажалат.

Эхъ, диде, ваз авазва гъахъ дуьньядиз
Дамахдивди ви дидевал нушардай.
РикIел хкиз гуьлдан хътин а къегъал,
Пашманвилер ацIай циф хъиз бушардай.

ЗИ КЦИАРАЛ ГЪЕЙРАН ХЪИЗ

Йиф катзава гуьгъуьна
Уьфт язава кIекери,
Экуьн хийир лугъуз чав
Гъил вугузва эквери.
Гъетер са-сад экизва
Югъ атунал пашман хъиз.
Анжах Зуьгъре ама тек,
Зи Кциарал гъейран хъиз.

Бенд жемир вун даим ахъа сарарал
А сарар ваз йикъа къадра аквазва.

АтIугъай чин салам гана фейитIа,
Адакай вун шак алачиз дакIвазва.

Ша, мукъва хъухъ, агата вун белки а
АтIугъандан гъар са тике къизил я.
Шикилрин са ктабдал хъиз вун ашукъ
Муькуьд белки зулун пеш къван къезил я?...

ИНА ЗИ РИКI ЖЕГЪИЛ Я

Лекъерин муг акун герек хъайитIа
Яргъаз фимир, мугъман хуьхъ, чи хуьруьз ша.
Са гъвадин айвандикай акъвазна,
Къил элкъуьрдай кIамариз на тамаша.

Гуьзгуьдай хъиз на къаматдиз атана,
Тамаш ая чи булахдин ятарай.
Мугъаматрин авазризни гарарин
Яб це вуна и дагъларин къатарай.

КIвал ава заз, сурни ина хъурай зи,
Накъвар жендек, дагълар инин зи къил я.
Виш йисаралди рекъинни зун ийидач,
Куьз лагъайтIа ина зи рикI жегъил я.

ЗУР АЯМ Я ИЛИФИЗ

Чи бубадин япунжидал
Гуьллед гелер алама.
Леэнарни гуьлдендикай,
Шиврен кIвачик галама.
Алама къе бубадин чи
РикIел дагъдин жегъирар,
Гагъат авур жейранар ваъ—
Цардин вагъши ничхирар.
Буржуяр къил туна хура,
Катай чIавуз рагариз
Яру пайдах экъечIайла,
ЧIулав къуват кукIвариз,
Зи бубадин ивидикай
Са пай ина экъична.

Ивидин ранг гъамишалух,
Чи дагълариз багъишна.
Гъавиляй я гъар пакамахъ
Дагъларин чин къекъифиз,
Зур аям я ингъилабдин,
Нурар ина илифиз!

КЪУНШИДИЗ

Зун хар хъана акъадайла къавара
Вун чичIидин халича хъиз хъуьтуьл я.
Цайлапан хъиз куькIвейла вун цавара,
Зи рикIни гъа вун къабулдай са гуьл я.
Куьз герек я, къуншини, лап мукъвадни,
РикI рагъул яз анжах гъилин пай гудай,
КIани я заз инсанар гъил ичIи яз,
Жув лагъана рикIин къеняй гъай гудай!...

Зи эллерин гъунар вацран яхадал,
АлкIанава къе ам зегъметдин орден яз.
Зи гъвечIи халкъ, чи миллетрин арада,
Хъанва мягъкем, къе къастара гуьлдан яз.

ЗА КЫН ГАНАЧ...

За кын кьунач виждандал:
«...Хач ви хатур, диде зи
Чанда нефес амай кьван,
Клевиз хуьда уьлкве зи!...»

За кын кьунач уьмуьрдал:
«...Багъа жеда буба заз,
Жуван члехи Ватан кьван,
Мягъле, халкъ, хуьр, уба заз!...»

Уьмуьрда зун аматIа,
Вуч герек я и кын заз?
Диде, Ватан, халкъ тахъай,
А югъ тушни, рекьин заз?!

Амачни кын тIакьуртIа,
Зи чанда руьгъ Ватандин?
Алцумзаван кьинерив,
Баркаллувал инсандин?!

ТАЙИН ТЕЖЕР РАНГ

Вилерин рангариз килигна хелвет,
Эцигиз хьанайтIа гуьзелвили сан.
Шак алач вирида лугьудай гьелбет:
—Тай авач дуйньяда хуьруьнви рушан!

РацIамриз ранг ягъин, ранг чIугун течир,
Хуш кьведай гуьгьуьлдиз хьуьрезвай вилер.
Хуьруьнви рушазни куь кьисмет жечир,
ХьанайтIа уьмуьрда кьакьамрин гелер.

Куь ранг гьихьтинди я? Фикирдиз кьведач.
ЧIулав, къацу, хъпи... шумуд жуьредин.
Алимрин кьатIунрив тайиниз жедач,
КIани ранг, гуьгьуьлда ифей вилерин.

«Чан» лагъанач кIанида заз,
Кьил хкажна килигнач.
Зи ашкьидив алугай рикI,
Вичин рикIихъ гилигнач.

«Чан» лагъанач кIанида заз,
РикIиз залан кьвезва зи.
ГьакI ятIани мад акурла,
РикI регьимлу жезва зи.

ГАТУН МАРФ ТИР...

Ахлад, ахлад! И кьве гафун,
Фад гъавурда акьуна вун.
За рикI тIуьна чIугвар кьван гьам,
Йифен ахвар хьана гьарам.
Къваз, хъфимир!—хьалгъайлахъ на,
Рази тучиз пIузар кудна.
Дердинал дерт хкана-дагъ,
Ви чин чIур тир, зи рикI начагъ.
КьунайтIани ашкьидал кьин,
Ам кьуруди хьун тир якъин.
Мецин кIуфал алай гафар,
Лагъай рикIиз тучиз хабар.
Мана квачир гъавиляй фад,
Дигиш хьайи адрес, мурад
Куьруь ийин:—КIанивал ви,
Гатун марф тир, квачир тIили!

Аялвал дяведи хчунай завай,
Чкадал гуж текъвер дердер тунай заз.
Вахтуну вичин гьил гвенай цIвелевай,
Январдин ранг кьунай кьили жегьил яз.

Хъанач зун далдадихъ руфун хуьн патал,
Шахтада, мяденда ава зи лепир.
Эй, завай лацу чIар хабар къур «къегьал»,
Рехи къил зегьметда дамах я, хьухъ чир.

ЗИ САЛАМ

Гьар кIвализ Ислягьвал! Им я зи салам.
Гьар рикIе кIубанвал, мани-макъам я.
Цуьквер ахъа хьуниз аватIан гатфар,
Зулухъ цуьк ахъаюн я хупI гуьзел кар.
Лежбердин ария-техил берекат,
Тир зи симфония-къуват гьерекат.
Лежбервал, жегьилвал, зегьметдин йисар,
Сагъ хьурай захъ галаз къуьн кутур ксар.
Ватандин пар залан хъайи йикъара,
Агатна куьмекай ксар мукьубай.
Квевай чир хъанай заз ислягьвилин дад,
Инсандиз кIубанвал, мани, макъам шад.
Ингье, къенин юкъуз куьн алаз рикIел,
За мани язава хьуьтуьл, хуш мецел:
—Гьар касдиз кIубанвал-мани макъам я!
Хзанриз Ислягьвал! Им зи салам я!

КИАНДАЧ ЗИ РИКИЗ

Уьмуьрда асфатдин рехъ, гатайвай жегьир,
Халудин ужуз экв, жакъванвай фикир,
Хабарсуз фейи, эхъ, женг квачир уьмуьр,
КIандач зи рикIиз!
Частуналди ахвар-дакIур вилер,
ЗуракI тир кIвалах-кар, тIардай къилер,
Чилаф къванцин рагар, тагудай бегьер,
КIандач зи рикIиз!
РикIе хьуьтIуьн аяз, чинай хьвер,
Къурсахдихъ къугъ галаз, бармакдани звер,
Ялтахдин хатур кваз, ширин вирт, шекер,
КIандач зи рикIиз!

САЛАМ, ПАРТА!

Салам, парта!
Салам, зи дуст!
Зи цIуд йисан уьмуьрдин дуст.
Аялвилин,
Къегьалвилин,
Женжел йикъан-девирдин дуст!
Тикрар тежер зи шад йикъар,
Вахчуна на, пашман туш зун.
Рекъв-рекъв гузва чIулав лакди,
Гьа сифте хьиз амазма вун.
Къе зи чка гва чарадав,
Вириданди я къе мектеб.
Къвалал ала куркIвачI хьтин,
БицIи рушни, кIел тир метлеб.
РикIел хкваш зи цIуд йисан,
«Мугьманвал» ваз, кIвалинвивал.
КIвачер къацIул, тан къацIул тир,
Пек-парталдин къайгъу чIугдай,
Вахт авачир, гьал авачир.
Зи ватандин вили цава,
Къверигзавай чIулав гумар,
ГъвечIи чанда къаст авай чи
Илим чирун—им тир гьунар.
Вахтар фена... ЦIи къад йис я,
Зи парта, ваз муалим я зун.
Алатна фейи зи аялвал!
Элкъвен тийир, залан-чими.
Салам, парта! Аялвал зи!...

ЧІЕХИ ГЪУЪЛУЪН АЯЛВАЛ Я

Къацу векъер къужахдавай
булахдин яд,
йифиз-юкъуз ргазвай.
Тимил яргъал къакъатайла
къванер галаз
куърпе кІел хъиз къугъвазвай.
Капа физвай аялдиз хъиз,
сифте адаз
авахъунни четин тир.
Цуьквер алай тулал атай
яд са гагда
ванер тийиз секин тир.
Рази тахъай аялди хъиз
гагъ хъел аваз,
гагъни ада хъверзавай.
Белки булах чІехи гъуьлуьн
аялвал я,
жегъилвилихъ зверзавай?!

ХУЪРУЪН РЕХЪ

Гагъ хъуьтуьл мехмер хътин
Къацу векъин хурудай,
Гагъни дагъдин синерай
Гагъ къванерин парудай,
Са пад вацІ яз, са пад дагъ,
Са пад ник яз, са пад багъ.
Физва гагъ ам муькъверлай
Гагъни дагъдин синерай.
Къекъвез- къекъвез экъвечІна
Тик тепедай винелди,
Вичин дамах ийизва
Булах алай синелди.

гагъ марфари гатаз жед,
Гагъ чигеди темен гуз.
Йифиз динжвал авуртІан
Шумуд инсан къужахда
Гъяркъуь, шегъре рехъ туштІан,
Къада вуна гъар юкъуз?!
Гур машинар авачир.
Заз шадвилин са югъни
Хъанач рехъ, вун галачир!

ЖИГЪИР

Тик гуьнедин хурудай
Къекъвез-къекъвез экъвечІна.
Гагъ булахрив, гагъни вун
Гуьлчуьменрив эгечІна.

Безетмишна свас хътиз
Гатфари вун цуькверив.
Чими гадни алахъна
Дамах кутаз векъерив.

ХъуьтІуьзни жив хъайила
Туна кІеви гелер, на.
Алахънава кукІуриз
Шегъре рекъик рикІер на.

ХЪИЖЕДАЧ ЗАЗ

Зул атана гъахъна хуьре
Тарарин гъал хъана пелеш.
Йифиз-юкъуз мани лугъур
Гарун хура гъатна къе пеш.

Гагъ руквада, гагъ чигеда
Дердер рикІе аваз фена.
Гел амачиз дуьньяд винел,
Къуру уьмуьр галаз фена.

Зи уьмуьрдин таралайни
Сад-сад пешер аватзава.
Хъпи хъанвай зулун пеш хъиз
Гарун хурук акатзава.

Пешер зулуз аватайтІан,
Мад гатфари бахшда тараз.
Буна йикъар буш ракъумир,
ЦІийи къиляй хъижедач ваз.

ЧИГ

Гъар пакамахъ къарагъайла ахварай
Заз чи багъда мирварияр аквада.
Виш рангарин цуьквер винел ацукъна
Ийервилай чиг элекъиз дакІвада.

Бес, вучиз я, рагъ цаварал атайла
Чиг, вуна лагъ, чакай катиз чуьнуьх хъун?
Ийервилел дамахда на гъамиша
Лагъ, гъикІ хъурай ви гафарин чІалахъ зун?!

ГАД

Дегъишзава чуьлди ранг
Йикъар яргъи жердивай,
Ракъинин нур элцифиз
Гзаф жезва къвердавай.

Накъ цуькверив диганвай
Ичин тараз килиг гил,
ЦІийиз гъанвай сваса хъиз
Агъуззава вичин къил.

Къацу чилин хуруда
Дамахзава цуьквери,
Гарал астаз къуьлзава
Сарубугъдад къилери.
Лугъуда хъи бубайри

—Къуьд асайиш, гад гъарай!
Гвенгуьдайбур гаражада
Гъазур хъана акъвазрай.

ЭКУЪНИН РАНГАР

ЭкъечІна рагъ мадни къе
Чи дагъларал алуқъна.
ЧІехи Каспид лепейри
Яру атІлас алуқІна.

Чигни цуьквед къужахда
Тади галаз гъатна фад.
КІекерин гурлу ванци,
Чил-цав тамам падна мад.

Билбилрин манидик
Маторрин сес какахъна.
Лезги рушан мани хъиз,
РикІяй рикІиз авахъна.

АКІМИР РАГЪ

АкІимир рагъ, акІимир рагъ
Чаз гъамиша экуь хъурай.
МичІивилел рикІ алайбур
А ишигъдихъ рехи хъурай.

Ачух цавар, вили цавар
Цуьквер чкІай чемен яни?!
Ракъин гужлу къизгъин нурар,
На чаз гузвай темен яни?!

Диде чилин хуруда гъич
Тфенгдин ван тахъурай мад.
АкІимир рагъ, экуь хурай
Чаз и дуьнья акурай шад.

ИГРАМИ ДУСТАР

Атайла гъар суз
Гатефарин бере.
Женнет хъиз жеда
Чи кІвалин чІере.
Чубарукрин ван
Гъатда гъар пата.
ЧІереяр вири,
Яраб икІ ятІа?

РЕГЪВ

Регъуьн къванер сад-садал
Алтад хъайила явашдиз.
Чун буржлу яз амукъдач,
Берекатлу лавашдиз.

ГУЪЛУЪТАР

Акъаж жедай гуълуътар
Жагъур жедач туьквендай.
Абур фида анбардин,
Къулухъ галай тІеквендай.

ТІИЛИ

Легендин кІан гатазвай
Къваз тавуна тІилиди.
Зид я лугъуз и мехъер,
КІваче гъатна делиди.

СЕДЕФ

АтІана зи перемдин
Яхадаллай седеф къе.
КъатІани зи дустуни,
Хъанвайди зун бейкеф къе.
Раб акъудна бармакдай
Лагъана:—за цвадани?
Дуст лагъай са касди вун
Бегем дарда тадани?

БАРМАК

Аватдай чІал чир хъанайтІа,
АлукІайдан вилериз.
Вун цвай касди кІусни азаб
Гудайни гъич гъилериз?

ИВИ

Начагъ хъванвай дустуниз
Иви яна кІанзавай.
Залай къейри ни гудай,
Адаз иви чандавай?

КЪИЗИЛАР

Сандух ацІай къизилар
Зи дустунвай нез хъанач.
Тек са къизил ваз хъурай,
Лугъудай гъич мез хъанач.

ДУСТ

Зун са рикІин дустуни
Къабулначир мугъман хъиз.
Элкъуърна зун рактарлай,
Ада куьгъне душман хъиз.
Ѓзаф вахтар алатна

И дуьшуьшдин йикъалай.
Эхир дуст тир, ам зи дуст,
Адахъ мад зи вил галай.

Дустар чара тавуртIа
Уьмуьрдин пис чIавари,
Абур чара ийидни,
Масадбурун гафари?

ШИНЕЛ

ЯхцIурни вад лагъай йисалай гъеле
Аскердин са шинел ава чи кIвале.
Саф хъиз я гуьлледи канавай ценер,
Ивидай къацIанва къазунвай къуьнер.
Бубади аскердай жкай и шинел
Гилани зид хъанва тIвар алаз винел.
А шинел гъар сефер акурла вилиз,
АкI жеда, заз буба хтай хъиз кIвализ.

СЕЛ

Гугрум, пахърахъ ван кутуна
ВацIуз гужлу атана сел.
Квахъна селцин ийир-тейир,
АкуртIа хьи, атана эл.

Селциз, элди вич явашар
Ийидайди хъанвай мад чир.
Са арадлай и селцикай
Муькъуьн сиве хъанвай мад вир.

КичIе жеда заз садан
Гъиле чукIул акурла.
КичIе жедач жарагъдин,
ЧкIул рикIе акъурла.

БЕСИ

Рекъидамаз бубади,
Ихьтин веси авуна:
ТавуртIани хъсанвал,
Имир писвал гъич вуна!
Темен гана зи пелез,
Эхиримжи сеферда:
—Вун зарулдик акуртIа,
Ви душманри кеферда!

ТАМАМАРДА

Шехъиз-шехъиз тамамарда,
Гзафбуру пар чпин,
Мад чидач хьи, пис ксарин
Жергедава тIвар чпин!

НЕК

Эсиллуни эсилсузди,
Хъвай некIедлай чир жеда.
Аял чIавуз ам къужахда.
Хвей дидедлай чир жеда.

ЕМИШ Я

Ярдин юкъва авай камар,
Къизилдинд туш гимиш я.
Яраб вун гъи бахтавардин,
Бустандавай емиш я.
АтIуз гъайиф,
ДатIуз гъайиф.
Машмаши хъиз дегмиш я.
ЮзайтIа хел,
Къвервал я хъел.
Гъил хукIуртIа эзмиш я.
ЧIарар бурма
Нер я хурма,

Туьд са шуькIуь кьeмиш я.
Хур я лацу
Кьуьнер яцIу,
Майдан пара гениш я.
ТIавусди хьиз
Я жал икиз,
Юкьва звер тваз вердиш я.
Икьван гуьрчек,
Вун лап герчек,
Зид жез кIандай гьамиша.

ЛУКИ

Гьилел занжур, кIвачел занжур,
Кьван атIузвайд инсан я.
Чулав инсан, кьвалав инсан,
Им лукIвилин лишан я.
Кьирмаж гьиле цIикьвед гуьлле,
Тапачидал илисна.
Вуч дерт авай чуьлдин юкьвал,
ЯгьанайтIа силисна!

ХВАЛ

Пара дакIваз, элякьна,
Зун вацI жеда лугьуз хвал.
Цава кьуна вичин кьил,
Пехил я зун лугьуз вал.
Гзаф вахтар адатна,
ВацI хьанач и хвалакай.
Чара хьанвайд чир хьана,
Вич и вацIун кьвалакай.

ИЙМИР

Са инсандиз кьадардилай
Артух гуьрмет иймир.
Авур гуьрмет чир тежердаз,
Буна туьгьмет хьиймир.

КЬУДА

Муьгьуьббатдин ялав-цай,
ХьаначиртIа зи чанда.
Заз гуьзелар авай чIал,
Вуч чир жедай Ватанда?!

КIвалин ракIар ахъа кIанда,
Мугьман-итим атурай.
Берекатлу зи Ватанда,
Тавундин гум тIатIурай!

Ватанд кьадир авай касдиз,
Миллетдикай хабар жеда.
Хзанд кьадир авай касдиз,
Зегьметдикай хабар жеда.

Хийир-шийир чидай кас,
Хьсанвилихъ гелкьведа.
Адан рикIел гьамиша,
Вичин Ватан, эл жеда.

СтIал иви амаз кьван,
Лигим хьанвай зи чанда.
Узьуькьара жедач зун
Жуван диде Ватанда.

Жегьил уьмуьр физва лугьуз
Хиялармир, кьуьзуьд, вуна.
Ви гьунардал дамахдайвал
Жегьилвилиз на вуч туна?!

УСТИАР

КIвал эцигна куьтягдамаз устIарди
Кими жезвай кIвалин цлаз са кирпич.
Шумуд агьзур дараматар эцигай
УстIар икьван гьатайд тушир кIеве гьич.
Бес за вучин, лугьуз ада фикирна:
ЧIехи кIвализ тек са кирпич кими тир.
Мад сеферда инихъ-анихъ килигна
РикI акьудна вичин, цлал эцигна.

ХАЙИ ЧИЛ

Шад жеда зун, лезгистандин
Гурчег, клубан хуьрер акваз,
Жуван хайи лезги халкъдин
Сувар акваз, мехъер акваз.

КІанда хьи, заз и чкайрин
Гъар къвал, дере муг хьурай зи.
КІвачерални къуй гъамиша
Лезгистандин руг хьурай, зи.

ДАГЪДИН ВАЦІ

Гурлу вацІун къерехда
Акъвазна зун хиялриз.
Авахъзава дагъдин вацІ
Гъа зи рикІин хиял хьиз.

Зурзурзава зи вацІу
Бязи чІавуз тепеяр.
Бязи чІавуз рахазва,
Секин-секин лепеяр.

Гъар лепедин винел ви
Ала шумуд мани, вацІ.
Са шаир яз акуна
Заз къе вун, зи кІани вацІ.

КАКАХЪРАЙ

Тепейрай къвез, дере атІуз
Гурлу вацІар авахъзава.

Тади галаз фена агъуз
Чи Каспидик какахъзава.

А вацІар хьиз яргъарай къвез
Мукъва хьурай рекъерни чи.
А ятар хьиз какахърай къе
Гуьгьуьларни, рикІерни чи.

ВАЦІ ВА БУЛАХ

Гурлу вацІун лепейрал
Гъейран жеда гъар са кас.
Анжах, вацІ ваъ, ргазвай
Са булах жез кІанда заз.

ЗУН ДАГЪВИ Я

Зун дагъви я, къуй гъамиша
Дагълар къвазрай вилик зи.
Зун рази я, кусудамаз
Са къван хьурай къилик зи.

ШАГЪ ДАГЪДИН МУГЪМАН

Цавун юкъва рагъ акурла, рапІрапІ ийиз нур гудай
Фикирдай за: вутІ жедатІа йиф хъайила ам цава?
Аял тир зун, чиданир заз, юкъуз цава авай рагъ
Нян хъайила элифардай Шагъ дагъ хътин дагъ ава.

ТУЪКЪУЪЛ ТИР

Кхъена са вуч ятІани
Лагъана: им эсер я.
Са шаирдин кайи рикІяй
Акъатнавай сесер я.
КІелна ада, яб гана за
Лугъумир, зун пехил тир.
Валлагъ, дустар, адан гъар гаф
Вичин рикІ хьиз туькъуьл тир.

КУЪЗ ГЕРЕК Я ТЕКЕВАЛ

Вине къуна текеди хьиз
Къекъвена ам, ичИи къил.
Салам гайи дустаривни
Гъич садрани ганач гъил.
Куъз герек я, жузазва за
ИчИи къилин екевал,
Акбулдикай пай авачиз
Ийизвай а текевал?!

КІАНЧІ

Рекъин юкъвал, чун фидай
Алай еке къурай кІанчІ.
Татаб жезвай аялар
А кІанчІунихъ галкІиз кІвач.
Къуна нажах садра за
А къурай кІанчІ кукІварна.
Куз-куз адан кІусар за
Жува-жувахъ гафарна:
Къе кІвачерихъ галкІайбур
Ажуз жеда эхирдай.
Вине къунвай къилерни
Агъуз жеда эхирдай.

ДАГЪНИ ЦИФ

Хкаж хъана чулав циф
Дагъдилайти къакъандиз.
Къил лацу тир дагъдикай
Рахана ам заландиз:
«ВикІегъ ятІа эгер дагъ
Залай къакъан хъурай ман.
Ажуз туштІа, ада заз
Къе са жаваб гурай ман...»
Гъа и чІавуз цифедихъ
Хазридин гар галукъна.
Гарун хура гъатна ам,
Дагъ чкадал амукъна.

ЛЕКЪРЕН МУГ

Вич цавамаз, лув гуз гъеле
Гъава мичИи жез акуна
Чка къуна вичиз пехъре
Лекъ куъч хъайи са мукуна.
Йифен юкъвар хъайи чІавуз
Къарагъайла хазридин гар,
ЧІакъракъ-чІакъракъ ванер ийиз
Юза хъана ам авай тар.
Къай атана, къвана марфар,
Мекъи хъана чандиз пехърен.
Чимиз хъанач, алахънатІан
Мад адавай а муг лекърен.

КУЗ ФИРАИ

Вахтар авай, вирида ваз
Лугъудай хъи, аял я.
Фена йисар... гила, дуст, вун
Агакънавай къегъал я.

Гила вав, дуст, гва жегъилвал,
Жуван къил гва, акбул гва.
Ви вилик къе гъам ишигълу
Гъамни гегъенш рекъер ква.

АкІ ая хъи, а рекъера
Сифте камар дуъз фирай.
А рекъера ви жегъил рикІ
Хайи халкъдик куз фирай!

ЖИВ

Къвана живер, къвана живер
Чилерилай алахъна.
Къаварилай, черейрилай,
Чуьллерилай алахъна.

Къаюхъ галаз къугъваз ама
Чайгъундикай рахана.
Вичин хура гъатай гъар затI
Румар гана тухвана.

Къайи живер, къайи муркIар
Рагъ акурла жими хъуй.
Зарар авач живерикай
КIанидан рикI чими хъуй!

ЖАВАБ ЦЕ

Эгер вахтар аватIа,
Заз жаваб це, на шаир.
Квелди я вун бахтавар,
Гъинай гъизва на шиир?

Заз чIал кхьихъ лагъайди,
Ви къабарлу гъилер я.
Зи шиирдиз гъахъайди,
Ви уьмуьрдин гелер я.

ЦИЙИ ЙИС

Уьмуьр ширин я, дуст, гъар са инсандиз,
Гъар са цийи йисан мана дерин я.
Ада цийи къуват гуда Ватандиз,
Цийи нефес гъар са рикIиз эркин я.

ЗИ ЧIАЛ

За чIал кхьич руфун патал
Руфун залай агъуз ава.
За халкъдивай къачуна чIал,
За ам халкъдиз лугъузава!

ВУН ЯР ХЪАЙТIА, ЯБ ГУЧ ВУНА ЧАРАДАЗ

Даим цуьк ахъайна ич гузва багъди.
На къван нур гудач гъич са чирагъди
Гуьзелрик вун къван садни гуьзел туш,
Гъич вун къван земзем ядни гуьзел туш.

Рикин сидкѝ гѝамиша ваз хабар я
 Вун паталди гѝилер даим къабар я.
 Ярдин икърар чир хѝанайтѝа гѝарадаз,
 Вичин севги маса гучир чарадаз.

ЗА ВУЧДАЙ?

Уѝмуѝр ширин я, дуст, гѝар са инсандиз,
 Рикин къастар тахѝанайтѝа за вучдай?
 Белки къисмет чашмиш хѝана асантиз,
 Дуѝньядиз зун татанайтѝа за вучдай?

Гѝардаз са хуѝр несиб хѝана лап эвел,
 Ватан лугѝуз темен гуда къванериз.
 Кѝуѝуѝ Шагъни, Самур ваѝѝни, Лезги эл,
 Чеперин хуѝр хѝаначиртѝа за вучдай?

ГЕРЕК Я ЗАЗ

Хѝел тийидай, шехъ тийидай,
 Уѝткем са яр герек я заз.
 Адалатдин рекъѝѝа фидай,
 Дуѝз игътибар герек я заз.

Муѝгѝуѝббатдал кѝеви къваздай,
 Ярдин дидар герек я заз.
 Гѝич садрани шуѝтѝкъуѝн тийир,
 Цуѝкни гатфар герек я заз.

ЛЕНИН

Заз накъ,
 заз къе,
 пакани,
 Акуна,
 аквазва,
 аквада,
 Ленин
 Вун сагъ яз,
 Са заз ваъ,
 миллионриз.

Акуна,
 аквазва,
 аквада,
 Ленин,
 Вун рагъ яз.
 Куѝз герек я гѝарайин,
 Вун къена,
 Вун амач,
 ахквадач,

Гѝикѝ лугѝун за—
 Гѝикѝ?
 Акѝуд женни дуѝньядай?...
 Чан алай,
 Рахазвай,
 Чими тир,
 Партия ви рикѝ.
 Зи мез лал жед лагъѝйтѝа,
 — Вун къена,

Вун амач
 ахквадач,

Аквазва заз вун.
 Гѝар са кѝвализ
 —виридаз,

Чида вун,
 Чизва вун,
 чир жеда,
 Рахазва зав вун.
 Вуж гъикъван я?
 Гуж гъикъван?
 Марфарин, вацIарин,
 гъуълерин,
 Кутунва рекъик.
 Ленин,
 Ленин килига,
 Лигимна,
 лигимиз,
 лигимда.
 Партия!
 —Вилик.

ПАПА ЧIУГУР ПЛАН

П а б

Вун складдал тайин хъана,
 Зун ваз мадни къурбанд тушни?
 ВикIегъвилер йигин хъана,
 Эллерни вал гъейран тушни?

Фад куълегар къахчу вуна,
 Гзаф техил амаз гъана.
 Са тонни зур маса гана,
 Гам къачуртIа хъсан тушни?

Чи колхоздин къилевай кас
 Халуд гада Мирзе Аббас.
 Бухгалтерни къавум Ильяс,
 Бригадирни жуван тушни?

Я кас има чи ара я,
 Дердиярни лап пара я.
 Булушкадиз фад чара я
 Зун ви лацу жейран тушни?

Фагъум гана дуъз товардиз,
 Къимиш мийир ипек зардиз.
 Бумбархат гъваш гуъзел ярдиз,
 Яр ви динни иман тушни?

Гъар жуъредин михьи либас,
 Къириб сатир къахчу я кас.
 Штапелни яцIу атIлас,
 Назук чандиз залан тушни?

Са дерт ама мад зи чанда,
Сиве кьизил сарар кIанда,
Лацу кIвачер тик дабанда,
Туна экъвен девран тушни?

Къвед-пуд агъзур манат гайтIа,
Брилятдин тIупIал гъайтIа,
Къизил сят гъидик хъайтIа
Зун гуьзелрин султан тушни?

Къекъвез жезмач завай яхдиз.
Са шеъ кIама чи дамахдиз.
Къачу «Волга» чаз уртахдиз,
Паб гъуьлуьн, гъуьл папан тушни?

Нисини шур гъикъван хъайтIан,
Жеда чавай маса гайтIан.
Бочкадалди гъери гъайтIан
Неда, бес чид хзан тушни?

Вуж авайд я чун аквадай
Хуьруьн къене хабар къадай.
Эрекъ, чехир, пива хъвадай,
Чаз кIамайди духан тушни?

Гзаф авай вичиз къимет
Къизил, гимиш къачуз хелвет.
Къулухъ кIватIиз жуваз девлет,
Ваз тарашдай заман тушни

Ашукъ жервал эл дамахдал,
Хам либасдив физ булахдал.
Хъфирвал туш зун кIвалахдал,
Дуьнья вад къан мугъман тушни?

ГЪУЬЛ

Къазанмишай мал вирида,
За ви рекъе харж ийида!
Зи хесетар элдиз чида
Инал зун цIайлапан тушни?

Садрани на гайи приказ,
Гъич жедай туш завай отказ.
И дуьньядин девлетар чаз
ХъайтIа рикI клубан тушни?

Шаир

«Чан эцигда за ви рекъе»
Залумдин руш руфун еке.
Райондай ви итимдиз къе,
Эвернава, аян тушни?

Шаир Къудратаз акурди,
Элдиз лугъуз хиве къурди.
НефсетI, на гъуьлуьз чIугурди,
Эжеб чIуру план тушни?

ФАД ША

Майдин сувар гуърчег, кІубан,
 Ша тади кваз, ая чун шад.
 Хкаж мадни манидин ван,
 Цуьквед къурай хуьруьн къуд пад

Беневшайри хкажна къил,
 Атир гурай ген чуьллериз.
 Берекатдин, буллухдун гъуьл,
 Мугьман хьурай мад чилериз.

Дуьгме-кІурукІ жедайвал пад,
 Гъваш чими рагъ, акъатрай векъ
 Вил гала вахъ тадиз ша, фад,
 Майдин сувар—гатфарин экв.

ЮГЪ ХЪУРАИ

Куьз герек я
 мичІи йифер
 бахтар чуьнуьхдай,
 Низ герек я
 ичІи йифер,
 вахтар чуьнуьхдай?
 Чилин винел
 юкьуз-йифиз
 Йиф галачир
 югъ хьурай!
 И кар патал
 бес тахьайтІа
 ракъинин экв,
 Къуй ракъиниз
 вичиз юлдаш
 хъана зи рикІ, акурай.
 Чилин винел
 юкьуз-йифиз
 йиф галачир югъ хьурай!...

КАПИТАН ЛУКЪМАН

Гими—капитан,
 инсан ва рикІ,
 Гекъиг жеда
 гъа икІ.
 РикІ авачир
 инсандивай
 къваз тежедай хьиз,
 Капитан тахьай
 гимиди
 Давам гурай тІурфанриз
 гъикІ?

РикI кьени тир инсандин
 Хесетарни, амаларни
 кьени жеда.
 Кар алакьдай капитандин
 Виш тIурфанра гьатай гимн
 сагъ хкведа.
 Ваз лагьайтIа цIуд виш тIурфан
 Акур хьиз я капитан!
 Кьилел алай чIарар рехи
 Гьа тIурфанри авур хьиз я
 капитан!

ДИДЕДИЗ

Гьардаз вичин чка ава
 Дагьлар гьуьлуьв агуд жени?
 Заз сифте чIал чирай, диде
 Вун рикIелай алуд жени?

Кье алемдиз хьурай аян
 Вун зи рикI я, вун я зи чан.
 Вуна лагьай лай-ландин ван
 Лагь, рикIивай галуд жени?

Гур ялавра кайитIани,
 Женгера зун кьейитIани,
 Дуйня са пад хьайитIани,
 Вун зи гьилий кьакьуд жени?

Кьепин кIане фена йифер,
 Хьана лацу жив хьиз кифер.
 Эй балаяр, дидед кефер
 Хана, рикIяй акьуд жени?

ЭКВЕР

Чи уьмуьрдиз ша безек це
 Куьн вилерин нур я, эквер.
 Экв авачир чIехи алем
 Зулуматдин сур я, эквер.

Акур чIавуз тараллай нуькI
 Мани талуз акьвазрай гьикI?
 Гьамишалух шад ийиз рикI,
 Квев гвайди вуч сир я, эквер?

Гъар пакамахъ акъаз пеле,
ВикІегъбурун курай виле.
Ватан кІани касдин гъиле,
Адалатдин тур я, эквер.

КЪУЪЗУЪ ДАГЪЛАР

Вун хвашгелди гатфарин гар...
Цавун чина акъурла яр.
Къуънерилай алатна пар
Жегъил жеда къуъзуъ дагълар.

Бахтунин нур аваз пеле,
Булахрин сел гъатна геле.
ВацІарин гуж аваз гъиле,
Къегъал жеда, къуъзуъ дагълар.

Кфилрин ван алахъзавай,
Хперик кІел акахъзавай.
Некни къаймах авахъзавай
Магъал жеда, къуъзуъ дагълар.

Бахтлу уьмуър хъайи аруш,
Ви синерал тахъуй байкъуш.
Хайи халкъдин, шаирдин хуш
Хиял жеда, къуъзуъ дагълар.

ПАКАМАХЪ

Пакам къиляй билбил рахаз,
Гъар са инсан жегъил жеда.
Са ашкъида гуьгъуъл аваз
Маса дердер тІимил жеда.

Ракъинини вичин гелер
Къакъан дагъдал ракъурайла,
Гуьрчег жеда хайи чуьллер,
Шад манийри ацІурайла.

Хпен суьруь. Къацу яйлах.
Чубанрив хупІ дамах жеда.
Десте рушар, къайи булах—
Жейранрив хупІ дамах жеда.

Пакаман рагъ шафалу я,
Шагъвар серин, рикІ я чими.
Эл ватандиз вафалу я,
Гъич са затІни туш чаз кими.

ДУЪЗВАЛ ХУЪХ

Масадбуруз пис кас хъана,
Жибин пулдив ацІур мийир.
Буьгътанрин муьрхъ, жанг пис хъана,
Михъи инсан къацІур мийир.

Къеле тагай цурун къаб хъиз
РикІ туькъуъл яз пехир жемир.
Жувалай кар алакь тейиз
Масадбурал пехил жемир.

Михъи рикъиз гъурмет жеда,
 Мезни ширин яз хъайитла.
 Инсандиз бахт, къисмет жеда
 Дуъз рехъ мягъкем къаз хъайитла

ЙИФЕР

Гзафбуру киче хъана
 Лугъуда хъи сур я, йифер.
 Ам гъалатI я пара чIехи
 Ви межлисар гур я, йифер.

Ван алатна вацIун ятар
 Фида хелвет ийиз гафар.
 Чеб кIани тир адахлияр
 Ашукъ хъайи нур я, йифер!

ХЪУРАЙ

Зун гуъзелдин жеда чIалахъ
 Акъул, камал хъсанд хъурай.
 Мили хъуъруън, пIузар къелечI
 Начагъ чандин дарман хъурай.

Юкъв шкIуъ хъуй, сяри яцIу
 Еришдалди жейран хъурай.
 Чене элкъвей, гардан лацу
 Эллер адал гъейран хъурай.

КIвач-гъил гъвечIи, чулав кифер
 Вични ширин са чан хъурай.
 Яргъи кIакIар, хъуърей вилер
 Рагъ хъиз михъи виждан хъурай.

МАРФАР КЪВАНА

Рагъ ргазва цава мад
 Чиле буъркуъ къугъвазва.
 Гарухъ галаз суънбуълар
 Пашман-пашман юзазва.

Марф хъанайтIа?... лугъузва
 Чуълда вири лежберри.
 Марф хъанайтIа къуълер бул
 Гудай элдиз никIери.

Зун марф къурдай машиндал,
 Машин никIин юкъвава.
 Шлангдин къил къанавда
 Марф къвадай вахт мукъвава.

КIвалахна мад маторди
 НикIин винел марф къвана.
 Хкаж хъана суънбуълар
 НикIера къуъл бул хъана.

ГАДА

Бегьер алай таран хилер
Агъуз жеда, чида элдиз.
Вун бегьерлу тар хьухь, гада.
На баркалла гъида элдиз.

Намусдалди ая кIвалах,
Валди хьурай эллер чIалах.
Самур хьана кьерез алахь
Ви ван, суракъ фида элдиз.

ВЬЕТНАМДИЗ

Гъата рекъе, азад лифер,
Чи чуьллерай дуст чуьллериз.
Твах саламар мад са сефер
Женгеравай дуст эллериз.

Лагъ Вьетнамдин мерд инсанриз
Даим кардин кIвенкIве хьурай.
Женгчибурин гьал хьсанриз
Ватан ашкьи рикIе хьурай.

Турфанрикай женгерин гур
Чеб рагъ хьана хкатда лагъ.
Ватан патал дяве авур
Уьмуьрдиз рагъ аватда лагъ.

ГЪАХЪ КВАХЪДАЧ

Пролэгдин чкадал

Яшар хьанвай динегъли ксари, са квекай ятIани гаф кватайла, чпин ихтилатрин сидкьивал тестикьарун патал ихьтин кьин къада: «Таб рахазватIа эхиратда зун уьзуькьара хьурай, дуьньядилаь имансуз фирай».

Заз ибурал садални кьин къаз кIанзавач, вучиз лагъайтIа зун ихьтин кьин кьунрин чIалахь туш. Заз рикI ва къастар михьи инсанрихь галаз чин чинал акъвазна рахаз кIанзава. Къуй инсанар гъакъикъатдин шагьидар хьурай. Зи кьин ихьтинди я: дуьздаз дуьз, какурдазни какур!

Камаллу гафар уьмуьрдин михьи чешме я. Абурай чаз дертни—гъам, акьулни несигъат аквазва. Камаллу инсанар камаллу гафар хьиз несилрилай несилралди аманат хьиз амуькъда. Камаллу инсанар дарда гъатайла инсандиз даях жедай хьиз, камаллу несигъатарни уьмуьрдиз фагъум гудайла писдни хьсанди чирун патал кьиблалама жеда, абуру инсандиз гъахъни гъахъсузвал чирда.

Са суфрадихь ацукьна фу атIуналди, кьвед-пудра дуьшуьш хьана салам-калам авуналди инсанар чир жедач къван?! Садаз на датIана хьсанвал ая, югъ-йиф талгъана адлай фарфалаг хьиз элкъуьгъ, эгер ам къадирсузди ва фу метIел алайди ятIа, ада на авур и хьсанвилер ратIарал къуьл деневирдайла гарун хура гъатзавай цIекъвер хьиз мана-метлеб тагана квадарда. Вун дуьшуьш хьайила ихьтин инсанри вич акI къада хьи, налугъуди адаз вун чидай ва акур кас туш, адак ви са хьсанвални акатайди туш.

Гъайиф!

Са бязибурни жеда, абуру ви чинал кутугай, гатфарин цуькверикай тIям къачунвай калин дуьдгъвер хьтин

гафар лугъуда, ваз кьарши вичин вафалувал субутун патал ам хамунай-хамуниз гьахьда. Амма са масанал цвекрекай фил авуна вун кIвачерик вигьеда. Са бязибурни жеда, абуру гафаралди дагъни аран ваз багъишда. Анжах кар терсина элкъвена вун дарда гьатайла, ихьтинбуру вахъ галаз кьекъвей рекьер ваъ, же гьирарни кваз дигишарда.

Гьар цуькведиз вичин ранг, вичин ни авачни? За садни тахсир ийизвач, вучиз лагъайтIа кьизилдал кьизилдин, ракунал ракунин кьимет ала. Уьмуьрда кьведни букара кьвезва, амма гьардан вичин чка ава.

Ахьтин инсанарни ава хьи, бубайри лагъайвал, абуруз чеб акъатай муг бегенмиш хъжедач. Ихьтинбуру хурудлай нек хъвайи дидедин чIал квадарда, вич чIехи хъайи хуьр рикIел хкидач. Са гьал дережа виниз хъана кьилел панама, тандал макинтош жедамаз абур дустарикай яргъаз жеда. Аял вахтар, кIвачел-кьилел алачиз чепелукърик галтугиз кьугъвай гуьнеяр, кьушарин какаяр жугъурин патал кьекъвей валар-руквар рикIел хкун, абурукай ихтилат авун ихьтин инсанри чпиз агъузвал гьисабда.

Уьмуьрда ахьтинбуруни дуьшуьш жеда хьи, абуру масадан, вичелай вини тир дережада акъвазнавай ксарин гафар тикрар хъувун чпиз адет яз гьисабда. Вич «чIехибурухъ» галаз ацукъиз-кьарагъзавай чIал масадбуруз чирун патал ихтилатрин юкъвара гьа ксарин тIварар къада. Ихьтинбуру «Гьидан хва ятIа жузамир, гьидан къавум ятIа жузуз!»—лагъана вичин эсил-несил рикIелай алудда.

Ахьтин инсанарни ава хьи, абуру хайи стхадин кIвачикай ялда, стха кьейила адан свасал вил жеда. Ахьтин инсанарни ава хьи, абуру дустунун свасаз «вах» лагъана адан рекъе чан гуда.

Мез кьежирна ихьтин инсанриз стха лугъун гьайиф тушци?!

Зун зи гьвечIи, амма камаллу ва викIегъ халкъдал ашукъ я. Заз зи несилди алукIай чIар алай шаламар лак янавай туфлуйрилай багъа я. Заз зи несил акъатай дагъдин гьвечIи дехме тавханайрилай азиз я. Гьуьрукъай хкатзавай кепекрин къадир авачирдаз, адакай чразвай фуан къадирни жедайди туш. Бубайрин камаллу гаф рикIел хкин: «Эсил квадрайда, несилни квадарда!»

Заз вири чIалар, вири халкъар жуван чан къван ма-

сан я, вучиз лагъайтIа тIебиатди яратмишнавай вири инсанар са бахчадин цуьквер я. Кьуьзуь дагъвиди лагъайвал, чун вири жуьрбе-жуьре рангаралди хранвай чичIидин са гебе я. Чун рахазвай чIаларни тIебиатдин манирин жуьреба-жуьре авазар я. Амма заз виридилайни хайи дидедин мецикай хкатзавай лайлай ширин я, вучиз лагъайтIа и лайлайдин гьавурда зун асантаказ акъада.

Хайи чилер зи беден, зи акьул ятIа, кьуьзуь Шагдин хурудай авахъзавай вацIар ва булахар зи беден гьерекатдиз гьизвай дамарарни иви я.

За садни тахсир ийизвач, вучиз лагъайтIа инсанар вири са жуьредин кьилихар ва кьатIунар авайбур хъанайтIа, писдни хъсанди чирун четин жедай. А вахтунда тарихни ажуз амукъдай. Адаз никай вуч кхьидатIа чир жедачир.

Пагъ, инсанар!

Ахьтин инсанарни ава хьи, абуруз уьмуьрдин малдевлетдилай дустунун пIузаррикай хкатзавай са келима играми я. Абуру ви кIвале атIай са кIус фу кьизилдилай багъа яз гьисабда. Ви кефер ачух яз акурла ихьтин инсанрин чин варз алай йиф хьиз мублагъ аквада, вилер шадвилдин гьиссер аваз ргада.

Зун ихьтин инсанрал ашукъ я, зун ихьтин инсанрикай мани лугъуз гьазур я! Кьуй ихьтин рикIер ва кьатIунар авай инсанар акьулдин кьиле акъвазрай! Ихьтин инсанрикай рахун патал йиф галачир югъ, югъ галачир йиф кIанда...

«СИБИРВИ»

Адет тирвал, чи хуьруьнвиар гьар нянихъ мискIидин вилик квай кимел кIватI жедай. Свас тагъанвай жегъилар кьуьзуьбурулай фад атана дамах гваз целай хквезвай рушариз килигдай. Десте-десте мискIи галайвал хквезвай рушарин шад хъуьруьнар ван хъайила гадаяр вири анихъ килигна. Абурун арада Гуьлбегьер акурла гадайрикай сада лагъана:

—Кавха Къафаран руш ваъ, аллагъди кIанз-кIанз яратмишнавай са шикил я!

—Хва тIекъейдан рушан экъуьнар аку,—юлдашдин рахунриз кьуват гана маса са жегъилди,—кард хьиз

къугъвазва. Къисмет хъайидан кІвал лампа куькІуьр та-
вуна экуь ийида!

—Бахтавардин шадвал акутІун?—лагъана гадайри-
кай са масада.

Гила абур бири руш галай патахъ килигзавай. Гуьл-
бегъера вичини и кардиз фагъум ийизвай. Амай рушари,
лагъайтІа, «Бес чун рушар тахъана къалгъанар яни»—
лугъуз чпин арада гадайрикай шел-хвалзавай. АкІизвай
ракъинин нурар гъатнавай рушан чин къекъифна мадни
иер хъанвай.

—Вун шад жечни?—жаваб гана «ПиспІи Хидира»,—
касдин рушан адахлу хтанва.

—Вуч адахлу? Мегер Чупур Исадилай гъейри рушаз
маса адахлуни авани?

—Бели, Сибирви Абулни Гуьлбегъер жамуна-жани
яз шумуд йисар я!

Каркачи Асваран хва, Етим Абул?

—Вун гъеле аял яз амазма, хъфена ксус лагъайла
ваз хъел къведа,—жаваб гана «ПиспІи Хидира» спел-
рин чка цийиз юза хъанвай жегъилдиз.—Бес Абул Гуьл-
бегъеран адахлу тушни?

Къасаб Эбилан кІвалерин пипІикай хкатна мискІи
галайвал къвезвай Гъажи Нуьзуьр акурла, «ПиспІи Хи-
дира» сивел капаш эцигна. Муькуь гадаяр, сиве яд къун-
вайбур хъиз, кисна.

Гъажи Нуьзуьр, жегъилриз салам гана, чепкендин
ценер кІватІна мискІидин цлав гвай къванцел ацукъна.
АкІизвай ракъинин нурар чина гъатайла адан хине яна-
вай чуруди, къеле таганвай цурцун къажгъанди хъиз,
цІарцІар гузвай. Чурудилай гъил элкъуьрна Гъажи Нуь-
зуьр жегъилрихъ элкъвена.

—Акур-такур, ван хъайиди-тахъайди,—лагъана Гъа-
жи Нуьзуьра,—чи хуьруьн хабарчи вун я, Хидир.

Жегъилар кІуфукай хъиз хъуьрена, амма садани
чуькънач. «ПиспІи Хидира» къуьнер юзурна. Чахмадин
къван хътин мурз алай нерив писпІидив хъиз къвед-пуд-
ра ваниз туна.

—ГъикІ хъана, ван акъатзавач хъи?—къармукъдин
бармак метІерал эцигна алава хъувуна Гъажи Нуьзуь-
ра.

«ПиспІи Хидира» лампадин туьд хътин яргъи гардан
къазра хъиз акъажна, ахпа ам къве кам вилик атана
Гъажи Нуьзуьраз мукъва хъана:

—Гъажи Буба, валлагъ, лугъузни кІанзава, талгъуз-
ни,—жаваб гана ада.

—Им вуч гаф я? Ви хабаррик яб акалун заз хуш я,
Хидир, лагъ.

—Зи вилериз акунач, Гъажи Буба, амма инлай-ан-
лай ван къвезва,—вилер экъисиз-экъисиз рахана «Пис-
пІи Хидир»,—Абул хтанвалда.

Абулан тІвар ван хъайила Гъажи Нуьзуьр гар галу-
къай таран пеш хъиз юзана. Адан къалин рацІамар мад-
ни гъалчІна вилерал авахъна. Амма ада вичин и гъал
жегъилриз чирнач.

—Етим Абул?

—Бели, Гъажи Буба, дустагъ авуна Сибирдиз суьр-
гуьн авур каркачи Асваран хва Абул. Къе пуд йиф ял-
да кІвализ гъахъна санизни акъат тейиз. Эвел и хабар
Кавха Къафарав агакъриз кІан хъана заз, ахпа, мадни
квахъна фирай лагъана за.

Гъажи Нуьзуьр сакІани секин жезвачир. МискІидин
хивяй гъарайзавай малла Къадиран ван япарик галукъ-
начиртІа, ам белки тядиз къарагъна кІвализ хъфидай.
Адаз вичин чІехи хцикай кичІезвай. Абулани адан ара-
да къал хъун мумкин тир. А вахтундани Гъажиди вичин
хва са гъал секинрайди тир.

Нянин азандин вахт тир. Малла Къадира сивин къве
патал гъилер эцигна, къил инихъ-анихъ элкъуриз гъарай-
завай. Гъавурда тІакъазвай гафар япарик галукъзавай
жегъилар мадни секин хъанвай. Малладин азандихъ га-
лаз санал Гъажи Нуьзуьрани чурудилай гъил элкъуьриз
салават гъизвай. Азан яна куьтягъ хъайила Гъажи Нуь-
зуьр мадни жегъилрихъ элкъвена.

—Абул акурди, адан гъал-агъвалдикай хабар къурди
хъанани?—суална ада. Гадаяр чилиз килигна, садаини
ван акъатнач, вучиз лагъайтІа, абуруз Гъажидини Абу-
лан кІвалахдик акахъиз кІанзавачир. Мадни жаваб га-
йиди «ПиспІи Хидир» хъана.

—Сибирвидин ракІар ни ахъайда, Гъажи Буба?—
лагъана ада ялтахвилелди,—Гъажидин душмандикай
чаз дуст жедани?

Гъажи Нуьзуьр хияллу хъана. Адан фикир пуд йис
идалай вилик хъайи къисадал хтана. Ада вичи-вичиз
юкІвар-чипІер хъияна. Абул Сибирдиз суьргуьн авун-
вайтІани, Гъажи Нуьзуьран гиман адал физвачир. «Ваъ,
Гъажи, сабурлу хъухъ. Гъахъсуз иви жуван хиве твамир,

—фикир хъувуна ада,—каркачи Асваран хцикай са члавузни ваз душман жедайди туш. Асвар гынай, Гъажи гынай?... А члавузни ви кендерагъ чуьнуьхайди идан буба хушумви Тамазан, малла Къадир ва Кавха Къафар хъаначни? Сабурлу хъухъ, Гъажи.»

Хуьруьнвийри Кавха Къафаралай пара Гъажи Нуьзуьраз гъуьрметдай. Адан гафни кесерлу тир. Абур къведни, чпин лугьуниз килигна, Мекке Мединадиз Мегъамед пайгъанбардин сурал зияратдиз фена хтайдалай инихъ «гъажияр» хъанвайбур тир. Гъавиляй абуру къилел алай бухарадин бармакрилай агъдин лацу чалма элкъуьрдай. Амма, гъакъикъатда, абур Дербентдиз фенани, Бакудиз фенани... тахъайтла Мекке Мединадиз фенани садазни дуьздаказ чидачир. Анжах жемьтдивай ракарал физ пул кватдайла абуру салават гъиз Мекке Мединадини Мегъамед пайгъанбардин тварар къадай. Гъакъи ятлани, хуьруьнвийри чпин арада Нуьзуьраз «къени гъажи», Къафараз «чуру гъажи» лагъай ликлабар ганвай. Къвед лагъайдини, Гъажи Нуьзуьр акъулдал ва мецел пайгар кас тир. Ада рикъив кас агуд тавуртлани, мецикай садни хадачир. Са гафуналди, кепекар гъуьруьн чкадал маса гуз алакьдай кас тир.

Кавха Къафар лагъайтла, дяве вичи маса къачудайбурукай тир. Зарафатрик кутаз Гъажи Нуьзуьра лугьудай: «Къафар хътин дуст авайдаз душмандикай киче туш!» Рикъияй абуруз садаз-сад алажиз кланзавайтлани, и кар хуьруьнвийриз чирдачир. Къейи-хайидал, мелмехъеррик ва маса эл алай чкайрал абуру чпин гъуьрмет хуьдай.

«Писпи Хидиран» жаваб ван хъайила Гъажи Нуьзуьра наразивилелди къил юзурна. Ахпа сабурлу ванцелди лагъана:

—Душман ятлани, къе ам хуьруьз хтанвай мугъман я. Ракарал атай душманни жуванд хъиз къабулна, адаз гъуьрмет авун бубайрилай чаз амай хъсан адет я. Садни..., —Гъажи Нуьзуьр инихъ-анихъ килигна,—садни чан рухваяр, ам квехъ галаз ваъ, Гъажидихъ галаз душман тир. Гила ада вичин жаза чугуна хтанва. Куьне адан гъал-агъвалдикай хабар къун лазим я.

Кавха Къафар залан жендек ялиз-ялиз жигъирдай виниз акъатна мисклидин вилик атайла Гъажи Нуьзуьра, кивачел къарагъна, адаз ацукъун патал вичин къва-

лав чка къалурна. Гадайрилай вил элкъуьрайдалай къулухъ Кавха Къафара ван алаз-жузуна:

—«Писпи Хидирав» вуч хабарар гва, Гъажи?

Жегъилар хъуьрена, амма кавхадин и гафуникай Хидир кIусни перт хъанач. Ам къуьнер агажриз-агажриз кавхадиз мукъва хъана. Кавха Къафаран туькъуьл гафни «Писпи Хидираз» хирев гуьцIзавай мелгъем хъиз тир.

—И алчахдин хицъай вуч хъайитлани акъатда!—лагъана жегъилрикай сада.

—Адан бубадин чанни гъа и рекъе акъатайди я. Бубайри лагъайвал, туруналди нез тумуналди вил акъудайбур гъа ихътин алчахар я. Рикъел аламани, Абул хъаначиртла низ чида адан кIарабриз мус паркI янавайтла?... Гила адан гъуьлягъдин мез аквазвани?—лагъана икъван гагъди кисна муькуьбурун рахунрик яб акалзавай Пирмурада.

—Адан мез кIалхандай акъуддай вахт жеда. Абулаз Асваран хва лагъанвайди я! Абул Сибирдиз ракъайди и иландин буба, гурбагур хъайи хушумви пархъул Тамазан туширни? Адан кар-кеспини идавай-адавай гафар кIватлиз кавхадин капашда тун тир,—Пирмурадан гафариз къуват гана Къумрала.

Гъажи Нуьзуьра чуькънач. Гъа и арада малла Къадирни мисклидай экъечIна кимел атана. Гъажи Нуьзуьр хияллу яз акурла ада:

—Гъажи, хийир хъурай, вун са тегъер хияллу яз аквазва?—жузуна.

—Хияллу тахъана Гъажи бубади вучрай,—сарар экъисна рахана «Писпи Хидир»,—душмандин хва...

«Писпи Хидиравай» вичин сивевай гаф тамамриз хъанач. Гъажи Нуьзуьр цIай къур барут хъиз пад хъана. Жегъилар кегъкир хъана амукъна, вучиз лагъайтла Гъажидиз и тегъерда садрани хъел атайди тушир. Ам кIвачел акъалтна Хидирал тепилан хъана, адан къуьнерик галай чепкен чилел аватнавай. Гъажидин къанатIвал акурла «Писпи Хидира» вичи-вич квадарна, катиз клан хъана гадайрихъ элкъвена. Гъа и арада такур къасарна Пирмурада адак кIвач галкIурна. Хидир къиллихъди мисклидин патав гвай цацарин усунда гъатна.

Кавха Къафар агакъначиртла, «Писпи Хидиран» кар гъанал тамам тир.

Алчахдин алчахвал аку?!—лагъана вилер кьилиз акъатнавай Гъажи Нуъзуъра,—вун хътин иландин шарагар тушни хуъре, жемьтдин арада душманчивал кутазвайбур?!... За жуван гъилеривди ви туътуъниз еб вигьеда! Ихътин сикIвилералди ваз ви кълпвилер чуънуъхиз кIанзавани? А виле цIам!

Булахдилай хквезвай са десте рушар кIвач хвена акъвазна. Абурун арада Гуълбегъерни авай. Рушаз царин усунда гъатнавай «ПиспIи Хидир» яргъалай чир хъана. «Мад и иблисдин сивяй вуч гаф акъатнатIа?»—фикирна руша. Абул Сибирдиз суъргуънай йикъалай «ПиспIи Хидира» абурун кIвалай гъил къачузвачир. Вичин «ширин» мез кардик кутуна Чупур Исадин тярифарзавай. Бубади къатIун тавурай лугъуз, ам муъкуъ рушарин далдадик акIахънавай. Амма Кавха Къафаран къил какахънавай, гъавилай адаз Гуълбегъер акунач.

Гуълбегъера Пирмурадахъ галаз гуъруъшмиш хъун, ва анал вуч рахунар хъанатIа чирун къетIна. Пирмурад Кавха Къафаран вахан хва, Гуълбегъеран эмедин гада тир. Халудин рушани эмедин хци са садакай сир чуънуъхдачир. Пирмурадаз Гуълбегъеранни Абулан арада авай муъгуъбатдикай хабар тир. Халудин руш Абул хътин викIегъ ва намуслу гададиз къисмет хъунал Пирмурад пара шад тир. Ада Гуълбегъераз лугъудай: «Халуд руш, вилин накъвар авадармир, Абул гъинватIани хкведа. Абулаз а кардикай хабар аватIа, за жуван япар атIана кицIи хъиз гъамп яда. Вучиз лагъайтIа Абул намус хуъдай ва гъахъ кIандай гада я. И кардик зи буба ягъай душманрин гъил ква...»

Амма Пирмурад гъикI аквада? Абул суъргуъндиз ракъурай ва буба къейи йикъалай инихъ ам халудин кIвалерив агатзавачир, рушни хъи, санизни ахъайзавачир. Гуълбегъер тадиз кIвализ хтана ва кимел хъайи рахунар дидедиз лагъана.

Гъажи Нуъзуъран гъиликай къунвай Кавха Къафарни малла Къадир мягътел хъанвай. Абуруз Гъажи икI, садлагъана, вичяй акъатунун сеbeb чизвачир. Гъажи Нуъзуър лагъайтIа, фул акатнавайди хъиз зурзазавай. Адавай вичин чене акъвазариз жезвачир.

—Вун садлагъана барут хъиз вучиз гадар хъана, я хизан къени хъайи Гъажи?—суална малла Къадира,—ви дердиникай чазни хабар цетIун?

Гъажи Нуъзуърай ван акъатнач. «ПиспIи Хидир»

ивидалди хъанвай чин михъиз-михъиз мадни мискIидин вилик хтана. Гила ам гардан кIирна Кавха Къафараз мукъва хъанвай. Ам гъелени, дамжадин кIаник акатнавай туртур хъиз, зурзазавай. КIвалахрилай хтанвай инсанар мискIидин вилик къвезвай. Гатфарин юкъван варз тиртIани, нян къиляй къарагънавай шагъварди инсанрин чандик мекъивал кутазвай. Пирмурад, къвалав гвай Къумралан япал секин ванцелди са вуч ятIани лагъана, масадбуру къатIин тейидай тегъерда арадай акъатна.

—ГъикI хъана, «ПиспIи Хидир», Гъажидик вучиз хъел акатнавай? жузуна Кавха Къафара ара секин хъайила.

Мез къуна «ПиспIи Хидирай» ван акъатзавачир. Эхирни галкIиз-галкIиз:

—Валлагъ Кавха Къафар,—лагъана ада юзух ванцелди,—Гъажи Бубади вичи завай акурди-такурди, ван хъайиди-тахъайди хабар къуна. Зани Абул хтуникай адаз хабар гана. Амма вичи...

Гъажи Нуъзуър барут хъиз пад хъана элуъхънай. Гила Кавха Къафар Абулан тIвар къурла цIайлапан хъиз хъитIкъинна.

—Икъван зурба тапарар жени, я къурумсагъ?!—гъарайна Кавха Къафара,—гъилерал-кIвачерал бухавар алаз Сибирдиз суъргуънай Етим Абул иниз ахкъатдани?!

«ПиспIи Хидир» къуъгуър хъиз агуж хъаңа.

—Валлагъ-биллагъ, тапарар туш, Кавха Къафар! Акурбур ава!

Абул Сибирдай суъргуъндай хтана хуъре хъунин хабарди виридалайни пара малла Къадир къарсурна. Адан чанда сурун фул гъатна, рикIел къин къуна къутягъайдалай къулухъ, мискIидин айвандик Абула лагъай гафар хтана. А вахтундилай пуд йис алатнавайтIани, Абулан уъткем ванци цIийи къилелай малладин япара зенгини хъиз ван туна. Абула лагъанвай: «Малла Къадир, аллагърикай-каламрикай кIана икI гъахъсуздаказ масадан кIвал чIурмир. Заз я Гъажи Нуъзуъракай, яни адан никIерикай хабар авач. Эгер и кардикай заз хабар аватIа, а ви цIикъвед калам зи кукIушдиз къанум хъурай, тахъайтIа... тахъайтIа Етим Абула вичи ви дуван аквада!»

Малла Къадира гила Кавха Къафаран буйругъ гуъзлемишзавай. Адаз кIанзавай хъи, Кавхадиз Абулаз эве-

риз тан ва мискИдин вилик дарагъаждикай кудин. Са гъилди малладин чан секин жедайвал!

Гила Гъажи Нуъзуър секин тир. Ам вилерин кІаникай Кавха Къафаран стхадин хва Чупур Исадиз килигзавай. Чупур Иса вичин къанатІ амалралди виринра машгъур тир. Адан вилерай гъамиша иви авахъдай. «Жемятдин арада фитне кутунвай кицІ гъа им я!»—вичи-вичиз фикирна Гъажи Нуъзуъра. Нянихъ, адет тирвал, Кавха Къафар мискИдин вилик атана ацукъайла Чупур Иса къве патахъ патрумдаш вигъена, юкъва гапур кутІунна, къуьнуьхъ синтаран тфенг галаз кимел акъатдай. «Арха» атанваз акурла Кавхадин сивик чІиб агакъ хъийидачир, сивел атайди-татайди рахадай.

—Зун и харапІадин кавха я, бес а къурумсагъ хтунникай заз вучиз хабар авайди туш?!—тикрар хъувуна Кавха Къафара, бурухзавай жунгавдин ван акъудуналди. Ахпа ада чекмедин къунжуникай хкудна, тумунал гимишдикай нехишар атІанвай къирмаждив чавуш Шихидин япарлай къвед элкъуърна.—Югъди тула хъиз зи гуьгъуьна гъатун са касвал туш, чавуш! Ваз «ПиспІи Хидираз» къванни акъул авачни?

Чавуш Шихи къирмаж акъурла къве къат хъана. Чупур Иса вилик атана Кавха Къафаран къуьнуьвай акъвазна. Мадни ара какахъиз акурла Гъажи Нуъзуър кІвачел къарагънаваз акурла, кимел алайбур секин хъана.

—Кавха Къафар,—лагъана Гъажиди,—куьне зи патахъай икъван рикІ кумир. Вуч писвал, гъихътин зиянар галукънаватІа захъ галукънава. Куьне мад Етим Абулак кямир, адахъ галаз душманвал за жува ийида. Зи рухваяр, къавум-къилди Етим Абулан гъилляй ажуз амукъдач.

Кавха Къафар терс-терс Гъажи Нуъзуъраз килигна:

—Им вуч гаф я, Гъажи?—лагъана.

—ГъакІ я, Кавха! Ван хъайи эл-уба, хуър-кІвал чал хъуьреда. Гъажияр Етим Абулал элкъвенва лагъай тІвар вутІа?... За адаз багъишна, аллагъ-таладин вилик за адан тахсирдилай гъил вахчуна,—жаваб гана Гъажи Нуъзуъра.

Гъажидин сивяй акъатай эхиримжи келимаяр ван хъайила, кимел кІватІ хъанвай хуьруьнвийрин циф гъатнавай чинар ачух хъана. Гъажи Нуъзуъран и мергъаметлувилиз вирида аферин лагъана. «Аквазвани квез, лагъана инсанрикай сада, касдиз дуьньярив барабар зия-

нар хъана. НикІер кана алахъна, амма мадни адан тахсирдилай гъил къахчузва. Аферин, Гъажи!»

—И хъсанвал балайрин вилик хтурай, Гъажи Нуъзуър!—лагъана жерагъ Элдера.

—Гъажиди багъишайтІани, за адаз и кар иливардач!—лагъана Кавха Къафара.—Адан чка мадни Сибир я!

Имиди дуьз лугъузва!—кетІи жаваб гана Чупур Исади.

Кавха Къафар гъахълу я!—абурун къведан гафарни малла Къадира тестикъарна,—душмандиз чи арада чка тахъун лазим я, фасикъар! Сибирвидикай чаз садрахъни дуст хъижедач. Накъ Гъажи Нуъзуъраз дагълар къван зурба зиянар гайи са явакъанди, пака са масадан кІвалени шел-хъвалдин ван твада.

—Душман вуж ятІа гъеле хъсандиказ чир хъанвач, малла Къадир,—жаваб гана мадни жерагъ Элдера,—а касди пуд йисуз фена гъахъсуз Сибирда чан хукудна, амма душман чи арада амазма.

—Делил-субут авани, жерагъ?—суална векъи ван-целди Кавха Къафара.

Жерагъ Элдера са кІусни вичин гъал дигишарнач.

—Ава, Кавха, вахт атайла гъамни арадал акъатда. Делил-субут авачиртІа, Гъажи Нуъзуъра а касдиз багъишдачир. Къвед лагъайдини, Абул ахътин къанатІ тиртІа, жемятдини адаз са муьрвет хъийидачир, Килигинал кІватІ хъанбурун чинриз? Зурба душман ахъайна, чна са етимдин тум къунва! Адан патахъай цІуд сеферда къин къаз гъазур я зун.

Кавха Къафар Гъажи Нуъзуъран чиниз килигна. Адаз Гъажидин чина гъич са дигишвални ачунач. Къвердавай жемятдик гъулгъула акатнаваз акурла Кавха Къафара ван алаз чавуш Шихидиз лагъана:

—Чавуш, эгер Гъажи Нуъзуъра Етим Абулан тахсирдилай гъил къачузватІа, жерагъ Элдер адан патахъай цІуд сеферда къин къаз гъазур ятІа, чна пака адаз хъсан са тІуьн-хъун гъазурда!...

И нянихъ Гъажи Нуъзуърни Кавха Къафар гъич са «буюр-теклиф» тахъана къайидаказ кисна кІвалериз хъфена. Кимел аламайбуру жуьреба-жуьре рахунар

ийизвай. Амма члехи паюуни Гъажи Нуъзуъран пал хуъзвай. Рехъди Кавха Къафара вичи-вичихъ фикирзавай: «Вучиз Гъажи Нуъзуъра Абулан тахсирдилай гъил къачузва? Белки чи къундармайрикай хабар хъанватла?... Гъажи Нуъзуър, вун сикI ятIа, зунни сикIрен тум я! Акван ни гъидан къил недатIа?»

Гатфарин нянар чи хуърера пара заланз алатда. Чилин циф эвел кIамара, ахпани «Сев элкъвей» тулара акъада, гуьгъуьналлаз чиг къада. Гъажи Къафар кIвализ гъахъйла къилел алай бухарадин бармакдал ва къуьнуьхъ галай япунжидин чIарарал хтар-хтар хъана чигедин стIалар акъвазнавай. Кавха, залан пар ялнавай деве хъиз юргъун тир. Касдин гъалар акурла папан рикIиз дакIан хъана. «Яраб и гурба-гурдин рикIе мадни вучтин къалпвилер гъатнаватIа?»—фикирна ада.

Ишира Кавха Къафаран кIвализ къве вилел нагъв, рикIелни къабар алаз атайди я. Ам Кавха Къафараз ивидай хгайди я, лугъуда. Иширадин стхади адан буба яна къена. Баришух хъун патал итимар ракъайла, Къафар къве кIвач са чапIатIа кутуна акъвазна: Ишира заз тагайтIа, зун баришух жедач! Хуьре медячивал тахъуй лугъуз, Ишира рикI куз-куз стхайрин теклифдал рази хъана. «Къуй вах стхайрин рекъе къурбанд хъурай!»—лагъана ам Къафарин кIвализ свасвилиз атана. Ишира свасни хъана, элкъвена дидени. Амма адаз Кавха Къафар и кIвале кIвач эцигай йикъалай душман хъиз аквадай. «Зи чан динж жедайвал, ви чин азрайилдиз акурай!»—лугъуз Иширади датIана Кавха Къафараз къаргъишардай.

—Гуьлбегъер гъинва?—лагъана Кавха Къафара хъел кваз. Бубадин ван хъайила руш айвандик акъатна. Ада дидедин гъилевай чекмеяр къуна:

ГъикI хъана буба?—лагъана Кавхадин вилик атана.

Кавха Къафарай ван акъатнач, ада гъилин ишарадив тавдин кIвал къалурна. Гуьлбегъер тадиз кIвализ гъахъна. Къула авай мегъуьн кIарасар ван алаз кузвай. Руша харадин чин алай мес къулан патавай чилел вегъена. Кавха Къафар, са къадар вахтунда гъилер цIун ялавдал къуна, къулан вилик акъвазна. Ахпа къуьнт наз балишдиз яна месел яргъи хъана. РакIара акъвазнавай Гуьлбегъера бубадин буйругъ гузлемишзавай.

Са геренда Кавха Къафаран хиялри Арандани Ширванда лув гана. Вичи авур къван угърашвилер адан ви-

лерикай карагна. «Гъажидин кана алахъай сарубугъадин никIер... Са тахсирни алачиз Сибирдиз суьргуьн авур Абул, багълар-чилер гъиликди авун патал яна къейи вичин язна Шамил...»

—Ваз иниз эверай кас авани?—лагъана ада, —вач жуван кар-кеспидин къайгъуда амукъа!

—Гъил къачу кас, а етимдилай! Садра, идан-адан шайтIанвилериз килигна на ам кIваливай-къавай авуна. Дидени хчин дерт эхиз тахъана къена. Гила мадни...

Папан гафар къирмеяр хъиз Кавха Къафара акъуна. Адан мефтI къекъвена. «Вун киса!»—лагъана Гуьлбегъера дидедин гъиликай къуна. Кавха залан камар къачуз-къачуз Иширадин мукъва хъана ва адан чиниз къве силле вигъена.

—Тар къеняй неда, лагъана ван хъанай чаз! Амма гила жуван вилеривди акуна заз.

—Чи кIвале гъикъван айхъ-вайхъ жеда, кас! Гъил къачу! Бесра!

Гуьлбегъера тадиз диде кIвалай акъудна, ахпа бубадиэ минетна. Рушан вилерай алахъзавай накъвар акуна Кавха Къафар са къадар секин хъана. Ада руш вичин патав ацукъарна адаз тавазувилер авуна.

—Гуьлбегъер, чан руш,—лагъана Кафха Къафара, —зи тавундин гум вунни Иса я. Захъ мад касни авач. Амма Гъажи Нуъзуър хътинбуруз зун къе чан аламаз нез кIанзава. Бес зун гъилер куьрсна акъваздани?

Чупур Исадин тIвар япарик галукъайла Гуьлбегъеран чIарар риб-риб хъана, адан бедендиз царк акъатна. Ада булахдин рекъе рушариз лугъудай: «Валлагъ вахар, виридаз зун дакIан хъайитIани, амма заз Иса аквадай вилер авач.» Кавха Къафара Исадиз эверун патал руш абурун кIвализ ракъана. Руш чуькъни тавуна кIвалай акъатна. Гуьлбегъеран рикIяй физвай фикирар къенин йиф хъиз зегъимлу тир. Ам Исадбурун кIвализ чукIулдин кIаник тухузвай хеб хъиз физвай. Вучда? Исадиз минетдани? Къуй адлай гъил къачурай! Хуьре иер рушар тIимил авани? Ваъ, садрахъни! Ихътин алчахвал Гуьлбегъералай алакъдани? Исадиз кIвачел акъвазна минетдалди, Абулан кIвачерик ярх хъайитIа хъсан я!...

Бубадин хабар Исадив агакъарна Гуьлбегъер, фуруз вигъей къван хъиз квахъна. Чуха алукина ахкъатдалди Чупур Исадиз руш ахкунач. Са патяхъай рушаз вич кIан тахъун, къвед лагъайдин рушан Абулаз авай аш-

къи!» Ам арадай акъат тавунмаз рушан заз къарши ме-
йил жедач. Гьаргьалда Абулан къил тIуьна кIанда!»

Чупур Иса Кавхадин кIвалерив агакъайлани гьа ихъ-
тин фикирри тIушуннавай. Куьлуьз чиг акатна. Гуьл-
бегьер акъатдатIа лугъуз ам са геренда гурарин кIане
акъвазна. Къуд пад секин тир, Чупур Исадин багъдин
регъелдал вигъенвай къуру цIамари, кIвачерив хазвай
тегьерда, ванна. Чупур Иса инихъ-анихъ килигна, адаз
далда чка акунач. «Адан вилин кIаник имидин багъда
рахазвайбур вуж хьурай?» КIвачерин ванер къверда-
вай мукъва жезвай. Чупур Исадиз Гуьлбегьерани Пир-
мурадан ванер чир хъана. Ам тадиз мукъув гвай цуриз
гьахъна. Гуьлбегьера лугъузвай, «Пирмурад, Абул ди-
гиш хъанвани? Адан рикIел зун аламани?» Цурин хьитI
кердал яб эцигнавай Чупур Исадиз рушан и рахунар
са гьал ван хъана. «ТфIу ваз,—лагъана Чупур Исади,
гьиле лампа аваз балхундиз Ишира акъатайла.—Вазни
акъатдай вахт жагъана!? И иблисрин рахунрик эхирдал
къван яб акалдай!»

Дидедин ван хъайила Гуьлбегьерни Пирмурад кисна
айвандик акъатна. Чупур Иса гьелени цура амай, ада-
вай гила рикIна цурин ракIар ахъайиз жезвачир, амма
тукъазрилай угъуь ягъай малла Къадир чир хъайила ам
тадиз «Ша, малла Къадир!»—лагъана адан вилик фена.

Айвандик халудин свас акурла Пирмурада:

—Халу кIвале авани?—лагъана.

—Хийир хьурай, Пирмурад, вуна чун тамам рикIе-
лай алуднавай хьи?—лагъана Иширади Пирмурадан
гьиликай къуна.—Са, халудин свас къенани-амани лу-
гъудай затI тушни?

Пирмурад Абулан тапшуругъдалди Кавха Къафаран
къилив атанвайди чир хъайила, Иширади пашманвилел-
ди къил юзурна, ахпа гададин чиниз килигна секин ван-
целди лагъана:

—Чидач ман, чан хва, а ви гурба-гур хъайи халу ра-
зи жедатIа?

—Халуд свас, дуьньядин зиянар галукънавай Гъажи
Нуьзуьра Абулаз жемьтдин вилик багъишна. Халудини
Абулан арада вуч хъана къван? Акахъай атIунар авани?
Хъайид-хъана, гила къванни а фикир динж турай!

Гурари ванна. Чупур Исани малла Къадир айвандик
акъатна. Абур Пирмурадаз фикир тагана Кавха Къа-
фар авай кIвализ гьахъна. Кавха Къафара вичин вахан

хва пара къайиз къаршиламишна. Адаз ракIара чка
къалурна. Гада кIвализ гьахъайла абур пудни кисна.
Кавхади заланз-заланз къил хкажна:

—Заз къарши къуллугъ, хтул?—лагъана.

Пирмурадаз къайи гьекъ акъатна. Ам и яшундиз
акъатна халудин вилик рахайди тушир. Гъавилай ада
регъуьз-регъуьз:

—Къафар халу,—лагъана,— зун ви къвалав Абула
ракъайди я. Адаз вахъ галаз баришух жез кIанзава.

Атанвайбур кIвализ рекъе турдалай къулухъ Ишира-
ди «Яраб мадни нин кIвал чIур жедатIа? Гурба-гур хъа-
йида Абулан теклиф къабулдатIа?»—лагъана вичи-ви-
чихъ фикирна. Гуьлбегьеран рикIи-рикI незвай. Са па-
тахъай руш шад тир хьи, Сибирдиз суьргъуьнавай адах-
лу сагъ-саламат хтанвай. Муькуь патахъай адан рикI
шехъзавай, вучиз лагъайтIа, чупур Исади адлай гьил
къачузвачир. Кавха Къафарани мехъеррин гъазурвилер
акуна къилиз акъуднавай. «Абулаз къисмет тахъайтIа,
за жува-жуваз цIай ягъада!»—лагъана руша.

—Каркачи Асваран хва заз симаришар ракъудай
къван еке итим хъанвани?—лагъана хъел кваз Кавха
Къафара.

—Ада симариш ракъузвач, халу, минетзава.

Малла Къадирни Чупур Иса вилерин кIаникай са-са-
даз килигна. Малладин вилери «им кьиле фидай савда
туш!»—лугъузвай. Ара секин хъана. Кавха Къафар са
къадар хияллу хъана. Абулан викIегъвал адазни беген-
миш тир. Кавхадин рикIел чукIулдин кIаникай хкатна
хуьре гъатай гамишдин къиса хтана. Пехъи хъанвай га-
мишдин аламатриз килигзавайбурувай кIвалерин айван-
рикай хкатна гъаятрал эвичIиз жезвачир. Кимерал
«зун-зун!» лугъудайбурни кIвалериз гьахънавай. Гьа и
арада, чиликай хкатай хъиз, Абул къве гьил виликди яр-
гъи авуна гамишдал фена. Яргъамаз инсандин ни не-
рихъ галукънавай гамиш Абулал тепилан хъана. Амма
гадади вичи-вич квадарнач, ада вигъена гамишдин кар-
чаркай къуна, ахпани нера тупIар туна къил бурмишна.
Гамиш ярх хъайи ва адан гардандикай гапур гуьцI хъа-
йи вахт садани къатIаначир... Бес Кавха Къафаран
дерт-дуьгуьм вуч тир, адаз Абулакай вучиз хъел авай?
Гуьлбегьер кIанзава лугъуз? Са руш са гададин къис-
мет тушни? Вични Абул хьтин къегъал инсан! Кавхадин
рикIел Чупур Исади лагъай гафар хтана. «Абула лу-

гъузва хьи, Кавха Къафар рази хъайтІани, тахъайтІани Гуьлбегьер зиди я!»

Кавха Къафар малладиз килигна:

—Ихътин симаришдиз вуна вуч лугъузва, малла Къадир?—суална ада.

Пирмурад алаз акурла малла Къадира кьубнер чубьквена:

—Буйругъ куьди я, Кавха,—жаваб гана ада,—эгер баришугъ жез кІанзаватІа, жемьтдин вилик ви къаршида метІер чилиз яна вичин тахсир хиве кьурай. Ахпа килигда чун, тахъайтІа яргъарилай-яргъаралди симаришар ракъуриз... Им Асвара хразвай карка туш хьи?

—Малла Къадиран теклиф ван хъанани, Пирмурад?

—Хъана, халу.

—Хъвач, гьакІ лагъ сибирвидиз! Къуй вичин тахсирар авайвал хиве кьурай, ахпа килигда чун гьикІ жеда-тІа!—жаваб гана Кавха Къафара.

Пирмурад кІваляй акъатайла Чупур Исадини малла Къадира кьезил ухът аладарна.

Кавха Къафара къенин ихтилатдиз виликран хътин буьзмеяр ганач. Ам садлагъана метлебдал атана. Малла Къадирни Чупур Иса вилери лупІ тейиз Кавхадиз килигзавай. Гъа и арада «ПиспІи Хидирни» атана акъатна. Маллади «вун гъахъ я!»—лугъуз Кавхадин келимаяр тестикъарзавай.

—Квелей гъейри заз архаяр авач,—лагъана Кавха Къафара,—гъавиляй за квез эвернавайди я. Бубайрин мисал ава, тІуьрди иливарна кІанда. Чна а кьурумсагъ тІуьна, амма иливриз алакьнач. Мадни хтана чи вилин цІай хъанва ва чаз зурба симаришар ракъурзава. Эгер геж-фад чна адан кар тамамар тавуртІа, ам чи эхирдиз акъатда. Жерагъ Элдеранни Гъажи Нуьзуьран рахунар ван хъанайни?

РакІар ахъайна Гуьлбегьер кІвализ гъахъайла абуру рахунар акъвазарна. Чупур Иса акурла Гуьлбегьераз кІвалин пипІе аждагъан авай хъиз хъана. Амма Исадин рикІяй маса шейэр физвай»... Кавхадин мал-девет, хперин-балкІанрин суьруьяр, вирида тупІаривди къалурзавай Гуьлбегьер!»

Чайдин паднус чилел туна Гуьлбегьер тадиз къежел акъатна.

—Диде,—лагъана руша вилерал накъвар алаз,—залум буба Абулан теклифдал рази хъайиди туш! Адан чинай зегьер авахъзавай. Садни, адахъ галаз ацукьнавай-бур гьалал рекъел алай инсанар туш! Фад Абулаз хабар гана кІанда, тахъайтІа... Я аллагъ, им уьмуьр тахъай хьи? Бязи бахтикъараяр зи йикъал пехил я! ИкІ незвай фу зегьер, алукизавай пекер пухча хьурай!

Гуьлбегьераз килик шал вигъена Пирмурадан гуьгъуьниз звериз кІан хъана, амма дидеди тунач. Эгер Кавхадиз чир хъайитІа, гъа декъикъада рушан туьтуьнал къецІил гапур эцигдай. И вахтунда тавдин ракІари са шумудра ванна. Дидедивайни рушавай къецик акъатиз хъанач, вучиз лагъайтІа Кавхадин буйругъ гъа ихътинди тир.

—Аллагъди пис касдин кІвал чІуррай, чан руш,—лагъана Иширади руш секинарна.

А кІвале авайбурун меслятар килиз акъатнавачир. Гила малла Къадир рахазвай. Ада лагъана:

—Бес чна вуч ийин, Кавха? Чаз ван хъайиди тир хьи, Байилдин дустагъхана Сибирдин патав женнет я. Чнани а залумдин рухвайриз чпиз кІани къадар пул гана а иблисдин хва чи килелай алудна Сибирдиз—техквердаз ракъурна. Амма... мурдар кицІ вацІу тухудац, лагъай гаф дуьз я къван!

—Адаз Сибир акур хътинди туш!—лагъана «ПиспІи Хидира».

—ГьикІ? Сибирда тахъана ам гъина авай къван?

—Сибирда хъайидал гъахъдин як-жендек жедани, Гъажи? Акурбуру тестикъарзавайвал, Етим Абулан къам гамишрин туьрез эцигиз жедайвал яцІу хъанвалда.

—Адан кар гъа ина тамамарна кІанда, ими,—лагъана Чупур Исади,—тахъайтІа ам чи чандилай алатдач. Гъажи Нуьзуьран гафарни адак агакънаватІа?

Са хейлин фикириз кисна акъваздайдалай кьулухъ Кавха Къафар хкаж хъана мисин юкъвал ацукьна. Гила виридан фикир ада вичел желбнавай. Гъилевай теспегъра тупІар экъуьриз-экъуьриз рахаз эгечІна ам:

—Вуна дуьз лугъузвач, Иса,—лагъана ада,—жемьтдиз чун аквадай вилер авач, Гъажи Нуьзуьрни кьерехдик къекъечІнава. Душман дуст хъхъанва, амма пай авачир чкадал вуна адахъ галаз душманвалзава. И кар-

диз масадбуру гьихтин кьимет гуда? ГьакI хьайила, чна масадбурун гьилерив кьуьрер кьадай рехъ жагьурна кIанзава. Гьавурда акьунани? Масадбурун гьилерив!—Кавхади гьилин чIехи тIуб виликди авуна, ахпа са кьадар вахтунда кисна межлисда авайбурун чиниз килигна.—Вуна, Хидир, кьенин йикъалай башламишна Абулахъ галаз ара ахъая. Адан кьилив фена хваш-беш ая. Ахпани, секин-секин адан чандавайбур чира. АкI авуна кIанда хьи, ракъар чна эцигайтIани, жемьтдин гиман чал тефирай!

—Ван хьайибери чаз вуч лугьуда, ими?—лагьана Чупур Исади чкадлай,—Етим Абул вуч кас я кьван чун адахъ галаз баришух жез! Завай и кIвалах кьабулиз жедач! За жува адан кар тамамарда!

Чупур Исадиз кIвачел кьарагъна хъфиз кIан хьана, амма Кавха Кьафадан гьарайдин ван хьайила ам алайвал ахцукьна.

—Ви фикирдал ацукьиз-кьарагънайтIа, Кавха Кьафаравай икьван чIехи ижмадиз, кьалма-къал квай жемьтдиз кавхавал ийиз жедачир! Лазим атайла киса, ахпа, серфе акатайла илисна кIаса, лагьанвайди я мисалда!

Иса туьнт хьанваз акурла малла Кьадираз хвеш хьанвай. Абул кьвед арадай акъатун малладин рикIяй тир. Чупур Иса Абулалайни адан рикIиз дакIан тир. «Кьве кицI ккIайла, арадай кьекъверагдиз фу хьаналдай,—фикирна малла Кьадира,—гила Чупур Исади Абул, Абулани Чупур Иса янайтIа хупI хьсан туширни?» Амма Кавхадин гафар ван хьайила малладин мез масакIа элкьвена.

—Кавхади дуьз буйругъзава, Иса, рипинал гьуд элягъайла мадни жуван гьил тIар жезва,—лагьана малла Кьадира, —Абулан япар памбагдал атIана кIанда хьи, жуван гьилер адан мурдар ивидай кьацIун тейидвал!

Мад касни раханач. Тапшуругъар гана кьилиз акъатайла йиф кьуланлай алатнавай. Кьецик пад абурун рикIер хьиз чIулав тир. Сиве яд кьунвай хьиз кисна кIвалай акъатна гурарай эвичIай и пуд кас хьал-хъац хьпер хьиз илис жез-жез гьарад санихъ хьфена.

Балхундин дирегдихъ агалтна сур хьиз мичIи чуьлдиз килигзавай Кавха Кьафара дериндай агъ чIугуна «Я тIиб, яни тIаб!»—лагьана.

ГЬАХЪ КВАХЪДАЧ

Югъ аламаз Абулавай хайи хуьруьв агатиз хьанач. Ам, кьунвай есир хьиз, мичIи жедалди хуьруьн кьилихъ галай тама ацукьна. Хайи чилив ахгатайла Абула перемдин яха ахъайна «Ватан, зун душман туш...» лагьана хур чилел алтадна, ахпа са капашдавай накъвар яхадиз вигьена. Гила ада кьезил ухът аладарна, гила адаз рукваркай, рекьеркай, гуьнейрикай регъуь тушир. Гила ам хайи чилерив душман хьиз ваъ, чилин намус хуьз алакьдай кьегьал хва хьиз агатзавай.

Инсанар кьуларив агатна. Абул тамай акъатна рекьел эвичIна. Гила, инлай-анлай зайиф эквер аквазвай. «Хайи Ватан, яраб валай ширин затI дуйнъяда аватIа? Яраб ви кьужахдикай тух хьайи кас хьанатIа?...» вичизни хабар авачиз Абулан вилерал накъвар акьалтна, ам дарихмиш жез башламишна. Сибирдиз суьргуьндайла шехьиз-шехьиз диде и пелел кьван кIвачел-кьилел алачиз кьазахрин балкIанрин гуьгъуьна галчIур хьанвай. Дидедин вилин накъвар, адан кьах хьиз кьуранвай кьамат адан вилерикай карагна, ам чIарар чухвана, кIвачерин аман атIана гьикI ярх хьанайтIа Абулан рикIел хтана. «Диде, вав гьахъсуздаказ вилин накъвар авадриз турбурай, гила за адалатдин ивиар авадарда! Диде, гьахъ авайди я! АвачиртIа зун Сибирдин чуьллера терг жеда, хайи накъварин дидар тахкуна гьана пуч жедай!...» Ам диде кьужахламишиз гьазур тир, гьавиляй Абула кIвалер галайвал герекатна.

Каркачи Асвар кечмиш хьайила Абулаз бубадлай гьвечIи са дехме, садни ада вичин гьилерив акIурай багъ амай. Кьве гьавадин имаретдила багъа тир и дехме акурла Абул мадни кьагьарди тIушунна, адан рикIяй агъзур жуьредин фикирар фена. РакIариз муква хьайила Абулан пер мадни чIур хьана, вучиз лагъайтIа ракIарал дапIар алай. КIвалай адан вилик акъатай касни хьанач. «Кьуьзуь дишегъли я, кьарай татайла масаниз фенва велки?»—фикирна ада, ахпа ам са кьадар вахтунда дехмедин вилик галай кIарасар хадай дапIунал ацукьна. Куьчейра инсандин ял-ни авачир.

Абулан диде кечмиш хьайила адан дехмедиз есивалдай касни хьанач. Са патахъай Кавха Кьафаран гьербезербеяр, муькуь патахъайни Гьажи Нуьзуьран Абулахъ

галаз авай душманчивал! Гъа идаз килигна хуьруьнвий-
ривай садавайни дехмедив агатиз жезвачир. Кавха Къа-
фаран вах Эсмер къари ва жерагъ Элдер хъаначиртIа,
и кесиб дехма фадлай чкIанай. Схтадин инадкарвилез
килиг тавуна Эсмерани Пирмурада Абулан дехмедиз
есивал авуна. ХъуьтIуьз къавалай жив гадарна, зулун
марфарикай хвена, чикIизвай чIередик кIарас кухтуна.
Жерагъ Элдера усунар кIевна, гъаятра мал-къара ту-
нач, Асвара акIурай къелемриз къуллугъна...

Къулукай къвезвай кIвачерин ванци Абул хиялрикай
къакъудна. Ам цлав игис хъана. Атанвайди дишегъли
тир. Ам къапу-дакIардиз килигна кIвалин вилик хтайла
Абулаз Кавха Къафаран вах, чпин къунши Эсмер къа-
ри чир хъана. Кавхадин вах хъуниз килиг тавуна, Эсмер
Абулаз вичин диде къван масан тир. Амни, вичин кас
Шамил хъиз, хъуруьн хийир-шийирдик какахъдай, маса-
дан дердиниз шерик жедай акъуллу дишегъли тир. «Ваз-
ни са бала ава, зазни. Садакай къад жедайди я. Къилел
алай аллагъни сад я!»—лугъуз Эсмер къариди гъамиша
Абулан дидедиз теселли гудай. Гъавиляй Абул Эсмер
къаридикай чуьнуьх хъанач. Абул кIвалин далдадикай
хкатна дишегълидиз мукъва хъана. Дехмедин дагIарриз
килигзавай Эсмер къаридиз кичIе тахъун патал Абула
яргъалламаз вичин ван чирна.

—Я ребби, зи вилериз вуж аквазва!?!—лагъана Эсмер
къариди Абулан гардан къуна, хайи дидеди хъиз тухдал-
ди адаз темен гана,—я къисмет! Им Абул яни? Тахъай-
тIа зи вилер...

—Абул я, Эсмер хала.

Эсмер къаридин гъилер гъикI зурзазватIа Абула
къатIизвай. Адавай гаф-гафунал гъиз жезвачир. Жузун-
качузун дериндиз тефин патал Эсмер къариди Абул та-
диз чпин кIвализ хутхвана. Гададин рикI мадни шуьб-
тIелу хъана, амма къилел акъуднач. Пирмурад кIвале
авачир. «Аквар гъаларай Эсмер халади вичин гададиз
мехъер авунвач»—фикирна Абула, ахпа пенжек хутIун-
на михиникай куьрсарна. Эсмер къариди гъил-кIвач
чуьхуьн патал лиген-ахтафа гъана, ахпа суфра экIяйна
абур къведни къулан патав ацукъна.

—Бес Пирмурад гъинва, Эсмер хала,—жузуна Абу-
ла.

—Куь бубаяр регъмятдиз фейидилай инихъ хуьре чаз

амай аманви жерагъ Элдер я. Гъада эверна вичин кIва-
лиз тухванва, мукъвара хтана акъатда ам.

Абур кисна. Абулавай гила рикIна диде жузаз жез-
вачир. Эсмер къаридини садлагъана пис хабар къариб-
лухрай хтанвай гададиз лугъузвачир.

Бес такур къван йисар ви къилел вучтин къадабала-
яр атана, чан хва? Каш-мекъ хъанани?

—Кашни хъана, мекъни, Эсмер хала, амма сагъ-са-
ламат ахкъатна.

—Накъвадин къисмет я, чан хва.

—ГъакI я.

—Бес а Сибир лугъудай чка... анрин тIвар ван хъа-
йила инсандин чандик фул акатда. Ангар пара яргъал
чка яни?

—Эхъ, яргъал я. Амма виринра авайди гъа са цав,
гъа са чил я. Писбур гъанрани ава, инрани. Агъаяр
гъанрани ава, инрани. Чилерал вуч тахсир ала?

Гъахъ я, хва. Шери-шайтIандивай, къуру бугътанди-
вай вуна хуьх, я ребби,—лагъана Эсмер къариди гъилер
винизна, — инсанар дуьзбур хъанайтIа, вун Сибирдин ре-
къера гъатичир хьи?

Вири инсанар сад туш, Эсмер хала. Гъилел алай ту-
пIариз фагъум це. Писбурни хъсанбур терездин хилез
вигъейла хъсанбур пара жезва. Сибирда зун хъиз гъахъ-
суз ацукънавайбур пара авай, амма писбур тупIувди
къалуриз жедай. Сибирди, ана авай хъсан инсанри зи
вилер ахъайна, заз гъахъни-гъахъсузвал чирна.

Гъа и къайдада мадни са къадар жузун-къачузун
хъана. Абулан туьтуьнилай фу физвачир, адан вилер
ракIарал алай. Ам гъилер ахъайна дидедин къужахда
гъахъиз гъазур тир. Садаз турунал, муькуьдаз кавчадал
пайдай, фени дуьнья!?

—Фу нетIун, хва,—лагъана Эсмер халади хиялриз
фенвай Абулаз.

—Диде такунмаз фу туьтуьнилай физвач.

Эсмер къариди агъ чIугуна. Къуьзуь дишегълидин
къул хъиз яхун хурудай акъатай и агъди Абулан рикI
амайдалайни пис тIарна. Эсмер чилиз килигна «Жида
чувалда чуьнуьхиз жедач!»—фикирна ада. Къуй адан
хирер сагъилди ахъа хъурай. Пака масадбуруз Абулан
вилин накъвар такурай. Къе хъайи-хъайивал ахъайда
за,—Эсмер къариди Абулаз дидедин къилел атай гъал-
къиса суьгъбетна...

Абулан диде хва кьуна суьргуьндиз ракъай кьве вац-
ралай дерт эхиз тахьана кечмиш хьана. Дидедин кIваче-
ри Кавха Къафарани Гъажи Нуьзуьран кIвалериз кьил-
дин жегъирар кутуна. Хуру акъудна абуруз минетна,
гададин патахъай кьуркъанрал гъилер эцигиз кьин кьу-
на, аллагърикай-пайгъанбаррикай чара кIан хьана. Ада
Гъажи Нуьзуьраз лагъанай: «Гъажи, эхир-эвел и буьгъ-
танрин винел пад ачух жеда. Цаварал аллагъ, чилерал-
ни вун, зи бала гъахъсуздаказ Сибирдин чуьллера кута-
мир. Эгер ада и тахсир авунватIа, ахтармиша, чира, ах-
па якъин хъайидалай кьулухъ жуван гъилеривди епин-
кай куда. А вахтунда дидеди уфни ийидач...» Гъажи
Нуьзуьр дидедин гафарал, адан вилерилай алахъзавай
накъварал, янухлу ванцел чIалахъ хьанай. Амма геж
тир. вучиз лагъайтIа, Кавха Къафара Абул тадиз Си-
бирдиз рекъе тваз тунвай.

— Хъайиди хьана, хва, гъиляй акъатайдав агакъиз
хъижезмач. Адан уьмуьрарни ваз хугурай. Вунни Пир-
мурадахъ галаз заз са бала,—лагъана Эсмер халади
Абулаз теселли гана.

— ГъакI я, кьисметдилай артух нез жедач.

Абул гъикъван алахънатIани, Эсмер къариди ам
чпин кIвализ рахканач, мисер вигъена ам чпин кIвале
кусурна. Пирмурад хтана акъатнавачир. Юргъун тир-
тIани, Абулан вилериз ахвар къвезвачир.

— Аллагъди вичин кьилин чIарчIиз къван уьмуьр гу-
рай,—лагъана Эсмер къариди,—жерагъ Элдер стхади-
лай артух инсан я. Ада ви диде хайи вах хъиз кучугна.
сурузни вич эвичIна. Гъаятдалай пуд чIуран жунга ту-
кIуна пудверни гана. Адан хъсанвал рикIелай алудмир,
чан хва. За Пирмурадазни веси авунвайди я.

— Хъсанвал рикIелай алатдай затI туш. Вахт жеда,
чнани адаз хъсанвал хъийида,—лагъана Абула, ахпа
са вуч ятIани рикIел хтай хъиз, ам кудгъунна къарагъ-
на. Ада вичив гвай муьшуькдай, пекерин кIаникай ху-
кудна са шей Эсмер къаридив вугана.

— Ибур вучар я, хва?

— Игътибар алач, Эсмер хала, зун хтанвайдакай ха-
бар хьана кIвалера экъвейтIа ибур гъиле гъат тавурай.
Абур ви вилер ачухардай дарманар.я,—лагъана ада дас
малдик кутунвай са шумуд ктаб адав вугана,—аманат
хъиз хуьх, масадаз чир тахъурай...

Пирмурад ахквадалди Абулан рикIиз къарай авачир.
Ам гагъ ракIарихъ, гагъни дакIардихъ физвай. КIани
рушан иер къамат—чIулав вилер, цифедикай хкатна
дуьньядиз вичин нулар чукIурзавай рагъ хътин адан
акунар атана Абулан къаншарда акъваззавай. Пуд йис
жезвай гададиз Гуьлбегъеран дидар такуна, гъавиляй
адан рикI пIенкъна хъитIкъинзавай. Кавха Къафар ви-
чин теклифдал рази тежедайди Абулаз чизвай, гъакI
ятIани ада Пирмурадавай адан патав фин тIалабнавай.
Хиялар ийиз-ийиз ахварал фейи Абул агъадикай къан
лишан ягъайла эвердай ванцел ахварай аватна. «Яраб
икъван фад атанвайди вуж ятIа?»—фикирна Абул та-
диз кIвачел акъалтна, пекер алукина ракIарихъ фена.
Рак ахъаяйла гада вичин вилерал чIалахъ хьанач.

Айвандик «ПиспIи Хидир» акъвазнавай.

— Абул, чи вилеризни вун ахквада къван!?!—лагъана
ада Абулан гардан кьуна ва хайи стхади хъиз адаз те-
менар гуз башламишна. Абула вичин гъал кIусни диги-
шарнач. И кар «ПиспIи Хидирани» къатIана, гъавиляй
«зи рахунрикай хабар авай хътинди туш»—фикирна
адан рикI секин хьана. Абулаз лагъайтIа, «ПиспIи Хи-
дир» фадлай Кавха Къафаран чакунал алай чIал чиз-
вай. Идлай гъейри, кимел хайи рахунар Пирмурада
Абулав агакъарнавай.

— Буюр, кIвализ ша,—лагъана Абула секин ванцел-
ди.

«Чинин астIар цIуд жуьреда дигишриз алакьдай, эй
инсанар! Са сиве виртни агъу авай, эй имансузар!...»
Бес Абулан рикI? Масад тиртIа, ада «ПиспIи Хидир»
кицI хъиз ракIарлай чукурдай.

— Хтана лагъай ван хъайила къвез кIанз рикI къене
амукънач,—иблисивилелди рахана «ПиспIи Хидир»,—ваз
цел ацукънавай пили хътин Кавха Къафар чида хъи?...
Чна адахъ галаз гъикI гъуьжетин? Гъавиляй са къадар
геж акъатна, багъишламиша Абул.

Абур къведни кьулан патав ацукънавай. «ПиспIи Хи-
дира» марахлу вилелди дехмеда вил экъуьрзавай. Дех-
медин накъв авай чил эсуьнна хъпи ширедай акъудна-
вай. ДакIарриз янвай перде-пине михъи тир. «Яраб идаз
михъивилер ни авунатIа?»—фикирна «ПиспIи Хидира».

—Мадни, такур къван вахтара гьал-агьвал гьикI хьана, Абул?

—Аллагьдиз шуькуьр хьурай, Хидир, къени-къе кIвачел ала,—жаваб гана Абула,—аквазва хьи, кьейвач.

«Къе тIекъейтIани и мукьвара чна ви дуван акI аквада хьи,—фикирна «ПиспIи Хидира»,—садни ви ванци а дуьньядай хабар гурай. Ахпа:

—Асвар халуди вичин гьилелай гайи фу ви вилик хтана, Абул,—лагьана.

Абула къулал алай къафундик цIай кутуна, ахпа дакIал алай читдин суфра гьана вилик экиЯйна. Ракьун банкаяр акурла «ПиспIи Хидиран» вилер къуд хьана. Абула и кIвалах къасухдай ийизвайди тир. «Рекьер яр-гьал я, лагьанвай къуьзуь сибирвиди Абулаз, чун и мукьварал хьфизва. Къачу и чи пайни ваз хьурай. Ахпа абуру чпив гвай мурабаддин ва якIун консервийрин къапар Абулаз ганай. Чара жедайла ада алава хьувунвай: «Кавказдиз атайла вунани валай алакьдай хьсанвал хьийиди чаз...» Абуру Абул хайи стха хьиз рекье хутунай.

—Ибур вучар я, Абул?—суална «ПиспIи Хидира» мягьтел хьанваз.

—Сибирдин консервиар.

—Концерар вуч затI я?

—ТIуьрла чир жеда ваз,—лагьана Абула къвед-пуд жуьредин мурабаяр курариз эчIирна.—Неъ, регьуь жемир.

Душманни фуалди йикь, лугьуда халкъдин мисалда. Абулан гьерекатар акурла «ПиспIи Хидир» чилерай-чилериз гьахьна. Адан рикIелай Кавхадин тапшуругьар алатзавай. Амма, гьар сеферда дакIардай къецик килигайла Абулан чIехи жезвай багь, ракъинал алай са гьектар къван чил аквадамаз Кавха Къафаран гафари адан япара ван твазвай. Кавхади къилди адаз лагьанай: Абулаз арха амач. Адан къил тIуьр юкъуз, зи буйругьдалди чка ва багь види я. Мехьерни хьи...»

Кавха Къафара «ПиспIи Хидираз» Абул гьикI хтанатIа, ахьаяй чар гватIа чирун тапшурмишнавай. Амма адавай гаф кудна и кIвалах чириз алакьзавачир, квейлай башламишдатIа чин теьиз амай. И вахтунда къецикай рахунрин ванер атана. «ПиспIи Хидир» гьуьрчехьандин ишилти хьайи сикI хьиз тадиз кIвачел акьалтна:

—Де, сагьрай, Абул, заз тади я. Вахт хьайила мадни ахкъатда зун,—лагьана ам къецик акьатна. Айвандик Пирмурадни жерагь Элдерам хва Къумрал акурла «ПиспIи Хидир» къуьгьуьр хьиз агуж хьана. Пирмурад лагьайтIа, гьекьеди тIушунна.—Куьн яни, Пирмурад? Гье-е, дустар икI хьун лазим я!

«ПиспIи Хидир» сарар экьисна арадай акьатна. Тадиз кIвализ гьахьай Пирмурада:

—И иблисдин хчин ина вуч ава?—лагьана.

Абул Пирмурадан къуьнел гьил эцигна хьуьрена. Кьулук вил ягьаз хьфизвай «ПиспIи Хидир» къалурна ада лагьана:

—Секин хьухь, Пирмурад. Чна ихьтинбурукай менфят къачуна кIанда. Ам къапудлай чукурнайтIа, Кавхади амайдалайни япар хкаждай. За ам вичиз кIани ихтилатар авуна рекье хтуна. Бес вун вучиз геж хьана?

Пирмурада вич халудин кIвализ фейила малла Къадир, «ПиспIи Хидир» ва Чупур Иса гьикI кис хьанатIа Абулаз лагьана.

—Иифиз зун Элдер халудин кIвале амукъна.

—Кавха Къафара вуч жаваб гана?

Кавха Къафаран теклиф ван хьайила Абул вичяй акьатна:

—За!... Жемьтдин вилик Кавхадини малла Къадиран вилик метIер чилиз яна кIанзавани? Вучиз? Писвални чпи авурла, пуд йисаралди гьахьсуздаказ Сибирдин рекьерани гьатайла, гила метIерни за чилиз яна кIанзавани?... Садрахьни!

—Яб це, Абул,—лагьана Къумрала,—дахдин фикир ихьтинди я: эвел фена Гьажи Нуьзуьрахьни адан руьвайрихь галаз баришугь хьана кIанзава, вучиз лагьайтIа, ви къилин душманар абур я. Зиянар галукъанавайди, цIуд гьектаралди къуьлуьн никIер кана алахьнавайди Гьажи Нуьзуьр я. Дах Асвар халудин гьуьрметдай абурун кIвализ фенвай.

—Гьажидин фикир вуч ятIа?

Гьажи вич рази я, амма гадайри са къадар шиндакъарзава, —жаваб гана Къумрала.—Са къадар вахтунда вун игьтиятлу хьана кIанзава.

Ваъ, стхаяр, виш йисаралди чи бубаяр игьтиятлу къекъвена, кавхайри, маллайри, абурукай чпиз лукIар авуна. Мез аваз абурувай рахаз хьанач. Вучиз зун дехмеда есир хьанвайди я? За низ писвална? И чар я зун

иниз хкайди!—лагъана Абула, ахпа ада кІаник галай хьултухдай къуд къатнавай са чар акъудна.—Ма кІела, аку вуч кхьенватІа?

—КІел-кхьин чир хьанайтІа чун и йикъа жечир хьн? —жаваб гана гадайри къведани санал.

—ГьакІ я, дустар! Вилер' буьркьюь, мез лал я чун! Сибирди, ана авай викІегъ инсанри зи вилер ачухарна, заз кІел-кхьин чирна, гьахъни-гьахъсузвал къалурна! ТахъайтІа гьа квез хьиз, зазни кавха къафарарни, малла къадирар аллагъар хьиз жедай. АкІ туш, дустар!

—Бес а чарче вуч кхьенва?

—И чарци зун дуьньядин гьамарикай-хажалатрикай хукудна. Гьажи Нуьзуьран никІериз цІай ягъайди вуж ятІа, Пирмурадан бубадиз ни ва гьикІ къаст авунатІа и чарце къалурнава.

Пирмурадак зурзун акатна, ада вичин перемдин яха гудна. Пелел гьил эцигна келледай гьарайзавай Пирмурад Абула секинарна. Абул гадайрин вилера дагъ къван зурба хьанвай.

—Герек зун Сибирдиз ракъунин гьахъ за Кавха Къафарав агакъарна кІанда,—лагъана Абула,—тахъайтІа чун мадни гьа и тегверда лукІ яз амукъда. Гила вун жувай акъатмир, Пирмурад, кар акъулдив ва мукъувди авуна кІанда. Кавха Къафарни малла Къадир яна къена лугъуз кІвалахар дуьз жезвач. Абурун чкадал мадни пара азгъун са маса къафар, маса къадир хкведа. Гила зи фикир ихътинди я: куьне чи тангъахда авай ва чпел чІалах жедай гадаяр чирна гьиликди ая. Чун абурухъ галаз гуьруьшмиш хьані ихтилатар авуна кІанзава.

Пирмурад гьелени вичел хтанвачир. Адан сарари жакъракъиз ванзавай.

—Зи дах ягъайди вуж ятІа фад заз лагъ, Абул!

—Аялвал ийимир, Пирмурад! Завай икъван дердериз давам гуз хьаначни? Зун инсан тушни? И къанатрин дердина, авай дидени къена... гьахъсузвилерик акатнавайбур са чун туш! РикІел хкана, къуьзуьбурухъ галаз ихтилатар авуртІа, халкъдин къияел абуру вучтин муьсуьбатар гьанватІа чаз чир жедай! Гьавиляй... ада гадаяр вичив агудна, алакъайтІа Гьажидин рухвайрихъ галаз мез жагъурна кІанда!

—Чар ни кхьенатІа на чаз лагъанач хьн, Абул,—лагъана Къумрала.

Пирмурад киснавай. Абула лагъай гафари «заз ти-

мил дердер-гьамар хьанани? Бес за гьикІ давам гуз-ва?»—адаз тагъсирнавай.

—Квез пара шейэр чир жедай, дустар. Гила кІвалахна кІанда... садни и чар зав гвай чІал садазни чир тахъурай. Гьар са шеъ вичин макъамда чинал акъатда!

—Бес Гьажи Нуьзуьран кІвализ фин?

—Жерагъ Элдераз лагъ хьн, Абула бичин буйругъ гуьзлемишзава. Абул Гьажи Нуьзуьран вилик метІер ягъаз гьазур я, лагъ! Ада зи дидедиз вичелай алакъдай гьуьрмет авуна. Заз вири Эсмер халади лагъана.

Гадаяр кІваляй акъатна. Са ара хгана Пирмурад элкъвена кІвализ хтана. Ада хьуьчІуьккай хкудна са яй-лух Абулав вугана:

—Гуьлбегъера...

—Гуьлбегъера!? Лап гьада вичи!—Абулан рикІ дагъ къван чІехи хьаџа, адан бедендиз цІийи къува атана.

—Бели, Гуьлбегъера вичи. Ам вахъ галаз гуьруьшмиш хьун патал гьазур жезва, Абул. Амма сакІани рехъ жегъизвач. Кавха Къафарани Чупур Исади руш санизни ахъайзавач. Булахдални Исадин вахак галаз физва. Анжах архайин хьухъ, Абул, рикІяй-рикІиз рехъ хъайила вири туькІуьда.

—Вун пара къван сагърай, Пирмурад, стхадиланни артух хъсанвал ийизва вуна.

—Стха ава, ада стхадин кІвачикай ялда, дуст ава ада дустунин рекъе чан гуда. Чун гьахътин дустаркай жен, Абул...

Хемисдин йикъан нян тир. Жерагъ Элдер капІна къулав ацукънавай. Ада Гьажи Нуьзуьрахъ галаз ийидай ихтилатар мад са сеферда веревурд хьийизвай. Гьажи Нуьзуьр, къилди къачуртІа, адан чІехи хва баришух хьунал рази хьйитІа, Кавха Къафарахъ галаз рахун асантир. Абулни Пирмурад лагъай вахтунда атана акъатна. Багъдин сиве акъвазнавай Къумрала абуршадвилелди къаршиламишна.

—Мехъеррик къведай йикъар хьурай!—лагъана Абулани Пирмурада хьуьрез-хьуьрез.

—Квезни, дустар!... Акъата къилел, дахди куьн гуьзлемишзава.

Къумрал вилик акатна. Къецик гадаѝрин ван хъайила Элдер вич ракларихъ акъатна. Ахпа «бююр» лагъана абуруз кѝвализ теклифна.

Жерагъ Элдер эсил чи хуърѝй тушир. Виликра Испик патарай чинриз хъенчѝин кутарар, куьшуьяр, къапар гъана маса гун са адет хъанвай. Къуьзуьбуру лугъунуз килигайла Элдер арабадин хиве аваз къведай гада тир къван. Адан буба къапар гваз и хуьруьз атайла азарлу хъана. Арадай са къве цогъни тефенмаз ада вичин уьмуьр хциз багъишна. Рекъидалди вилик ада Гъажи Нуьзуьран чѝехи бубадиз эверна тавакъи авуна. Ада лагъанай: «Заз чи патара са аманви авайди туш, куьн гзаф мергъаметлу инсанар я. И зи бала квел, куьнни аллагъдал аманат хъурай!...»

Элдин адеттирвал хуьруьнвийри Элдераан буба хуьруьн къилихъ галай сурара кучукна. Нуьзуьран бубади къейидан вири харжияр вичи авуна. Йикъар къвез алатна, Элдер чѝехи хъана. Са юкъуз ада Гъажи Залаз лагъана: «Гъажи буба, вуна зи бубадиз ва заз гзаф хъсанвилер авуна. Гъелелик заз а ви хъсанвиларикай хкатдай тѝакъат авач. Вун рази хъайитѝа, са руфун фуахъ ва алукѝдай пекерихъ за ви хпер хуьн, заз вавай маса са гъахъни кландач. Гъажи Залаз Элдераан камаллувал, ацукъин-къарагъун пара бегенмиш хъанвай. «Инсан хкатдай гада я»—лагъанай ада вичин папаз. Гъажи Зал Элдераан теклифдалди рази хъана. Гъажиди «вунни заз са хва»—лагъана Элдер чубанвиле къабулна.

Гъажи Залан ятахар «Къазанбулах» лугъудай ѝйлахда авайди тир. Сифтегъан ѝйкъарлай «Къазанбулахдин» чилери—къацу ѝйлахри, мурк хъиз къайи булахри, суван тарари Элдер гъейранарна. Гъавилѝй хуьруьз хъфин Элдераан рикѝелни къвезмачѝр. Элдер гзаф тѝебиатдал рикѝ алай жегъил тир. Югъди, кѝелер чуьлдиз ахъайна ам цуькверинни-векъерин юкъва жедай. Гъар нянихъ ятахрал хкведайла ада жуьреба-жуьре векъер, жуьреба-жуьре цуьквер гваз хикидай. Гададин ихътин къатѝунар Серкердиз гзаф клани хъана. Са сеферда:

—Чан хва Элдер,—лагъана ада,—аквар гъаларай ваз тѝебиат пара клани я. Гила за лугъузвай гафарихъ ѝб акала. Чи ѝйлахда авай гъар са цуьк са дердинин дарман я. Им аквазвани, лагъана ада чилелай атѝана дамар-дамар хъанвай къацу пеш Элдераз къалурна, идаз дамардин пеш лугъуда. Им вел акъатнавай чкадин

дарман я. Ибуруз эвеликар лугъуда. Къенен тѝал акатнавайдан дарман я, ргана гайила тѝал мукѝратѝди атѝай хъиз акъвазда. Хперал алайди жерагъни хъана кланда, синигъчини...

Элдер пара дерин зигъин авай жегъил тир. Садра лагъай, садра къалурай кар адаз бес тир. Серкерди вичин эхтилатдин эхирда:—И мукъув Эртуьш хозайиндин чилер ква. Ана пара къени са инсан—Михайил тѝвар алай урус ава. Камаллу инсан я, Николая суьргуьнна иниз ракъанвайди я. Вахт хъайила гъадан къвалав вач, зазни и кѝвалахар чирайди ам я.

Гъажи Зала мукъвал-мукъвал къвез вичин ятахрал къил чѝугвадай. Садра, рехъди балкландаглаз къвезвай Гъажидиз уьруьшда чкадин юкъвалай хкар акѝурна еб янаваз акуна. Гъажи и кардал мягтел хъана. «Яраб зи чилер ни пайнатѝа?»—лагъанай ада балкландихъ кѝвач гелягъна. Гъажи пунайрив агакъайла хпер береда авай, чубанри нек ацазвай. Гъажидин гъал акурла серкер ва чубанар са гъал перт хъана. Чубанрикай къакъатна вилик атай серкерди:

—Гъикѝ хъана, Гъажи Зал, ви кефияр залан аквазва хъи?—суална.

Зи чилера хкар акѝурна еб янавайди вуж я?—жузуна Гъажи Зала хъел кваз.

Серкер мягтел хъана. Ам тадиз чубанрихъ элкъвена. «Гъей, гадаяр, вири инал ша!»—лагъана ада гъарайна. Гъажи Зал балкландилай эвичѝна чубанруз мукъва хъана. Абуруз садазни и кардикай хабар авачир. Гъажи амайдалайни перт хъана. Гъа и арада булахдилай кутарда аваз яд гъизвай Элдер Гъажи акурла звериз-звериз адан патав атана.

—Чан хва, Элдер, и чи чилериз еб янавайди вуж ѝтѝа чидани ваз?—лагъана Гъажи Зала.

—За яна, Гъажи буба,— жаваб гана жегъилди.

—Мякъсед вуч я, хва?

Гъажи буба, анра за кѝелер хуьзва, хпер винидихъ галай уьруьшра ава. Эвелра зани гъакѝ ахъайна векъ нез тазвай. Ахпа за фикирна, вучиз икѝ я? Уьруьшдин гъайиф тушни? Кѝелерин кѝвачерик акатна терг жезвай!

—Зун гъавурда акъазвач, хва,—лагъана Гъажиди.

—Я буба, гъавурда тѝакъаз ина вуч ава? Чѝехи уьруьш за жувани пайна гъвечѝи уьруьшриз чара авуна. Гъафтедин гъар са юкъуз кѝелер са уьруьшда жезва.

ГьакI хьайила кIелерни куьк жезва, векьерни михьиз амукьзава. Гьавурда акьунани?

—Фендигарвал аку садра!

—Кегьал хва я!—лагьана Гьажи Зала Элдера кьилелай капаш элкьурна,—икьван гагда куь кьилиз атай фикир яни, серкер?

—Ваъ, Гьажи,—жаваб гана серкерди. Ахпа ам Элдерахъ элкьвена:—Элдер, кIелер а хкарилай анихъ алатдачни?

Элдера кIелерин кIвенкIе авай текедиз гьарайна, ахпа вич абурун вилик фена. Кьил чиле туна физвай гьайванар «сад лагдай уьруьшдив» агакьайла теке акьвазна. Элдер хтана тарцик ацукьнавай. Кфилдай ягдазвай макьамдихъ са кьадар яб акална теке кьулухъ элкьвена. Яргьалай Гьажи Зални Серкер кIелериз килигиз акьвазнавай. КIелер епинлай анихъ тефена мадни кьулухъ элкьвена, «уьруьшдин» и кьилиз хтана.

—Фагьум ганани, Гьажи буба?—лагьана Элдера.

Аферин, чан хва, вуна абуруз инсандиз хьиз амалар чирнава. Им лап хьсан фенд я. Векьерни михьиз амукьзава, кIелерни тух жезва,—жаваб гана Гьажи Зала

Гьажи Залан кIвале авай рушан фадлай Элдера вил ацукьнавай. Ам Гьажидин стхадин руш тир. Стха кечмиш хьайила Гьажиди ам дидедин гуьгьуьна аваз масадан кIвалин рекьера тунач. Руш цIемжуьд яшдив агакьайла, Гьажиди вичин папаз лагда: «Кьари, чаз Элдера хьсан язна жегьйдач. Чна мехьерарна абурдинжарин, кьуй кьве етимди чпиз кIвал-югъ авурай. Элдер «ихтияр види я, Гьажи буба»—лагьана рази хьана. Элдери рушан арада фадлай разивал хьанвайди тир. Гьар сеферда ятахрал атайла, гададини руша сятралди ацукьна рикI ацудай кьван ихтилатар ийидай.

Гьажи Зала элдин адетдалди Элдераз мехьерна ва адаз вичин чкадила чил гана са дехме эцигна гьаниз куьчерна. Исар алатна, шумуд кьуйд хьана, шумудни зул. Са гатфарихъ Элдера кьакьан кIвалер хкажна, кIвал-килфет хьана. Гьажи Зала, рекьидалди са шумуд югъ вилик, вичин хьиз—Нуьзуьраз патав эверна икI лагда: Чан хва, Нуьзуьр, шартI са дидедиз хьун туш. Элдера заз вафалувилелди хвавал авуна. Зун кьейидалай кьулухъни куьне адан хатур хамир, ам куь стха я.»

Элдер камаллу инсан хьиз виридаз кIани тир. Яргьал хуьрерайни адан патав инсанар кьведай. Гьил-

кIвач хайбуруз ада пул-минет квачиз куьмекдай, сагьарна рахкурдай...

Элдера Абулаз лагда:

—За пара веревурдар, пара фикирар авуна, Абул. Зун ви патахъай Гьажи Нуьзуьраз кьин кьаз гьазур я. Кьуркьанни за жува тухузва, гила кьарагда чун Гьажидин кIвализ финиф лазим я.

—Элдер ими, ви гаф заз кьанун я. Амма жувал са тахсирни алачиз за гардандиз кафандин агъ гьикI вигьен?

—Вуч кафандин агъ?—мягьтелвилелди суална жерагъ Элдера.

Бес Гьажи Нуьзуьран кIвализ фидайла гардандиз кафандин агъ вигьена, гьиле кьацIул гапур кьуна кIанзавачни?

Жерагъ Элдер ван алаз хьурена, адан вилерал накъвар акьалтна:

—Я хва, ибур нин теклифар я? —лагьана.

Эсмер халади лугьузвай хьи, мусурманар баришугъ жедайла тахсиркар тир патай кьезвай инсанри гьа икIда кьван? Мирес-вирисди тахсиркардин гардандиз кафандин агъ вигьена, гьиле кьацIул гапур кьада. Ахпа абур баришугъ жезвайдан гьаятдал фида.

—Авай адет я, хва,—лагьана жерагъ Элдера,—амма чун Гьажи Нуьзуьран кIвализ душманар хьиз ваъ, дустар хьиз физва. Зун Гьажидихъ галаз раханва. Ахьтин адет ивидин душманвал баришугьардайла жедайди я.

Гьа и нянихъ, инсанар кьуларив агатайла жерагъ Элдери Абул Гьажи Нуьзуьран кIвализ фин патал кIвалай акьатна. Элдера кьариди абурун гуьгьуьниз са хьенчIинавай яд вигьена.

МискIидин патав агакьзавайла абуруз яргьалай са кьаралту акуна. Инсанар мукьва жез акурла ам далдадик фена. «ГьинвачIани, «Писпи Хидир я!»—лагьана Элдера. Эвел абуруз адан рехъ атIуз кIан хьана, ахпа «кицин пеше ни акалун я!»—лагьана, абуру чпин рехъ давамарна..

Гьажи Нуьзуьра абур чина шадвал аваз кьаршиламишна. Абулан рикI са гьал секин хьана. КIвалин пиле кIвачел акьвазнавай Гьажидин чIехи хва вилерин кIаникай терс-терс Абулаз килигзавай. Хваш-беш хьайила адани атана Абулан гьил кьуна. «Зак тахсир квачирди вазни чир жеда дуст,»—лагьана Абула вичихьди.

Сифте жерагъ Элдер рахаз эгечІна. Ада икІ башла-
мишна:

—Гъажи Нуьзуьр, квадрайтІа зи кьве виляй хтурай,
кьилел аллагъ ала, зун ви бубадин мергьяметлувилик
кваз и дережадиз хкаж хъайиди я. Ви кІвалин намус,
заз авай са хцелайни играми я, вучиз лагъайтІа, зи кІва-
ле авайди куь иви я. Им сад, вунани яб акала, чан хва,
лагъана ада Гъажидин чІехи хциз, кьвед лагъайди, кар-
качи Асвар низ писвал авур кас я? Ада нин вечрен не-
рай иви гъайиди я? Жемятдин хийир-шийирдин кьиле
акъваздайди Асвар туширни? Кьилел гъахъ ала, гъавил-
яй зун Абулан патахъай михъивилин кьин кьаз атанвай-
ди я. Куь арада хъанвай гъахъсуз медячивал акъудун
инсанвилин пак буржи я,—жерагъ Элдера «асстафирул-
лагъ» авуна хъуьчІуькай хукудна кьуркъан Гъажи Нуь-
зуьран вилик эцигна. Гъажиди кьвед-пудра салават гъа-
на чурудилай гъил элкъуьрна.

Абур вири кисна. ТІветІ юза хъайитІа ван жедайвал
тир.

—Абулан вичин гаф вуч я, жерагъ,—лагъана Гъажи
Нуьзуьра,—белки адазни лугъур-талгъур ава?

РакІара метІерал ацукънавай Абул Гъажи Нуьзуь-
ран гаф ван хъайила кудгъуна кІвачел къарагъна:

—Гъажи буба, таб рахазватІа ахиратда зун ви чина
уьзуькъара хъурай. А кардикай заз вуч чида? Мисикай
къарагъарна шегъердиз фена, хуькведай вахтунда кьве
къазахди кьуна пулусада кутуна. Вучиз? Жувазни чи-
дач. Ахпа мискІидиз хтана малла Къадиран вилик ху-
шумви Тамазана шайтІанвилелди кьуркъандал гъил
эцигна кьин кьуна хьи...—Абулавай гаф тамамриз хъа-
нач, адан вилер накъварив ацІана,—ахпани Сибирдин
рекъера гъатна. Эгер и чар агакьначиртІа, зун садни
хуьр галай патахъ элкъвен хъийидачир. Идлай артух
заз хабар аватІа, зи гардан чІарцІелай шуькІуь хъу-
рай...

Абула хъултухдай чар акъудайла Гъажи Нуьзуьрни
жерагъ Элдер мягътел хъана. РакІара акъвазнавай Гъа-
жидин хва лампадиз мукъва атана. Абула давамарна:

—Гъажи буба вун сагъ хъурай, заз хайи чилел хкве-
дай, куь чина акъурдай чин амачир. Закай жемятдиз
душман хъанвай. Ма кІела, душман вуж ятІа квез вири-
ридаз чир хъурай,—Абула араб чІалал кхъенвай, йиса-
ралди, гъилера кьекъвенвай, ранг фена хъпи хъанвай

чар Гъажи Нуьзуьран вилик эцигна,—заз теселли гайи-
ди, куь чиниз ахкъатун патал заз умуд хгайди и чар
хъана.

Гила абурун вилер Гъажи Нуьзуьрал алай. Чарче
вил элкъуьрзавай Гъажиди ранг гана, ранг вахчузвай.
Са ара гана адан гъилер зурзуна, ахпа адай «душман!»
—лагъай гъарай акъатна.

—И чар ана ваз ни кІелна?

—Гъажи вун сагърай, зун хъиз гъахъсуз суьргуьна-
вайбур Сибирда пара авай. Амма абурун арада камал-
лу, акъуллу са къазантатарви авай. Амни динэгъли, ам-
ма гъахъ кІандай кас тир. Сифте йикъара зун пара
гъамлу тир. Гъам чІугвадай къван зун эрез-мерез хъан-
вай. Зи гъал акурла ам зи дердиниз шерик хъана. За
жуван кьилел атай гъал-къиса авайвал адаз ихтилатна.
Эхирдал къван яб акалайла а касди заз икІ лагъана:
«Сабурлу хъухъ, чан хва. Инсанрин кІвалер чІурзавай-
бур шайтІанар я. Амма вун гъеле жегъил я, жув гъилиз
къачу. Са вахтунда гъахъ акъатда. А вахтунда хайи чи-
лел хъфена дустни-душман жемятдиз чира...» ГъакІни
хъана, Гъажи буба. Са юкъуз зи тІварциз и чар атана.
Заз гъелени кІел-кхъин чир хъанвачир, гъавиляй зун
адан патав фена. Чар зуранал атайла «за ваз гъикІ ла-
гъанвай хва, лагъана къазантатарвиди зи гардан кьуна,
гъахъ кьилел акъатнава. Ви аманвиди хъайи-хъайивал
и чарче кхъенва...»

Бели, са юкъуз гъахъ кьилел акъатда!

Югъ раденилай алатнавай. Кавха Къафар, вичиь
нуькердиз кегъер балкІандиз пурар авук тапширмушна,
кьилел акъатна. Яргъал сефердиз фидайла Кавхади гъа-
миша «кегъераз» пурардай. Са ара гана иниз хушумви
Тамазан, малла Къадир ва Иса атана. Рахунар яргъал
фенач. Эхирдай Кавха Къафара лагъана:

—Паласадин кІвалах зани Тамазана, пулусадин
гъахъсаб Чупур Исади, амай кІвалахарни вуна тІуькІур-
да...

Рагъ акІизвай вахтунда кьве балкІандалайди Пала-
садин кьилик галай «Къазибадин» рукакай хкатна. Ке-
гъар балкІандаллайди са къадар вилик, муькуь, семенд
балкІандаллайди кьулук галай. Гъа инлай Гъажи Нуь-

зубран сарубугъдадин никлерин сагъеяр башламишзавай. Вили гъуьлуь хъиз янар гузвай, хъпи гагъраба хътин къуьлуьн къилер акурла Кавха Къафара са вил акъална спелар юзурна. Хъел атайла ада гъа икI ийидай.

—Тамазан, кар акI авуна кIанда хъи, пакамалди ибурукай са тIвар амукъдайвал,—лагъана Кавха Къафара гъиливди къуьлуьн никлер къалурна.

—Бес идан эхир гъикI жеда кавха? Идахъ къин къун, чин-чинал акъвазин галачни?—лагъана цIунни-вацIун арада амай Тамазана,—захъни са кIар хзан ава.

Кавха Къафара балкIандин зарпанд ялна рекъяй акъатна. Абур гила Кавхадин сагъеяр галай патахъ физвай. Рукакай хкатна ник акурла Кавхадин иви амайдилайни цIулав хъана. Адан никлер хкатнавай, абур гапIал-гапIал хъана къериз чIар акъатнавай чуру хъиз аквазвай. «Накъвар сад, чилер сад!... Аллагъди тагайла гуж туш хъи?—вичихъди фикирна Кавха Къафара,—адан никлер гвена къилиз акъудиз жедач, амма зибур? И харапIаяр?... рухваяр адахъ, девлетар адахъ! Ваъ, герек къведакай сад!»

—КIвалахар акI туькIуьрна хъи, чун цяй къежин тавуна акъатда. Им сад. Къвед лагъайди, Гъажи Нуьзуьран девлет гарал фида, пуд лагъайдин каркачи Асваран хва Сибирда пуч жеда! Гъавурда акъунани, Тамазан?... Инихъ чи гъил галачирди къетIи авун патал а вуна гъазурнавай шемеркай садни зи никлерик кутур.

—Ви никлеризни цIай ягъан?—Тамазанан вилер келледиз акъатна.

Эхъ, дуст кас, эхъ! Душмандин вилериз руьхъ кIвахун патал гагъ-гагъ ихътин фендералди гъил вигъин лазим я. Заз инрай пара хъайитIа къуд-вад рипе техил жеда. Амни за Гъажи Нуьзуьран никлерлай къурбанд гуда!

И меслятди Тамазанан рикI са къадар секинарна. И береда абур Паласадин къилихъ галай. Кавха Къафарни Тамазан иниз атанвай чIал Кавхадин язна Шамилаз акуна. Ада вич къалурнач, вучиз лагъайтIа, Кавхадинни адан араяр хъсан тушир. Шамила Гъажи Нуьзуьран никлеркай пудратда къунвай. Ам Къубадай къенд-чай къачуна муькуь бичинчийрилай фад иниз атанвай. Кавха Къафараз вах гана Шамил, вич авай пис рекъера тваз кIан хъана. Амма Шамила «къелни-

фу, анжах жуван зегъметдалди!»—лагъана Кавха Къафарав агатначир.

Югъ такъ мичIи хъана. Шамил чардахдик яргъи хъана хиялриз фенвай. Вацран мичлер тирвилляй къуд пад цIулав пердедик акатнавай. «Къазибадин» рукай са арада чIакъалри баядрик кехягъна. Гъуьлелай къарагънавай къезил шагъвардихъ чин элкъурнавай Шамилан нерик кузвай фуан ни галукъна. Ам чкадлай хкадар хъана, яргъай ялавдин экв акурла ада-къа-къан чардах рикIелай алудна вичи-вич чилел гадарна. Ада вичин къил квадарнавай. Гъам Гъажи Нуьзуьран, гъамни Кавха Къафаран сагъейрай къвенайни ялавар аршдиз хкаж жезвай. Хушумви Тамазана нянлай гъазурнавай нафтIадин шемеркай цIай къунвай никлерин ялав къвердавай къати жезвай. Кавха Къафар балкIанрин къенерар къуна чIехи мегъуьн тарцик чуьнуьх хъанвай. Шамил лагъайтIа, нефес-нефесдив агакъ тейиз Гъажи Нуьзуьран никлер галайвал зверзавай. Гъашдиз хкаж хъанвай ялавдин гъилляй адан гъарайдин ван садазни къвезвачир. Кегъер балкIанди япар къама туна вилик галай кIвачерив чил чухваз пурх ягъайла, Кавха Къафар инихъ-анихъ килигна. Гъа и вахтунда «Душман!»—лагъай гъарайдин ванци ам кудгунарна. Шамилаз яргъалай, ялавдин экуьналди, вич галайвал катзавайди акунна. Муькуьдаз лагъайтIа, вилера экв гъатнавайвилляй Шамил аквазвачир. Катзавайди вичиз муькуь хъайила Шамила хабарсуз вигъена адан гардан къуна.

Кавха Къафар агакъайла Тамазан кIаник кутуна, къве гъилив япар къуна адан къил чилел элязавай. Сад лагъай кIекери эверзавай бере тир, са арадлай къан лишан ядай. «Акъваздай вахт туш!»—лагъана Кавха Къафара абурув агатна. Тамазанал ял-нефес аламачир. Кавхади гапур акъудна Шамилан къве юрфун арадай сухна. Шамил гъарай акъатна къерехдихъ гадар хъайила Тамазана адан рикIелай гапур сух хъувуна...

Пакамахъ фад, жемят гъеле ахварай ават тавунмаз Паласа галай патахъай къве кас шегъердиз гъахна. Сада балкIандин къил пулуса галай куьчедиз элкъуьрна, муькуьд лагъайтIа, балкIандал къирмаж илигна шегъердай акъатна. Абурукай сад Кавха Къафар, муькуьдни хушумви Тамазан тир. Диванханадив агакъайла Кавхадин гъалар мадни хъсан хъана. РакIара акъвазнавай Чупур Исади Абул къуна гъанвайди хабар гана. Вичин

кесибвал авуна хуьквезвай Абул шегьердин кьилихъ кьве къазахди гьахъламишна, ахпани гъана пулусадиз вигъена. Хушумви Тамазана кьве сят вахт хуьруьн кьилихъ галай тама акъудна. Хуьруьз хъфидалди са тими мил вахт амаз ада семенд балкандив рука чамариз туна. Тапхуррикай каф хкатдайла «Гила хъфиз жеда!» —лагъана ада балкандин кьил хуьр галайвал элкьуьрна.

Пакаман азан тир, жерге-жерге хъана дишегълияр булахдилаь хквезвай. Хуьруьн кьилик галай рукакай хкатна зарбуна Гъажи Нуьзуьран квал галайвал физвай балкандаллайди акурла дишегълиярни акъвазна. «Яраб мадни вуч хъанватла?» —фикирна абуру.

Гъажи Нуьзуьран варарин сиве пуд араба акъвазнавай. Гъажидин рухвайри ва арабачийри кьуркай хукудиз абура шейэр эцигзавай. Балкан гьекни-каф яз хушумви Тамазан акурла Гъажидин пер хъана, шейэр эцикзавайбурни акъвазна. Тамазана, хкадарна балкандилай эвична Гъажи Нуьзуьран вилик метер чилиз яна:

—Гъажи, мусубат!—лагъана гъарайна.

И хабар ван хъайила хуьруьнвиар ахмиш хъана Гъажидин варарин сивиз атана. Гъеле вуч хъанватла чир тахъанмаз дишегълийрин гъарайдин ванци хуьр тушунна. Кегькир хъанвай Гъажиди гъарай гана абур секинарна, ахпа:

—Вуч мусубат, ягъайди авани, тахъайтла кьейид хъанани?!—суална чинин рангар атанвай Гъажиди.

—Идлай чехи мусубат жедани, Гъажи? Паласадавай ви никер кана руьхъ хъана!

Жемят какахънавай, чехидан ван гъвечидаз къвезмачир. Дишегълийри чпин кьилин чларар чухвазвай. «Ядинсузар, куьне бесратун!» —лагъана дишегълияр секинарна Гъажи Нуьзуьр кьерехдихъ фена. Са ара гана адан кьве хвани балканраллаз Паласа галайвал гьална хуьряй акъатна. Садални ял-нефес аламачир.

Нисинилай алатайла хъиз Кафха Къафар, кьве къазах, садни гъилер далудал кутуннавай Абул Гъажи Нуьзуьран квалин вилик хтана. Гъа и арада Гъажидин рухваярни акъатна. Шуткьунна гапур акъудна Гъажидин чехи хва гъилер кутуннавай Абулал тепилан хъана. «Имансуз!» —лагъана Гъажиди гъарайна, жерагъ Элдера тадиз гададин гъилевай къацул гапур акъудна.

—Хушумви Тамазанан хабар дуьзди яни?—суална Гъажи Нуьзуьра.

Гададилаь вилик Кавха Къафара жаваб гана:

—Дуьз я, Гъажи! Ви никериз къаст авурди Асваран хва Абул я!—лагъана.

Ара какахъна. Мадни дишегълийрин шелунрин ванер акъатна.

—Са квачикай кудун лазим я!

—Дашкъалагъна рекьин герек я!!

Жуьреба-жуьре ванери хуьр кьунвай. Абул лагъайтла, нефес кьурана ван акъат тейиз чилиз килигзавай. Гъарайтлани адахъ яб акалдай касни авачир. Дишегълийрин юкъва акъвазнавай Гуьлбегьеран вилерилай хтар-хтар хъана накъвар алахъзавай. Жерагъ Элдеравай Гъажидин рухваяр акъвазриз жезмачир. Жемятдик къал акатнаваз акурла Гъажи Нуьзуьра гъарайна:

—Жемят, зиян галукънавайди зун я, гъавиляй куьн секин хьухъ!—лагъана Гъажиди.—Гъаким, дин-иман авайди я. Шариятдин къайдаралди, делил-субутдалди душманди вичин жаза къачуда!...

Абулаз жезвай квалалахар ахвар хъиз аквазвай. Къе ругуд лагъай югъ тир хъи, ам пулусадини хуьруьн рекьера экъуьриз. «Шери-шайтандивай кьуру бугътандивай на хьухъ, я гъуцар!» —гафар тикрариз дидеди капдайла, Абул вичихъди хуьредай. Ахпа «Яраб шайтанарни-бугътанар авай затлар я жал?» —лугъуз са къадар фикирдай. Гила, хушумви чинал акъвазна «Гъаживун сагърай ви никериз цай ягъадайла зи и кьве вилиз акуна!» —лагъана кьин къадайла Абул вичин япарал чгалахъ жезвачир.

Жуьмядин нян тир. Хуьруьнвиар мискидин вилик кватл хъанвай. Са ара гана кьве къазахдин юкъва аваз Абул Кавхадин цурай акъудна кимел гъана. Абулавай кьил винизна жемятдиз килиг жезвачир. Жемятдин арада вилерал накъвар алай диде акурла адан кьегъарлувал мадни артух хъана. Абулахъ рикл кузвайди мийитдин ранг акъалтнавай диде, Эсмер хала садни жерагъ Элдер тир. Амма, хушумви Тамазан кьуркъандал кьин къаз гъазур хъанва лагъай ван япарик галукъайла, амни Абулакай къайи хъанвай. Элдер кьве риклин хъан

вай. Пирмурадани Къумрала Тамазаназ чинеба сас регъезвай. Бедбахтвилик акатнавай Пирмурадазни Эсмер хададиз Шамилакай хабар авачир. Адан мийит гъанянихъ хкиз гана пулусадин падвалда чуьнуьхнавай.

Къин къадай вахт агакъна. Малла Къадир гъилерал къуркъан алаз мискИдин вилик галай кIунтIал хкаж хъана. Малла Къадира вилеривди Тамазаназ ишара авуна. Ам яргъал камар вегъез-вегъез малладин вилик атана, ахпа гъилер къакъажна ада къуркъандал тIуб эцигна виридаз ван жедай тегъерда лагъана:

—Гъажи Нуьзуьр, эгер таб рахайтIа и къуркъан, садни зи кIвачерик квай накъвар заз къанум хъурай! Зун жуван къве вилиз вуч акунатIа гъам рахада!

Гъа и тегъерда яцIу спелар авай къазахдини Тамазана гафар тикрарна. Амма ада къуркъандал гъил яргъи авунач. И вахтунда Кавха Къафаран ван акъатна.

—Жемят!—лагъана ада,—чи гъуьрметлу къазах хачперес я, гъавиляй ада чи къуркъандал къин къун дуруст туш. Ахпа Тамазана вичин рахун давамарна.

Жемят, лагъана Тамазана, зунни и гъуьрметлу къазах Приставдин буйругъ къилиз акъудна хквезвай. Гъажи Нуьзуьран никIерив агакъайла гъам чун, гъамни балкIанар галатна. Юргъунвал алудин патал чун кведни мегъуьн тарцин кIаник ацукъна. Зун фад ахварал фена. Гъа и вахтунда и гъуьрметлу къазахди зун юзурна, вилер ахъайна кIвачел акъалтайла агъадикай ялав гъаршдиз хкаж жезвай. Ялав къунвайди са къерех тиртIа, Гъажи Нуьзуьр, чна анаг фад туьхъуьнардай. И залумдин хци фендигарвилелди къуд патаз цIай ягъанвай. Идан нетижада Кавха Къафаран чилерни кана.

Тамазан кисна. И вахтунда:

—Тамазана лугъузвай гафар вири гъахълу я!—къазахди гъил винизна гъарайна.

Абул пагъ атIана мягтел хъанвай. Адаз никай арха къуна, гъидахъ галаз рахадатIа чизмачир. Кимел кIватI хъанвай инсанрин чинар нифретдин гъиссерив ацIанвай. Вичин уьмуьрда, буба кечмиш хъайидалай инихъ, сад лагъай сеферда адан вилерал накъвар акъалтна. Абул къил винизна жеятдиз килигна, ахпа вич гъи тегъерда къуна пулусада кутунатIа ва аза-жаза гуналди и кар вичин хиве тваз гъикI алахънатIа кIватI хъанвайбуруз лагъана. Малла Къадира кIекIец винизна гъарайна:

—Чаз ви къилел атай кIвалахар лазим туш!—лагъа-

на векъи ванцелди.—Вун шариятдин дувандин вилик гала, Гъажи Нуьзуьран никIериз вуч макъсадалди цIай янатIа хиве яхъ!

—Гъажи Нуьзуьр,—Тамазан са къадар вилик атана, —зун агакъдалди и гъарамзада арадай акъатна. Вич адав балкIанни гвай къван. Чунни балкIанрал хкаж хъана къве патахъай адан гуьгъуьна гъатна. Хуьруьз мукъва жедайла къазахди ам гъахъламишна. БалкIанни диванханадин гъаятда ава.

—Къуй жемятдиз чир хъурай, балкIандин ранг гъихътинди тир?

—Рангар чириз чун куьпчияр туш хъи,—Абулан гаф атIана Малла Къадира,—вуна жуван тахсир хиве яхъ!

—Эгер, жемят, каламар аватIа ва куьн абурал чIа-лахъ ятIа, заз Гъажи Нуьзуьран никIерикай хабар авач. Къени хабар туш, пакани!... Хабар туш жемят!

Тамазана Малла Къадиран япад явашдиказ са вуч ятIа лагъана. Маллади къилив тестикъарна. Тамазана жибиндай яйлук акъудна виниз хкажна:

—Къан хъи, чна лугъузвайбур дуьз туш! Бес и ви яйлукдин паласада авай Гъажи Нуьзуьран никIин къерехъда вуч кар авайди я?—суална ва ам душмандин винел гъалиб атай пагъливан хъиз элкъвез-элкъвез жемятдиз килигна.—Имни тапарар яни?

Гида Абулаз хълагъдай гаф жагъанач. Адан вилик пад гъар терефрихъай атIанвай. И кардин дувулар дерририз фенвайди ва вич ракъара гъатнавайди Абулаз чир хъана.

—Мад заз хълагъдай гаф амач, хуьруьнвияр,—жаваб гана Абула,—икъван чIавал «дуьньяда шайтIанар ава» лагъайла зун хъуьредай, заз инсанрин азгъунвал, инсанрин шайтIанвал чидачир. Гида вилериз акуна, япаризни ван хъана. Амма са затI куьне рикIелай алудмир хъи, цаварал гъахъ алайди туш! Гъахъ чилерал ала, амни са вахтара къилел акъатда!...

Чар кIелна къилиз акъатайла Гъажи Нуьзуьра «Аллагъ ваз шуькуьр хъурай, бендейрин дишидни-эркекди чир хъижезмач хъи?...» лагъана чурудлай гъил элкъуьрна салават гъана, ахпа Абулахъ элкъвена:

—Чаркхъейдаз дидеди гайи нек гъалал хъуй, чнан хва,—лагъана Гъажи Нуьзуьра,—авайвал, хъайи тегъер вири ачухарнава. Бес чарчин иеси вуж ятIа чир хъанани?

—Чарчин несидин тІвар масана ава, Гъажи,—лагъа-на Абула ранг фенвай маса са чар адав вугана. Ана кхьенвай «...Абул зун куь накъвадал дуьньядиз атайди я, лезгийрин адетар заз лап хъсандаказ чида. Куь халкъдин жумартвиллиз, викІегъвиллиз ва мугъманпересвиллиз гаф авач. Амма... вири диндарвилер зи тІебиатдиз акси я, зун абурал садални чІалахъ туш. Гъавиляй зун куь диндални... Тамазана кьин къадайла малла Къадиран гъилерал алайди кьуркъан ваъ, кьуркъандин жилдина кутунвай маса ктаб тир. Къвед лагъайди, Тамазана «таб рахайтІа зи кІвачин кІаник галай накъвар заз къанум хъурай...» лагъана вичин кІвачел алай шаламар къалурна. Амма адан шаламрин къене КІеледин вацІуншим кутунвай. Пуд лагъайди, жемятдин вилик ваз къалурай ягълухдал ви тІвар Гуьлбегъера ваъ, Эртуьш хозайиндин къулугъчиди кхъейди тир. И фендигарвилер туькІуьрайди Кавха Къафарни цІегъре чуру квай малла Къадир я. Гъавиляй Тамазана диндикай кІусни кичІе тахъана ктабдал гъил эцигна жемятдин вилик кьин кьурди я!».

—Петро!?!... Михайлан хва Петро!?!—жерагъ Элдерай гъарай акъатна.

—Бели, Элдер ими,—жаваб гана Абула секинвилелди,— заз чар кхъейди чи сува Эртуьш хозайиндин картуфрин салал къаравул хъайи Михайлан хва Петро я!

Гъажи Нуьзуьран чІехи хциз кІвачел къарагъна Абулаз темен гуз кІан хъана. Амма, буба киснаваз акурла ада вич хвена, кІвалин адетдин гъуьрмет хвена. Гъажи ди са квекай ятІани фикирдайла гъилин чІехи тІуб ченеда акІурдай, а вахтунда хизандин гъвечІиди чІехиди вири кис жедай. Гъуьрметдин лишан яз Элдерни кисна хиялриз фенвай. «Четин кар кележдин кьил жагъурун я, кьил жагъайла дуьгуьмар фад ахъайиз жеда»—фикирзавай Гъажи Нуьзуьра,—«Бес Шамилакай вучиз са затІни кхьенвач?»

—Камаллу инсандин сивяй камаллу акьул-несигъат акъатда,—кІвале авай секинвал чІурна рахана Гъажи Нуьзуьр,—Сибирда вал дуьшуьш хъайи къазантатарви камаллу инсан я, ада дуьз лагана, гъахъ квахъдач.

Дагъларин къужахда авай, кІунтІар хъиз инал-анал чкІанвай и хьур ширин ахварал фенва! Амма, и хуьруьн кьве кІвале: вини пата кьурушрин мягъледа, агъа пата цІарапІрин мягъледа ленпедин эквер хкахънавач. Абуру

экуьнихъ ацукъна чпин рикІин къастар суфрадал экІяйзава. Санаг Гъажи Нуьзуьран, муькуьнагни Кавха Къафаран кІвал я. Сана ислягъвиликай, гъахъ кьилел акъудуникай ихтилат физва, муькуьна мадни ивиар авадрун, араяр какадрун патал цІийи планар туькІуьрзава...

И вахтунда цава сирнавзавай цифери, фирчин хътин элкъвей ва ацІанвай вацрал гъужумзава, адан нурлу къамат чІулав пердедид кІевин патал алахъзава. Амма жезвач. Алакъзавач! Вучиз? Вучиз лагъайтІа, варз гъахълу я! Варз гужлу я! Варз нурлу я! Ада тІебиатдин чиниз экв чукІурзава, ада рехъ алатнавайбуруз рехъ къалурзава...

Абула кьезилвилелди нефес къачуна. Ам, далудлай залан пар гадрай инсан хъиз цлав аталтна. Гила Гъажи Нуьзуьран чІехи хва Абулаз стхавилелди килигзавай. Къуьзуьбур жуьрбе-жуьре хиялри элкъуьрна кьунвай. Абуру «къалмакъал гъа идалди куьтягъ жедатя?» — лугъуз фикирзава. Амма Абулан гегъенш ва экуь вилери «Ваъ!... Адалат ва гъахъ патал къати женгер гила башламишзава. Хайи накъварин, зегъимлу рагарин, гурлу вацІарин эвер гун гъа им я! Гъахъсуз кьейи инсанрин, вилерал уьцІуь накъвар алаз веледрин рехъ вилив хвейи дидейрин мурад-метлеб гъа им я! КІанивилин дидарди кана кабаб хъайи, кІанидаз къисмет тахъай ришарин рикІин къаст гъа им я!... Женг!...» лугъузвай.

КЪАФЛАН ВА ЗУЪГЪРЕ

I

(гъикая)

— Аквазвани, ваз, Зуъгъре, чи шегъер гъикъван гуъзел, гъикъван хъсан ятIа. Мегер чан алай инсандивай жуван хайи ва жуваз икъван кIани шегъер рикIелай ракъуриз жедани? Ваъ, Зуъгъре, рикIелай ракъуриз жедач. Заз шегъердивай чара хъун кьиникъ хътин са кIвалахт хъиз аквада. Валлагъ гъа икI я,—лагъана ам вичи хъуьчIуькай къунвай рушан чиниз килигна. ЦIувад йикъан варз хъиз ацIанвай адан чина гъич са дегишвални авачир. Къафланаз вичин гафари адаз кар тавурди ачухдаказ чир хъана. Гъавиляй ада мад икI башламишна:

— Ваз чидани, захъ галаз кIелзавайбурукай гъикъван рушар ина гъуьлуьз фена акъвазнаватIа, бес абур инсар тушни? Абуруз чпин хайи хуьр, диде-буба авачни? Гъелбетда ава. Мад дидедизни бубадиз вичин велед динж тахъана кIан жедани? Ваъ, жеч. Абуруз кIанзавай кIвалах гъа им я. Валлагъ Зуъгъре, ваз кIанз хъаназ хъуй гъар са кIвалах исятда дуьз жеда. Диде-буба гъакIан багънаяр я. Эхир, гила вун гъвечIи аял туш, заз чиз, вун гила жуван акъулдин сагъиб я. Жуван яшайиш чарада ваъ, жува туькIуьрна кIанзава. Мад за ваз вуч лугъун? Ваз и крар залайни хъсан чизва ман...

Къафланаз муьгъуьббатдикай вичиз чидай къван вири гафар Зуъгъредиз лугъуз ва гъам магнитди хъиз вичел чIугуна шегъерда таз кIанзавайтIани сакIани жезвачир. Юзурайла тарал алай дигмиш тутар авахъана, муькуьбур аламукъдай хъиз, рушан хъуьчIуькай къурла ашкъидин-муьгъуьббатдин токди юзурай Къафланан рикIелайни фадлай инихъ эзберна чирнавай хъсан гафар алатнавай. Адаз мумкинвал хъанайтIа вичин рикI

акъудна, мецелди лугъуз тежез гъана чуьнуьх хъана амай гафар Зуъгъредиз къалуриз кIанзавай.

Ам гъикъван муьквал-муьквал рушан чиниз килигайтIани, ана гъич са дегишвилни авачир. Адан гъетер хътин ишигълу ва цIарцIар гузвай вилери чеб къекъвезвай и паркдиз ваъ, дагъларин къулухъ акахъиз гъазур хъанвай ракъини са прожекторди хъиз вичин гурлу ишигъдив ацIурнавай, дагъдин кIукал алай хайи хуьруьз килигзавай. На лугъун идаз инлай вичин хайи хуьр, сабурсузвилелди вичин рехъ гуьзлемишзавай диде-буба, вичин гъвечIи стхаяр-вахар аквазна ва гъабуруни гъил хкажна «Зуъгъре, чна ви рехъ гуьзлемишзава, вун хуьруьз хквезвани? Хъша, чарасуз хъша» лугъузва.

Къафлан гъикъван раханатIани, Зуъгъреди адаз гъеллиг гъич са жавабни гузвачир. Ада вичин гележегдин патахъай хияларзавай. Келефдин къил квахънавай руш, дидедикай чара хъана фидай пад чин тийиз къве рекъин юкъвал аламай жейрандин баладиз ухшар тир. Къве гужлу магнитди ам вичелди ялзавай са пата сифтегъан кIаниди—Къафлан ва шегъер, муькуь пата хайи хуьр, диде-буба ва хзанар.

Зуъгъреди хъиз рикIик къалабулукъ квай Къафлана вичи-вичиз хияларзавай. Исятда адан вири яшайиш тек къве гафунилай аслу тир: эхъ, ваъ. Ибур ахътин гафар тир хъи, са гафуни уьмуьрлукъ адан рикI шад ийизвай хъиз, муькуь гафуни ам жегеннемдин цIун къенез ракъурзавай.

Абур къведни гъа икI кисна са хейлин рекъиз фена. Сад лагъана паркдин пипIез акъатай Къафлана:

— Зуъгъре, ша чун са гъвечIи и скамейкадал ацукъин, —лагъана,—заз и паркдин гъа и чкадикай гзаф хуш къведа. Инлай вири шегъер капан юкъвал алайди хъиз аквада.

Абур къведни: эвел Зуъгъре, ахпани Къафлан сад садан патав агатнавайди хъиз скамейкадал ацукъна. Элкъ вез-элкъвез атирлу цуькверин юкъва авай скамейкадал кIани рушахъ галаз санал ацукъун гъикъван хуш ва гъикъван хъсан я. Амма къведан рикIерни сад хъайитIа лапни иер тир.

Зуъгъреди скамейкадин патав гвай къизилгуьлин таралай са хъсан цуьк атIана гъадакай ни чIугвазвай. Дуьз лагъайтIа, ам вични гуьзелвиллиз къизилгуьлдин цуькведилай къулухъ галамуькзавачир. Къилел алай

гао жуьре рангунун косинкадикай хкатна чина гьатна-
вай ракъинин нуради ам мадни гзаф гуьзел къалурза-
вай. Зуьгьреди вичин гьиле авай цуькведиз, Къафлана
лагьайтIа, Зуьгьредиз вичиз тамашзавай. На лугьун
адаз художникдиз хьиз Зуьгьредин шикил ягьиз кIан-
зава. Рушани и кIвалах къатIун тавуна тушир. Гьавил-
яй ада зур зарафат, зурни рикIивай яз:

Марфар къваналд чилер тух жеч

Тамашуналд вилер тух жеч,—

лагьана. Вун гьикъван тамашда, заз регьуь жезва. Эхир
икI хьсан туш. Къерехда авайбуру чаз тамашзава.

—Тамашрай, къуй чир хьуй хьи, зи вилер чарадаз
ваъ, ваз тамашзава. Вун зи рикI, вун зи чан, вун зи яша-
йиш я. Вун галачир и рагь алай ишигьлу дуьнья...

—Гьа, бес я, мад ахьтин гафар мийир.

—Ваз вуч ава къван, азият физвайди чарадан рикI,
цIрана куьтягь жезвайди чарадан чан я ман. Вун заз
гаф тагана пака экъечIна хьфирвал я. Амма чир хьухь
хьи, вуна вахь галаз зи рикIни хутахзава. Бес им ин-
саф яни мегер?

Вучиз инсаф туш къван. РикI захь галаз хквезвай-
дан, заз чида хьи, вичивайни хквез жедайди.

—Эхир им мумкин туш. Ваз чида хьи, зун дидедин-бу-
бади хуьруьз ракъурдач.

—Бес хуьре вуч ава? Вун хьсан кIелнавай духтур
руш. Папади ваз кIани чкадилаь кIвалах туькIуьрда,
чидани ваз. Ада министерствода кIвалахзава. Чаз ина
гаф лугьудай кас жедач, чун пара хушбахт жеда.

И гафуникай Зуьгьредиз гьич хуш атанач: «Эхир
хуьре вуч ава?» Абурун сад-садахь галаз рази тахьун-
ни гьа идахь галаз алакьалу тир.

—Ваъ, Къафлан, вуна дуьз лугьузвач—лагьана
Зуьгьреди.—Хуьре гьар са шей ава. Гилан аямда хуьре
авачир вуч ава къван. Радио, электрик, клуб, школа,
больница, детясли... Зун хуьряй катайла, вун шегьердай
хуьруьз татайла бес ана ни кIвалахда? Гьелбетда чна
кIвалахна кIанзава. За дуьз лугьузвайди я, эгер ваз зун
кIани ятIа, хьша захь галаз хуьруьз, гьана кIвалахин.
«Папади ваз кIани чкадилаь кIвалах туькIуьрда», лу-
гьуз инал акъвазмир. КIвалах папади ваъ, жува жа-
гьурна кIанзава.

—Вуна дуьз лугьузвайди яни?

Эхь,

—АкI хьайила вуна заз са гаф тагана хьфизвани?

—За зи гафар вири ваз лагьана. Мад вуч хьулгьун,
—лагьана ам скамейкадилаь къарагьна. Хьша хьфин,
гьава яваш-яваш мичIи жезва.

—Хьфин, Зуьгьре, хьфин. Амма чир хьухь хьи, вун
зи хер алай рикIиз дарман тавуна хьфизва. Зарар авач,
вун пашман хьайила хьуй.

Йиф хьанвайтIани, гьава юкъуз хьиз ишигьлу тир.
СукIра-сукIра хьанвай гьетерин арада авай лацу ва
михьи муркIадин тике хьтин вацра лацу нек хьтин
ишигьдив вири чкаяр ацIурнавай. Къафлана руш хьуй-
чуькIай къуна-общезитиедин вилик къван рекье туна.
И варз алай йифиз вичивай яргьал жезвай Къафланан
силуэтдиз са хейлин тамашайдалай къулухь ам рикIе
акахьай хиялар аваз общезитиедиз гьахна.

II

—Зуьгьре, хийир хьуй, вучиз икъван перишан я? Та-
хьайтIа ваз хкIадай гаф затI лагьайди авани?—жузуна
сад лагьана рушари. Абуруз ругуд йисан къене Зуьгьре
икI перишан хьана акурди тушир. Гьамиша шад, маса-
даз акьул гудай Зуьгьре къе йифиз тамам дегиш хьан-
вай. Адаз вич винелай гьикъван шаддиз къалуръз кIан-
завайтIани, сакIани жезвачир.

—Институт куьтягьна вичин хайи хуьруьз кIвалах-
дал хьфизвай са руш пашмап жедани? Ваъ, рушар, зун
пашман туш. Пака хьфизвайди лугьуз къе зи рикI шад
я,—лагьана ам вичин кроватдал ацукьна. Ада вуч ийи-
датIа чин тийиз, кроватдин кIаник квай вичин гьвечи
чемодан хкудна, накь вичи кIватIна гьада тунвай ше-
йэр акьудна чукIур хьийиз башламишна. Ахпани ада
альбомдиз, гьада авай шикилриз тамашиз башламишна.
Ада фад-фад кьилел къалин ва бурма чIарар алай
Къафланан шикилдиз тамашзавай. Адан альбомдин
юкъва авай тек къве чарчелай гьейри амай вири чарар
шикилрив ацIанвай. И къве чарчин гьардан юкъвал тек
са шикилрин къерехрайни гьиливди цуькверин шики-
лар чIугунвай. Шикилар чебни, чIехи рикIин шикил
яна гьадан къене тунвай. Ибурукай сад Зуьгьредин ши-
кил, муькуьдини Къафланан шикил тир. Къафлана
адаз: «Зуьгьре, на вучиз и шикилар икI текдиз кутунва,
санал вучиз алач?» лагьана жузурла «Гьеле вахт туш,

тади къачумир» лагъана жаваб гайи Зуьгьреди къе гъа шикилриз килигиз хияларзавай. И ругуд йисан къене хъанвай къван кваллахар са кинодин лента хъиз адан вилерикай къвез физвай. Къенин йиф адаз алатай и ругуд йисалай яргъи, риклиз физвай азиат лагъайтIа, вичин и тIимил уьмуьрда чIугур вири азиатрилай пара ва залан тир. «Я ярдикай тух жезвач, я ам гъиляй эцигиз жезвач» лагъайвал, Зуьгьредивайни я Къафланавай чара хъана акъвазиз жезвачир, я хайи хуьруьз хъфин тавуна. Амма гила геж тир. Пашманвал авун манасиз тир. Вучиз лагъайтIа, ада хуьруьз телеграмма ганвай, хуьре адан кваллахдин чка гъазур тир. Ам вичин хайи хуьруь дидеди бала гуьзлемишзавайди хъиз гуьзлемишзавай. «Эгъ, хъайиди жеда» лагъана ам акахъай хиялрик юргъун хъанвай итим хъиз ширин ва кIеви ахварал фена.

Зуьгьредикай чара хъайи Къафланани вичи-вич хъсан гъиссзавачир. Яшайишда лап къиметлу са шей квадарай итим хъиз ам хиялриз-хиялриз чпин кIализ хтана. Дидезни бубадиз салам гун рикIелай алатнавай Къафлан къил чиле туна, пашман яз вичин кваллахдай кIвализ фена. Ада эвел столдин къватидай акъудна шегьерда цIийиз эцигзавай кIвалерин ва цIийиз туькIуьрзавай рекьерин проектриз ва планриз тамашна. Амма инай вич инженер ятIани гъич са къил акъудиз хъанач. Адан вири фикир, адан рикI Зуьгьредин патав гумай. Ам къарагъна ахъазвай дакIардин кIане столдал ацукъна. Къуд лагъай мертебеда авай и дакIардай вири шегьер аквазвай. Гъил цIвелек яна пIапIрус чIугвазвай Къафлана вичинни Зуьгьредин арада хъанвай эхтилатар рикIел хкизвай. Адавай сакIани а руш рикIелай алу диз жезвачир. ГъикI алудрай къван. Ингъе, адан шикил гуьзел ва акъуллу са дишегълидин гъейкал хъиз адан вилик акъвазнавай: лацу чин, цIийиз ахъагъай къизилгуьл хътин цIалцIам цIвелер, пияла хътин гъвечIи сив, жегьре рангунин къелечI пIузарар, лацу живе-лар хътин седеф сарар, мержанар хътин вилер, художникди туькIуьрнавай хътин рцIамар, чIулав яргъи чIарар, шумал буй. Диндирмишайла рикIяй хабар гудай адан ширин ва хъуьтуьл рахунар, адан хуш хесе-

тар, адан тербия, адан камал, адан акъул! Мегер ибур-рикIелай алудиз жедай затIар яни.

«Бес вучиз ам икъван кIани, икъван хъсан ва икъван гуьзел рушахъ галаз кваллахиз хуьруьз физвач? Агъ, хуьр, хуьр! Ажеб хъсан тир хуьрер авачиртIа!» хияларна ада.

Адаз хуьр лагъайла яхцIур йис идалай виликан ктаб рай кIелай хуьрер хъиз хъанвай. Амма чизвачир хъи, къенин йикъан хуьрер шегьердилай къулухъ галамуькзавачир чIал.

Йифен къуларилай алатнавай. Сятдин сад тир. Перемарни аламаз кроватдал агалтнавай Къафлан садни рагъ акъурла пара юргъун яз ахварай аватна.

III

Йикъар, варцар къвез алатиз йисар тамам жезвай. Артух къвед лагъай йис тир хъи, Зуьгьреди вичин хайи хуьре духтурвиле кваллахзавай. Ада са вичин хуьруьз ваъ, патав гвай хуьреризни къуллугъ ийизвай. Галатун вуч лагъай гаф ятIа чин тийизвай жегъил духтур руш гъар юкъуз са хуьруьз фидай. Адаз и хуьрер, и хуьрерин инсанар вичин хайи хзанар хъиз пара кIандай. Гъавиляй ам чин тийидай, я адазни чин тийидай кас амачир. Кваллахзавай и къве йисан къене ада вичиз чIехи гъуьрмет къазанмишнавай. Гъамиша адан япариз «духтур, ви кIвачериз къий, икъванни ви гъил къезил жеда къван. Вун чи азарлубурун винелай садрани эксик тахъурай»—лугъудай ванер галукъдай. Ам хтайдалай куьлухъ хуьре гъич са нахушвални амачир. Ада вичин вири уьмуьр жемятдин сагъламвал патал бахшнавай. Маса хуьряй вичиз эвериз атайвал, живериз, марфадиз, къаюз тамаш тавуна садни аквада хъи, ваъ, рехъ авачир дар жигъиррай дагъларин жейран хъиз фена вичин азарлудин патав гва.

Йифиз-юкъуз кваллахзавай и рушан шикилар са шумуд сеферда райондин, гъакIни республикадин газетдиз акъатнавай. Ада вичин инициативадал хуьре больница туькIуьрна азарлубур сагъар хъувун патал гъавиз гъизвай. Са гафуналди ам вичин мураддрив агакънавай, тек са мураддилай гъейри...

Майдин варз тир. Лацу живедикай хкатнавай чилер мехмер эКяйнавайд хыз, къацу хъанвай. Дяве куьтягъ хъана са шумуд йис хъанвайтани, амма ингъе, къе и дерада, дагълара хъиткъинзавай бомбайри ва ягъизвай туларин ван гъатнавай. Дередин къен чулав хъана рукатив ацланвай. Яргъарал акъвазнавай са касни инин мукъварив ахъайзавачир. Ибур хуьруьз машиндин рехъ чугазвай инженерар тир. Эхъ, инсанривай физ тежедай дар жигъиррин чкадал абуру гила машинар фидай шегъ ре рекъер туклуьрзавай.

Иифей къуларикай алатай хъин вахт тир. Сятдин къвед хъанвай. Чилин чулав циф гъатнавай дерада акъван мичи тир хъи, гъич виле эцягъай тубни аквадайвал тушир. Садлагъана цавай ичирай хыз башламышай марфадикай дерейра чехи селлер хъанвай. Чехи къванер хура аваз дерадай виняйгуьз физвай селдин ванци хуьруьн жемьтдикай са бязибур ахварай авуд тавунани тушир. Гъа и члавуз «тахъ-тахъна» сада Зуьгъредбурун раклар гатана.

—Ам вуж я, кvez вуж герек я?—жузуна ада.

—Духтур, кваллах пара тади я! Са инсандин уьмуьр валай аслу я. Агъа дерадай хкай азарлу вун татаназ хуьй рекъирвал я. Селди адаз гзаф тади ганва.

Адаз яб гуз-гуз парталар алукизавай Зуьгъреди:

—Исятда зун къвезва, акъваз—лагъана вичиз лазим тир дарманарни гваз рекъе гъатна.

Ада тадиз раб ргадалди начагъдан эзмиш хъана иви къвезвай чкайривай дарман гуьцна кутлунна. Ахпани адан пульс чирна, пульс нормальный тир. Зуьгъредм раб яна куьтягъдалди юлдашрини адан къацлана ктад хъанвай чкаяр михъна. Вичи вичел хтана вилер ахъагъай, къиникъикай хкатнавай азарлуда, вичел чан хкай вилик квай духтурдиз тамашна-Зуьгъре!»—лагъана явашдаказ сес акъудна.

—Аман аллагъ, им гъам яни, Къафлан!—лагъана гъарай акъатай духтурди вичи вич азарлудан винел вегъена. Вилерив шел хъиткъиннавай Зуьгъреди адан и цвелез а цвелез теменар гузвай.

Зуьгъредин къужахда акур Къафланан рикелай вичин эзмиш хъайи чкаяр алатнавай...

Са гъафтедилай сагъ хъхъана къарагъай Къафлана адаз:

—Зуьгъре, вуна зун къиникъай хкудна. Вун хъана-чиртла, зун ни сагъар хъйидай. Зун уьмуьрлух ваз буржлу я. Вун хуьре кваллахунал гъахъ я къван. Гила зунни вахъ галаз гъа ина акъвазда—лагъана ада вичин разивал гана.

Са тимил йикъарилай абур чеб хыз, альбомда авай шикиларни сад-садан патав агатнавай.

«ПЕРИЗАДА, ГЪАЙ ГУЪЗЕЛ ЯР!»

(халкъдин медцелай)

Далдам-зуьрнедин ван атлана, рушарин манидин ван турлу хъана. Са легъеда «Перизада»дин хуш авазри хуьр къужахда къуна. Къилел хунчаяр алай рушар къавумдин кваллив агакъзавай арада жегъилрикай сада:

—Къадир халу,—лагъана,—и манидин эхирда гъа-миша «гъай гуьзел яр» гафар вучиз текрарзава?

—Гъадахъни вичин мана-метлеб ава, чан хва,—жаваб гана Къадир халуди. Гаф чкадал атанва, лугъуда бубайри. За кvez и къиса ахъайин, куьнени яб акала.

...Лезгистанда Керимхан твар алай са девлетлу кас авай. Вичин мал-девлетдал ам вири магъалра машгъур тир. Амма, къанни цукъуд яш хъанвайтани, Керимхан эвленмиш хъанвачир.

Йикъарлай са юкъуз Керимхандиз Куьре магъалдай мугъманар атана. Абур Керимхандин бубадин куьгъне дустар тир. Хваш-беш авурдалай гуьгъуьниз абурук галай яшлу итимрикай сада лагъана:

—Чан хва Керимхан, би бубадин мал-девлет мадни артух хъанва. Чун и кардал пара къван шад я. Амма са карди чун секинсуз авуна иниз гъанвайди я.

—Буюр, зун клани инсанар, лагъ куь теклиф,—жаваб гана Керимханди,—за кvehъ яб акалзава.

—Чи мурад-метлеб вун элендирмушин я.

Керимхан хияллу хъана. Ада вичи-вичихъ фикирна. «Зун клани инсанар я, мал-девлетни артух хъанва. Бес идаз, зун авачирла, иесивал ийидай са кас кландачни?»

Керимхан абурун теклифдал рази хъана. Са шумуд югъ гурлу мехъер авуна Керимханди девлетлуйрин рушарикай сад къачуна эвленмиш хъана. Варцар алатиз

йисар хъана. Гъайи свасаз велед хъанач. Лукъманрин, жерагърин патав тухвана, чара ийидай кас хъанач. Сва- саз аял хъуникай умуд атГайла, Керимханди адан къи- лел маса паб къачуна. И кар къавумри къабулнач. Ру- шан стхайри чпин вах гваз хъфена.

Керимхан вичин гъилин кІаник галай хуърера авай ксарихъ галаз пис рекъе физвачир. Хутахай рушан стхайри Керимхандиз халкъдин арада авай гъуърмет чІуриз алахъзавай.

Мал-девлет булах хъиз ргазвайтІани, аялдин пата- хъай Керимханан бахтуни гъизвачир. Къвед лагъай па- пазни аялар тахъайди, «пудал къван я»—лагъана Ке- римхан мадни эвленмиш хъхъана. Йикъар къвез вар- цар, варцар алатиз йисар тамам хъана. Ирид йис та- мам хъайила, Керимханаз са руш хъана, амма паб аял- дин къилел кечмиш хъана.

Керимхана рушал дидедин тІвар—Перизат эхцигна. Руш жейрандин бала хъиз чІехи жезвай. Бубади ам ви- чихъ галаз ятахрал тухудай. Перизатан Мухтарахъ га- лаз къугъунал гзаф рикІ алай.

Мухтар Керимхандин серкердин гада тир. Адазни, Керимханаз хъиз авайди гъа и са велед тир. Хандиз ви- чин рушан серкердин гададихъ галаз жезвай и алакъа- дикай хуш къвезвачир. Гъавиляй ада Перизат гадади- кай яргъа ийиз башламишна.

Вахтар алатна. Керимханан руш Перизатан тариф- вири хуъре магъалдиз чІана. Рушаз къвезвай уълчуьй- рин ара атІузвачир. Амма Перизатан рикІе авайди тек са Мухтаран ашкъи тир. Рушаз гада, гададизни руш та- куртІа къарай къведачир. Гададин вилерикай Перизатан иер къамат—женрандин вилер хътин цІару вилер, шу- мал беден, далудал галтад жедай кифер гъамиша ка- рагдай. Перизатаз лагъайтІа, Мухтаран акунар дуьнь- ядиз барабар тир. Са гафуналди Перизат Мухтараз, Мухтарни Перизатаз халкънавайди тир. Муьгъуьббат- ди и къве жегъилдин рикІе ахътин са цІай тунвай хъи, и цІун ялав гъуълерин, вацІарин цивай элуьхъриз хъун мумкин тушир.

Керимхана руш Мухтаракай яргъаз ийизвай. «Хан- дин руш чубандин гададиз гуз жедани? Вири магъал зал хъуьредачни? Ваъ, къиле фидай кІвалах туш!»—лу- гъуз ханди юкІвар-чипер ягъиз вичиз рехъ акъудзавай.

Эхиримжи вахтара Керимхандин кІвализ къвезвай уълчуьйрин къадар мадни артух хъанвай. Абурукай сад- ни вичин серкер, Мухтаран буба тир. Керимханди адан гаф атІана. И хабар ван хъайила, Перизатан гъалар мадни перишан хъана. Керимханди са юкъуз:

—Чан руш, Перизат, бубади вун ахътин са гададиз гуда хъи, адан мал-девлет залайни пара хъурай!—ла- гъана.

Рушай ван акъатнач, адан вилер накъварив ацІана.

—Ваъ, буба,—жаваб гана Перизата,—а мал-девлет зи хушбахтвал туш.

—Бес вуч я?—Керимханди келчеди хъиз вилер экъис на.— Ви хушбахтвал мес-яргъан такваз йифди цІимил- рал ксузвай а туртур яни? Бес буба? Зазни жувахъ га- лаз ацукъиз-къарагъдай са къавум кІандачни? На зун хперхъандин тай ийизвани?

Перизат кисна. Ам къагъарди тІушуннавай. Керим- ханди давамарна:

—Чир хъухъ, Перизат, адакай ваз адахлу жедач. Заз жувахъ галаз тангъахъ тир къавум авазва!

—Буба, вучиз на зун жуван гъилеривди цІуз гадар- зава?! ТакІандаз гуналди жуван гъилеривди къейитІа хъсан я!—лагъана Перизата гапур бубадив вугана. Ах- па ярх хъана бубадин кІвачер къужахламишна.

Перизатанни Мухтаран арада хъанвай муьгъуьббат ва Керимхандин инадлувал аквазвай къуьзуьбуру луг- гъузвай: «И кардин эхир хъсан жедач. Аллагъди вичи хуьрай!» Масабур, гъилерал зегъметдин къабар алай кесибри и кардал Керимхан батІуларзавай. «Вучиз ада кІани рушни гада сад-садавай къакъудзава?»—лугъуз- вай.

Амма Перизатани Мухтара чпи-чпикай вил атІузва- чир. Абур чпин къисметдал чІалах тир. И къве жегъил йиферин мичІивиликай далда къаз гуьруьшмиш жезвай.

Гъа ихътин са йифиз Мухтар Перизатрин кІвализ атана. Керимхан кІвале авачир. Ам ятахрал къил чІуг- ваз фенвай. Къуншийри и кардал шак тагъун патал Пе- ризата кІвалин эквер туьхъуьрнавай. Дакардай ават- навай вацран экуьни, садни рушан гуьзелвили кІвал ишигълуван авунвай. Мухтар кІвализ гъахъайла Пери- зата адан гардан къуна, адан вилерикай курум-курум накъвар алахъна.

—Ибур вучтин накъвар я?—лагъана Мухтара рушан кылин чларара гыл экъурна. Ахпа ам рушан вилериз килигна.

—Мухтар,—лагъана Перизата зурзавай ванцелди, —бубади зун масадаз гузва. Ваз хабар тушни?... За бубадиз гзаф минетна, амма ида са нетижа ганач. Залум буба мягкем акъвазнава.

—И кардикай заз хабар ава, Перизат. Жув дагъларав аватлани, зи рикI гъамиша ви патав гва. Керимханди зи бубадиз гайи жавабрикайни хабар ава,—Мухтар са къадар кисна даклардай яргъариз, кылел жив алай дагълариз килигна.—Им гъеле вуч я къван, Перизат? Ви бубади вичин итимар чи патав ракъурнавай. Абуру чаз инай яргъариз, са маса вилайтдиз куьч хъун меслятзава. Ада чаз икI хъайила са суьруь лапагарни хиве къунва.

Перизатай гъарай акъатна:

—Ваъ, фимир, Мухтар!... Адан къизиларни клан жемир! Муьгъуббат авачир чкада мал-девет кез герек я?!... Вун галачир жавагъирарни заз герек туш, Мухтар! Вахъ галаз зун къве къванцин арадани дуланмиш жеда!

Са къадар вахтунда и къве жегъил гарданра гъатна кисна акъвазна. Рушан хъуьтуьл нефесди гада сустарнавай. Перизатан рикIи къефесда тунвай билбилдин рикIи хъиз хкадарзавай.

Ингъе, гададин хиялдай физва...

Варз алай йиф. Ада Перизат хуьруьн кылихъ галай булахдал вилив хуьзва. Садлагъана теспача яз руш къезва. Мухтара тадиз Перизат балкландал хкажзава. Балкланди абур дагъларихъ тухузва, а кыл гъинихъ физватIа абуроз чизвач. Гъа и члавуз Керимхан вичин дестени галаз абурун гуьгъуьна гъатзава. Мухтара балкландин кинерар бушарзава. Керимхандин десте мукъва жердивай адан рикIи тяди къачузва. Ингъе, дустар адан куьмекдив агакъзава. Чубанри Керимхандин дестедин винел кцлер ахъайзава. Къазва. Гъаввв... гъавввв...:

Къецикай къезвай ванери суст хъанвай и къве жегъил уяхарна. Къал къачунвайди кцлер тир. Перизат кард хъиз гададин къужахдай гадар хъана. Са легъеда рушан ийир-тийир квахъна. Вацран экуьнал гъенел акъвазнавай буба руша къатланвай. «Гъенел буба квалени клани адахлу? Вучда? Гъидан патав фида? Эгер гъенел алай бубадиз раклар ахъаятIа квалеле авай Мухтаран

кар гъикIада?... Аллагъ, вуна заз са рехъ къалурал!»—лагъана къве гъиливни чин къуна къулу-къулухъ квалелиз гъахъна.

Абур чпизни хабар авачиз мадни гарданра гъатнавай. Гъал—къисадикай хабар хъайи Мухтар, тфенгдин акъатай гуьлле хъиз, руш са къедехдихъ авуна айвандик акъатна. «Мухтар, гъиниз?!»—лагъана Перизата вичин клани адахлу акъвазарна,—«Гъенел буба ала!»

Керимхан къурин раклара акъвазнавай. Ада Перизата раклар ахъаюн гуьзлемишзавай. «Гъсятда, буба!»—лагъана Перизат кылел шал вигъена къурик эвичIна. Керимхан балклан динжариз цуриз гъахъайла Мухтар къурин асклан къавалай гадарна пунайрай хъфена...

Адет тирвал Керимхан квалелиз хтайла вири квалера экъведай, утагъриз дикъетдалди килигдай. Къени гъакI хъана. Гъал-агъвал авурдалай гуьгъуьниз Керимхан рушан утагъдиз гъахъна. Керимхандин вилер, пехъ хъанвай кцлин вилер хъиз, кылиз акъатна.

—Ибур вучар я?!—лагъана ада цIвагъна ва Перизатан гъиликай къуна квалелин юкъвал гъана.

Перизатан пагъ атланвай. Адай сес акъатзавачир. Ам къванцикай туькIуьрнавай гуьмбет хъиз юзан тейиз квалелин юкъвел акъвазнавай. Керимхандиз чичIидин гебедал аламай Мухтаран шаламрин гелер акунвайди рушаз чир хъана.

—Ибур вучар я, зун вав тушни?!—Керимханди вичин суал тикрар хъувуна. Рушай жаваб акъат тейиз акурла, ам тадиз тфенг къачуна къавал экъечIна.

Варз акланвай. МичIивилин къуд пад вичин чулав пердедик кутунвай. Хуьрел чан аламачир. Гагъ-гагъ инлай-анлай элуькъзавай кцлерин ванер къезвай. Керимхан пелел гыл эцигиз инихъ-анихъ килигна. амма адаз затIни акунач. Ада эрчи гыл гъа и арада юкъва авай гапурдин, лацу магъидин кларабдикай туькIуьрнавай тумунал эцигна. Ахпа тадиз элкъвена Перизат авай квалелин ракларик фена, са вуч ятлани фикирна Керимхан акъвазна.

Перизат ракларин хъитIкъердай бубадин гърекатриз килигзавай. Рушан рикIи гурп-гурп къачуна гадарзавай. Керимхан тадиз вичин утагъдиз гъахъна къуьнуьхъ япунжи вигъена ам квалелей акъатна.

Арадай са хейлин вахт фена. Перизатан рикIи-рикI незвай. Адаз бубади Мухтаран кылел са пис гъал-къи-

са гъиз кичлезвай. Руш гъа ихътин хиялрик квайла Керимхан къве итим галаз ківализ хтана. Бубадин и гьерекаври пис нетижа гудайди Перизата къатанвай.

Перизат къезил камар къачуз-къачуз буба авай ківалин дакардиз мукъва хъана. Абур пудни ківалин юкъвал акъвазнавай. Перизатаз бубадин гъилибанар, хурун гъанпаяр, гъа сятда чир хъана. «Я аллагъ!...» лагъана руша къве гъиливни чин къуна. Адаз эвел вичин утагъдиз хъфиз кІан хъана, амма мадни акъвазна абурун рахунрик яб акализ башламишна. Буба рахазвай. Ада икІ лугъузвай:

—За зи руш Муъслуъм хандин гада Гъажи хандиз ганва. Чи рахун-луькІуьн куьтягъ хъанва. Пака абур лишан кутан патал далдам-зуьрнедал илигна иниз къвервал я. Амма...,—Керимхан абуроз мукъва хъана,—амма зи серкердин хва гъарамзада Мухтара рушалай гъил къачузвач. Им квезни чида. Заз жуван гъилер адан мурдар ивидай къацІуриз кІанзавач. Гъавиляй за квез иниз эвернавайди я. Гъавурда акъунани?

—Акъуна, хан!—жаваб гана гъампайрикай сада.

—Виликай тапшуругъар хъиз имни къилиз акъуда. Мухтаран къил къавумар зи гъаятдал къведалди бедендал амукъна кІанзавач. Имни пул... къве суьруь хперни кар къилиз акъатайла!

Керимхандин гафар ван хъайила рушан рикІ къеняй акъатна. Адан ийир-тийир квахъна. Рушан хиялдиз къвезвачир хъи, гъамиша масадбуруз акъулар гудай, инсанвиликай рахадай и кас жанавурдин къилихар авай вагъши я къван? И жаллатІди низ къаст ийизва? Мухтараз? Меген Мухтар зи рикІ тирди адаз чизвачни?

Перизат вичин тавдиз хтана. Утагъ адаз махарик квай зинданрилайни мичІи ва зарул акуна. Гила и ківале авай зар-хара гъарад са аждагъан хъана рушал гъужумзавай. «Гъинва а ви ширин гафар?—вичи-вичихъ лагъана руша,—на лугъудачирни, чан руш, бубадин муррад-метлеб вун хушбахт хъун я. Бубади вун жуван кІани, жуваз кІани садаз гана динжарда. Гъинва ви икърар?... Душман буба!»

Арадай са тІимил вахт алатна. Перизат Муъслуъм хандин гададиз гузва лагъай хабар вири магъалдиз чкІана. И хабар серкердин рикІе гапур хъиз акІана. Мухтаран дустари—Керимхандин чубанри къал къачуна. Гададин ийир-тийир квахъна. Адан и тъл акурла

бубади яшлу итимар кІватІна меслят авуна. Къуьзуьбурукай сада лагъана:

Я серкер, чун мадни Керимхандин патав хъфин. Руш авай ківализ цІудрани фидай затІ я. Белки Керимхан диндал атайтІа, ахпа чнани чи къайгъуяр акуна мехъер башламишин.

Гъа и вахтунда Мухтаран дустарикай сад ківализ атана. Ада вичин фикир икІ малумарна:

—Серкер,—лагъана ада,—чна къенин йифиз фена Перизат гваз катда. ИкІ дуьньядал экъвена вучда? Вири магъалдиз Перизатаз Мухтар, Мухтаразни Перизат кІанзавайди чизва.

—Гъахълу я,—лагъана маса чубанрикай сада,—Муъслуъм хандин гъинаг чалай артух я? Эгер Керимхан и кардал рази тахъайтІа, ахпа чна чаз чидайвал ийида!

—Динсуздин уьгътедай фидайди имансуз я!—лагъана къуьзуьбурукай сада.

Серкер къил агъузна секиндаказ ацукънавай. Ада рахазвайбурук яб акалзавай. Вирибурун рикІер нифретдин гъиссерив ацІанвайди ада къатІизвай. Амма вучда? Рипинал гъуд элягъиз жедани? И арада къецедай кицебри къал къачуна. Мухтараз къецедел акъатиз кІан хъана, амма юлдашри тунач. Маса чубанрикай сад акъатна. Ам тадиз ківализ хтана серкердиз Керимхандин чавуш атуникай хабар гана.

Серкер хкведалди чубанри чпин фикирар лугъузвай. Жегъилри руш гваз катун теклифзавай. Серкер элкъвена хтана. Ам мадни пашман тир.

—ГъикІ хъана, серкер?—жузуна абур.

—Эгъ, дустар, бубайрин мисалда дуьз лугъузва: ирид йисуз тІветІ чукурайди нагъахъ хъаналда, накъ атай качал руш гъахъ... Керимхандин эсил-несил и дережадиз акъудайди чи зегъмет хъана. Абур чими мисик ксана ширин ахварал алайла, чна арандани-дагъда абурун мал-девет хвена. Гилани чаз маса вилайтдиз къуч хъун теклифзава.

—ГъикІ?!... Вуч маса вилайт?!

—Хайи чилерни чаз гъарам хъанва, дустар,—жаваб гана серкерди пашмандаказ.—Керимхандин буйругъ гъа ихътинди я. Идан къаншарда заз къве суьруь лапгар хиве къунва.

—Чун санизни къуч жедач!—къетІи жаваб гана икъ-

ван гагда кисна ацукьнавай Мухтара,—чилер Керимхандин ваъ, чибур я! Куьч жез кІанзаватІа вичиз рекьер ачух я!

—Яраб гъа икІ кыле фида жал?!—лагъана жегьил чубанди.

—Ваъ, икІ фидач!—жаваб гана чубанди.

Йиф зуранлай алатнавай. Варз яваш-яваш Шагьдин синерик акІахъзавай.

Къадир бубадихъ яб акалзавай гадаирал ял-нефес аламачир. Гъа и арада мукьув гвай мехъер авай гъаятдай «Перизада, гъай гуьзел яр!» манидин ван акъатна. Къадир буба секин хъана. Ада вичи-вичихъ «Эгъ, дуьнья, дуьнья!...» лагъана.

Хиялрикай къакъатайла Къадир бубади вичин ихтилат давамарна:

—Перизат къузни-хъукъвазвай. Гъил яргъи авуна рушан гъарайдив агакьдай касни авачир. Керимханди руш кІвалаяй акъудзавачир. Ада рушан патав касни ахъайзавачир. Гила йифиз-юкьуз адан ракларал къаравул алай. Керимхандиз Мухтар атана руш гваз катуникай кичІезвай. Перизатан дерт мадни къати хъанвай, вучиз лагъайтІа, адавай Мухтарав хабар агакьариз жезвачир.

Перизатаз эвел фена а кІвале авай буба, ахпани вич рекъиз кІан хъана. Ам гапур къуна буба ксанвай кІвалин ракларик фена. Амма кІвализ гъахъиз алакьнач. Дишегълидин рикІ!... Ахпа Перизатаз мад бубадиз минетиз кІан хъана.

И вахтунда Мухтаран дустар Керимхандин кІвалеривай элкъезвай. Абуруз руш авай кІвалив агатиз кІанзавай, амма сакІани жезвачир. Гъар чкадал са кицІ ва са къаравул алай.

Руш буба авай кІвализ гъахъна. РакІарин ван хъайила Керимхан гудгун хъана чкадилай къарагъна. «Ам вуж я?»—лагъана ада патав эхигнавай тфенгдал гъил вигъена.

—Зун я, буба,—лагъана Перизата язух ванцелди. Рушан ван чир хъайила Керимхан секин хъана. Перизата дакларда авай лампадин экв винизна. Мисин кылиз хкаж хъанвай кас Перизатаз хайи буба хъиз ваъ, вич хъуьтхъуьниз гъазур хъанвай аждагъан хъиз акуна. И тІимил вахтунда бубадин акунар тамам дегиш хъанвай.

Адал мийитдин ранг акъалтнавай. Вилер чухурдиз хъифенвай.

—Хийир хъурай, Перизат?— хабар къуна Керимханди,—йифен и чІавуз ксун тавуна...

—Заз акур бубани вун я, дидени!—шехъиз-шехъиз лагъана Перизата. Мухтаран тахсир вуч я? Вучиз вуна адан жегьил чандиз къаст ийиз тазва?

Мухтаран тІвар ва рушан и гафар ван хъайила Керимхан хире нештІер акъур азарлуди хъиз хкадар хъана. Са легъеда адаз кІвал мичІи хъана.

—Ваз ни хабар гана?—лагъана.

—Цларизни япар ава, буба. КІанид кІанидакай чара ийизва лугъуз абурни шехъзава. Мухтара зун гужуналди тухузвач хъи?!... Тахсир зиди я, заз Муьслуьм хандин гада кІанзавач, им ваз чир хъухъ, буба!

—Вун зи руш я, лал хъухъ!... Бубадиз лазим акур чкадал ацукьда вун!—Керимханди гъарайна.

—Ваъ, буба! Я Мухтар, яни садни!—Перизат тадиз кІвалай акъатна. Керимхан къайи къван хъиз чкадал алкІана. Ахпа къвазиз тахъана ам кІвачел къарагъна...

Мехъерин вяде агакьнавай. Муьслуьм ханди мехъер башламишунин хабар Керимхандив агакьарнавай. Къве хандин мехъерикай вири магъалдиз хабар хъана. Мугъманар ахмиш хъана Керимхандин кІвализ къезвай. Амма Перизата Керимхандин инадкарвилиз килиг тавуна кылелай кІвачелди чулав пекер алукинавай. Ам дагъларихъ акъатнавай дакларда ацукьнавай.

Югъ нисиниз мукьва хъанвай. Хуьруьн жемят кІвалахрал фенвачир. Мехъерик эвернавайбур Керимхандин гъаятдал алай, амайбурни къаварал ацукьна яргъалай и кІвалахриз фагъум гузвай. Къенин югъ Перизатани Мухтаран рикІ хъиз сефил тир. Цавун чин чулав цифери къунвай. Мухтарни япунжи къуьнерихъ вигъена яваш-яваш хуьр галайвал эвичІзавай. Ада фад-фад юкьва авай гапурдилай гъил элкъуьрзавай. Гададин фикир ихътинди тир: гапур эвел Керимхандин, ахпани вичин рикІиз сухин!

Инихъай Мухтар, анихъайни Муьслуьм хандин итимар зуьрне далдамдал илигна хуьруьз гъахна. Керимхан теспача яз инихъ-анихъ килигзавай. Гъампаяр адан къваларлай диргъ ягъаз элкъезвай. Керимханди абуруз гъихътин ятІани буйругъар гузвай. Къаравулриз Мухтар вилив хуьн тапшурмишнавай.

Далдам-зурне Керимхандин квалерив агакьна. Къавумар къаршиламышун патал Керимхан абурун вилик акъатна. Анхъай атай Мухтаран десте акурла, Керимханди вичи-вич квадарна. Муьслуьм хандин итимри ара датана цавуз тфенгар ахъайзавай: Мухтар муькуь чубанарни галаз санал атана Керимхандин гъенел акъвазна. Ада вилерив жемьатрин арадай Керимхан жагъурзавай. Керимхан арадай акъатна гъампайриз муькьва хъана. Мухтаран десте тфенгар кIвачиз акъудна Муьслуьм хандин итимриз муькьва жезвай. Зурне-далдамдин ванци къуд пад къунвай. Муьслуьм хандин патай атанвай жегъилри сада-садан ашкъидай тфенгар ахъайзавай.

Рушарикай сада Перизатаз Мухтар атуникай хабар гана. Руш къефесдавай билбил хъиз тир. Руш кард хъиз дактариз муькьва хъана. КIватI хъанвай инсанрин арадай Мухтар жагъуриз алахъна. Муьгъуьббатди канакармушнавай и къве жегъилдиз садаз-сад акуна. Гъа и арада Керимхандин къвалав акъвазнавай гъампайрин тфенгри кIвалахна. Тфенгдин гум алатайла жемьатдиз «Перизат!... Перизат!!!...» лагъана пелел гъил эцигна ярх жезвай Мухтар акуна. Жемьат сад-муькуьдак какахъна. Дишегълийрин ванери хуьр къуна.

КIани ярдин и гъал акурла Перизата хъуьчIуьк чуьнуьхарнавай байбутдин кантI акъудна, дактар ахъайна ва «Гъай, гуьзел яр!...» лагъана ам вичин рикIин къилиз сухна.

Ара кахъахна. Зурне-далдамдин ван атана. Перизат ахъа дактардай чилел аватна. Мухтаран дустари ва жемьатди Керимхандинни Муьслуьм хандин лешер, садсадан патав халичадин винел яргъи авунвай Мухтарани Перизатан мийитрин кIвачерикай эцигна...

Къадир халу кIвачел къарагъна:

—Гила чунни мехъерик фин,—лагъана кIватI хъанвай жегъилриз килигна,—куьне къуьлера, зани рушарин манийрихъ яб акалда.

Виринриз чкIана, мелерихъ мехъеррик, рушари сивсиве туна лугъузвай «Перизата, гъай гуьзел яр!...» манидин тарих чир хъайила жегъилри Къадир халудиз чуьсагъул малумарна...

ЗИ БУБА

(гъикая)

Диде! Вун вири инсанриз азиз я. Амма заз... зун хана, хвена, чIехи авуна инсанрин жергейриз акъудайди бес ви зегъмет тушни? Вун иер, дерт-гъам авачир бахтавар ва гуьзел са руш туширни? За гъикI лугъун? Ви къисмет гъа икI хъана ман...

Цийи свас яз, гъилел куьрпе балаяр алаз тек амуькьин... Тек ваъ, кIани яр, ялгъуз кIвалин иеси цIуз феи диде! Балайрин буба залум душмандин гуьлледин хура гъатай, диде!

Ви дерт пара хъана. Вунани итимрихъ галаз кIвачел патавар элкъуьрна, залан кIвалахрик къуьн кутуна. Хайи Ватандин чилериз къати душманди тIуш тагурай лугъуз, вуна сенгерар эгъуьнна. Пелелай курум-курум зегъметдин гъекъ авахъайла, гъилел пихер хъайила вуна уф авунач. Ал ракъинин кIаник чуьллера гвен гуьдайла, вуна галатна лагъанач, чуьлдин къуш хъанвай, диде.

Чна ви тIварциз икрамзава, азиз диде! Чанда стIал иви амаз къван чун ваз буржлу я. Вуна жуван сивикай атана чаз гана, жуван тандилай алудна чал алукарна. Ви вилериз ахвар фенач, вун чи къайгъуда амуькьна, чаз ширин лайлай яна. Жува тIуьн тавуна, вуна чи руфун тухарна.

Диде!... «Завай кIелиз хъанач, чан балаяр, куьн тарсарикай хкатмир»—лагъана вун чи къайгъудик кумукьна, дафтIар-кIаб вугана вуна чун мектебдиз ракъана, Диде чан, ви муьрадар-метлебар къилиз акъатна, чун валай рази я. Чакай инсан авурди ви намусдин зегъмет я. Анжах...

Гила вун акурла зи рикI мум хъиз цIрада. Вучиз икъван фад ви юкъ какур хъана? Эхир, ваз вуч яшар ава? И карда чал сададни тахсир алач, диде. Уьмуьрди ви чIарарал жив къурна, ви юкъ какурарна. Залум душман!

Диде! Вакай шаирри, писателри чѣхи-чѣхи ктабар кхьенва. Композиторри иер-иер манияр тукѣурнава. Вун зи экуь вилер, дамарра ргазвай иви, югѣди-ѣифди кѣвалахиз вилик вач лугъузвай рикѣ я. Вун зи буба, вун зи диде я. Халкъдин мисал рикѣл хкин, диде. «Буба кѣѣйтѣа садра, диде кѣѣйтѣа иридра етим жеда!» Гъахълу я, зани кѣул чѣлугвазва.

Вуна чаз а тукѣуьл ѣикѣарин, цаварал тупаринни-бумбайрин ван алай ѣикѣарин, заланвал кѣалурнач. Гъавиляй за халкъдин мисал рикѣл хкана, вуна етимвал кѣалурнач. Бубади дяведиз фидайла, са кѣерехъдихъ тухвана, зурзазвай ванцелди «балаяр ажуз тамир» лагъай гафар вуна текдиказ жуван далудал эцигна. Амма буба?... Балайриз дидедин патав бубани акуна кѣанда. Залум душман, балайрин вил рекѣе тур кѣати душман!

Диде, багъишламиша, бубадикай рахун тавуна гъикѣ акъвазда?...

Буба! Чна чи дердер виридахъ галаз пайзава, вучиз лагъайтѣа бубадин дидар такур чун хътин аялар пара ава. Миллионралди чун хътин, аялрин азадвал патал цѣаярани женгера гъатай бубайрин веледри санал кѣватѣ хъана дяве лянетламишзава.

Дяве! Вузич на жегъил дишегълийрин юкъ вахт тахъанмаз какурна, абурун чѣларарал кѣуьзуьвилин жив кѣурна. Вучиз на дидеяр сефил туна? Вун амайтѣа, гила ви метѣерал хтулар ацукъдай, «буба, зи азиз буба!» —лагъана абуру ви рехивал акатнавай чурудиз темен гудай. Вун амайтѣа...

Эгъ, залай агъ алахъзава. Кѣе зи рикѣиз вун кѣанзава, буба! Вунни диде кѣван ширин я. Гъамиша за вакай фикирзава, буба. А вахтунда, вун чакай чара жедайла зун гъвечѣи, пуд ѣис яшар хъанвай аял тир. Вуна заз темен гана, ахпани зи кѣужахда са кѣуьнчѣ цуьквер вуганай. Гъа ибур я зи рикѣл аламайди, азиз буба. Ахпа?... Ви гъакъинда чав агакъай пуд тѣуб алай чарчи чи вилерал накъвар туна, дяведин залан хирерин накъвар!

Буба, яб акала, сентябдин а югъ са вахтундани зи рикѣелай алатзавач. 1941-ѣисан сентябрдин вацран 17. И югъ за тарихдиз кхъизва. Куьдпад инсанрив ацѣанвай. Виридан чинра пашманвилин гъиссер гъатнавай. Дяве! Вуж и гафунин гъавурда акъазвач? Ни и гафунин мана кѣатѣизвач?... Чун са кѣерехдихъ ацукънавай. Чун

пашман я, амма вуна пашманвал кѣалурзавачир. Вун шадвилелди зазни дидедиз килигзавай, вуна акъваз та-вуна дидедиз теселли гузвай. Амма за са затѣни кѣатѣизвачир. Дидедин кѣужахда авай зи куьрпе стхани миллиз-миллиз хъуьрезвай.

Буба, зун чаравилел чѣлалахъ тушир. За зверна са кѣунчѣ цуьквер гъана вав вуганай. Вуна кѣвед-пудра зун цавуз хкажна ахпа хурудив агудна заз темен ганай. Ви чинал цацар алай, а цацар чурудин чѣларар тир кѣван? Амма ибур заз чидачир. Зун вакай катнай. Пагъ, вун чакай чара жезвайди чир хъанайтѣа, зун садрани вакай катдачир, азиз буба! Гила зун пашман хъана, бала бубадикай катдай затѣ яни?!... Чара жедайла за вугай цуькверин кѣунчѣ вуна жибинра тунай. Зи рикѣл алама, буба, вуна ибур масан баладин савкъат я!»—лагъанай.

Вахтар алатна. Вуна чаз кѣуд пипѣен чар кхъенай. Ана дидедиз теселлияр, чазни саламар кхъенвай. Чарчин юкъва за ваз багъишай цуькверин кѣуранвай пешер авай. За а цуьквериз, бубадин ни галай, аскердавай зи бубадин жибинра кѣекъвей кѣурай пешериз темен ганай... За чарчиз килигиз-килигиз «диде, ингъе чи буба хкъезва!»—лугъуз гъарайдай, за диде шадардай.

Ахпа?... Ви гъакъинда чав агакъай пуд тѣуб чарче кхъенвай гафар за гъикѣ мецел гъин, буба? Завай а гафар мецел гъиз жезвач, за гафар рикѣин буйругъдалди лацу чарчел кхъизва. За абур виридаз, зун хъиз бубадин гъесретда амай миллионралди аялриз кхъизва. За абуроз лугъузва: «Чи бубаяр кѣенвач! Азадвилин женгера чпин чанарлай гъил кѣачур чи бубаяр миллионралди инсанрин рикѣера яшамиш жезва. Къенин гъар са кѣвалахда абуроз гелер, абуроз нефес ава...»

КѣЕЛНАЧ

Редакциядиз физ-хквер кѣван захъ гъал-аман галамачир. Пуд ѣикъалай сад за аниз жуван цѣийи гъикаяяр тухудай. Анжах, заз ван кѣвезвайди тек са гаф тир: «хъсан гъикая туш!»

—Куьне вири кѣелнани?

—Вири кѣел тавуртѣани, гъа са уьтери тамашна ман...

—Эхир, юлдаш редактор?...

—Завай ваз гаф гуз жедач, чан хтул!

—Хьуй ман...

Зун гардан кІрна пашман яз редакциядай акъатна. Амма зи кылиз маса фикир атана. «Майишатдикай, мугъуббатдикай гыкван кхыдай затІ я? Бес бюрократар? РикІни мез сад тушир рушватхорар? Масадбурун зегьметдал вил эцигнавай тенбелар?... Масадбур ва масадбур!...»

Редактордин къамат зи вилерикай къакъатзавачир. «Эхир, я рикІ! Вучиз вуна зун и рекъиз желбзава?... Чехи са кас я, вучиз вуна адакай кхыизва?»

РикІихъ галаз ихтилатар ийиз са къадар вахтунда ацукъна зун. «Ваъ, кхыхъ, къуй гыкаядин писдни, хъсанди адаз чир хъурай!»

Завай рикІихъ галаз гьуьжетриз хъанач. Чарни карандаш къачуна са къерехдив ацукъна зун. Кхъена чІурна, чІурна кхъена за. Ахпа къарагъна мадни редакциядиз фена зун. Вуч кар ятІани, газетдин редакторди къе зун чина хъвер аваз къабулна.

—Вун мадни атанани, хтул, хвашгелди!—лагъана ада зал вичин къатай тини хътин як алай гылер яргъи авуна. И кар за кІамаз хъана. «За вуч кхъенватІа яраб адаз чир хъанва жал?»—фикирна за. Ахпа папка ахъайна цІийиз кхъенвай гыкая адан вилик эцигна.

—Гыкая яни, хтул?

—...

—Я бала, инал ша,—лагъана редакторди эдеби ишчидиз вичин патав эверна,—твах, и гыкая машинкадай акъудиз тур. Ахпани са кыл типографиядиз! Абуруз тапшурмиша, и гыкая курсивдив кІватІрай! Ахпа редактор хъуьрез-хъуьрез заз килигна,—Гьун, гила вун залай рази яни,—лагъана базламиш хътин чина буьруьшар кутунивди.

Заз лугъудай са гафни чизмачир. «Ваз гыкая кхыдай маса са тема амачирни? На ам элкъвез-элкъвез мезенбетна!». Заз гыкая вахчуз кІан хъана, алакънач. Эхир...

Гыкая газетдиз акъатна. Амма завай редактордин чиниз акъатиз жезвачир. Са къадар вахтунда завай редакциядиз физ хъанач. Гонорар вахчуз эверайла за гзаф кІвач элкъуьрна.

Чун къведни чин-чинал дуьшуьш хъана. Регъуьвиляй

завай кыл виниз ийиз хъанач. Заз багъишламишун тІа-лабиз кІан хъана:

—Багъишламиша, юлдаш редактор...

—Вуч хъана, чан хтул?—ада мягътелвилелди жузуна.

—Гыкая...

Ада гзаф фикирна. Ахпа гыл яргъи авуна ам зи вилик атана:

—Валлагъ, лап зи рикІелай алатнавай! Гыкая чуьхвена кІанда! За вун тебрикзава. Ви гыкая вирида ашкъидалди кІелзавай. Заз лап хвеша хъана!

—Бес куьне кІедначни?

—За?...

Редакторди, вичикай кхъенвай, и сатирик гыкаяни кІел тавунвай чІал чир хъайила заз са къадар хвеша хъана...

ГЪУЪРЧЕ

„УШЕХЪАНАР“ твар алай повестдай са кыл

Вейсела, гъар сеферда Ахцегъиз Алияран кІвализ атайла, гъуърчез финификай ихтилатар ийидай. Вейсел гзаф йисара гъуърчехъанвал авур, а кардал рикІ алай кас тир.

—Алияр стха,—лагъана Вейсела са сеферда,—чи хуьруьз ша, чун къведни гъуърчез фида. Вилик квай юкъуз за зурба къве яц яна, белки гъардай къуд путунилай виниз як къведай, за квез гъайи якни гъабурукай я.

—За жуван уьмуьрда гъич садрани тфенг ягъайди туш, за фена гъуърче вуч ийин?

—Вач ман, я кас. Гъич тахъайтІа аялри тухдалди чпиз як тІуьрай,—лагъана Алияран папа Перисултана. Алиярал аяларни алахъна. Эхир ада разивал гана. Пака абур гъуърчез фин патал Мацаз рекъе гъатдайвал хъана.

Экв ахъа хъайила Алиярни Вейсел къведни къарагъна рекъе гъатна. Нисинлай са тІимил алатайла абур Мацарин хуьруьз агакъна. Абур кІеви хванахаяр хъуниз килиг тавуна, Алияр сифте яз иниз атанвайди тир. Мацаз фидай рекъерин дарискъалвал акурла Алияр тажуб хъана. «Пагъ, и рекъерин дарискъалвал ва писвал вуч я!»—лагъана, Вейсела адаз «ибур, дуст кас, шегъреяр я хъи, пис рекъер за ваз инлай къулухъ къалурда»—лагъана зарафатар авунвай.

Вейссан кІвал хуьруьн къилихъ галай. Гъаятдиз гъахъунни кумаз Вейсела Алиярал вичин кІвалер къалурна. Къве тахтадикай пад патав агудна авунвай ракар акбал хъувуна «гъей, я руш!»—лагъана ада гъарайна. Вейселан сесинал чІулав къве гада акъатна, ахпа абурун гуьгъуьналлаз Вейселан паб Весилани къил агъузна аскІан ракарарай къецел экъечІна. Ам чинин кІалубар, иллаки чІулав шад къве вил ва хъсан къамат

акурла инсандин рикІиз хуш жедай дишегъли тир. Вейсел вичин папаз килигна, ада Алияр къалурна.

—Алияр стха я, чи кІвализ мугъманвилиз атанва. Фена ацукъдай чкаяр гъазура.

Са тІимил вѣхтни тахъанмаз дишеглиди вичин сес малумарна. Вейселни Алияр гъа Весила хъиз къил агъуз на кІвализ гъахъна. КІвалин чилиз хамар экІяйнавай, цлакай тфенгни гапур куьрснавай.

Йиф акъатна, агъадикай къан лишан ягъайла Алиярни Вейсел гъуърчез экъечІна. Вейселав вичин тфенг, патрондаш ва са къилел хци кІвенкІ алай ракъ, муькуь къилелни къве хилен ченгел—ракъ алай ланш гвай. Алияр ав гъа ихътин къве къилелни ракъар алай ланш, хъсан са цІил ва гапур гвай. Абур яваш-явашдиз физвай, са артух рахазвачир. Нехир фидай рекъяй виниз хкаж хъана, са къадар мензилдиз рекъяйтІуз фена, ахпа абур чапла патахъ элкъвена ва тик пеляй виниз хкаж жез башламишна. Пелел акъатайла ракъини вичин зайиф ишигъарни анив агакъарнавай. Абуру инсан са гъвечи геренда ял акъадарна, къуд патахъ килигиз эгечІна. Инлай гзаф чкаяр аквазвай. Хуьруьн чапла патахъ галай дагъда, чпин вилик квай дерадин эрчи патахъ галай дагъдин къилел алай яйлахар—еке дуьзенар ва тумкъил авачир дагъларин къакъан капун юкъвал алай хъиз аквазвай.

—Вуч еке яйлахар авачни инра? Маса хуьрерихъ ихътин еке яйлахар аваз акурди туш заз,—лагъана мягтел хъанваз Алияра.

—Пагъ, ваз вуч аквазва къван инлай? Чи яйлахрин чІехибур Фиярин сергъятра ава. Ваз ингар гатуз акуна кІандай! Къацу векъерин юкъва авай цуьквер, лап гуьзел гамуниз ухшар къведа. Агъзурралди хперинни цІегъерин, чубанрин кфилрин ширин сесери ацІурнаваз жеда инаг,—лагъана ам хиялдик акатна.

—Гъей, гъей дуст кас, инра жери агъзурралди лапагрикай зазни ваз вуч ава къван? Абурукай чпин иесџйри кефер хукудрай,—лагъана Алияра.

—Абурукай кицІин рухваяр хъуй, дуст кас, заз зи лапагар бес я. Аквазвани ваз зи хпер?—лагъана Вейсела гъил туькІуьрна вилик квай дагъдин рагар къалурна. Алияр Вейсела гъил туькІуьрай дагъдин рагариз килигна, адаз са затІни акунач.

—Ваз аквазвачни?

—Ваъ, вуч ава къван?

—Ви вилер гъеле гъурчер ахтармишиз вердиш хъанвач, гъавиляй ваз хъсандиз акунни ийизвач. Вини еке дагъларин къилел хкаж хъанвай са затI аквазвани ваз, гъадалай эрчи патахъ са тIмил агъадай хъиз килиг. Алияз рагарин арайра векъ незвай са шумуд гъайван акуна.

—Абур гъамиша гъа вини рагара жедани?—хабар къуна Алияра.

—Ваъ, и чун алай чкайрални къведа, инлай агъузни, лап чи хуъруън патав гвай кIамаризни эвичIда. Гатуз инра лапагар авайла абур дагъларин лап вини кукIвариз хкаж жеда. Абуруз чубанрикай кичIеда. Гзаф тажублу гъайванар я.

Ацукъай чкадал фуни тIуъна, са къадар суъгъбетарни авурдалай къулухъ абур мад къарагъна рекъе гъатна. Вейселак гзаф тади квачир, адаз рагъ са живи виниз хъун кIанзавай. Дуъзен тепедилай са къадар мензилдиъ фейидалай къулухъ абур са дередиз гъахъна, гъа дередай винелди физ эгечIна. Дередин эрчи пата жив авай, чапла пад кукIвар жезвай чулав рагарин къакъан кухар тир. Са тIмил акъвазна фикир авурдалай къулухъ Вейсела вичин чантадай епер квай къуд ракъ акъудна, абурукай къвед Алиязав вугана, кIвачерик мягъкемдиз кутIунин буйругъна. Амай къвед гваз Вейсел чилел ацукъна.

—Ибур кIвачерик кутIунна чна вуч авун лазим я? ТахъайтIа ваз зун и тик рагай виниз акъудиз кIанзава-ни?—хабар къуна тажуб хъанвай Алияра.

—Ваз инай виниз экъечIиз кичIезвани, Алияз стха, и хци михер хътин ракъар кIвачерик кваз, гъиле ихътин ракъар аваз чавай шуъшедин цлай виниз физ жеда. Ваз и рагар гзаф тик писбур яз аквамир, абур хъуътуълбур я.

—Хкъедайлани чун и рагарай агъуз хтун лазим тушни? Ибур зи рекъер туш, дуст кас. Я заз ви якни кIандач, я зун финни ийидач!—лагъана кичIе хъанвай Алияра.

—Чун хкъедайла маса, хъсан рекъяй эвичIда, стха. Авай четин рехъ гъа им я. Инани четин са затI авач.

Алияз сакIани анай виниз физ кIанзавачир, адан къаст къулухъ элкъуън тир. Вейсел адалай алатнач, ам гелев гъана. Алиязан кIвачерикай мукъвал-мукъвал

гъвечи, раган къене кукIвар хъанвай, чулав хци къванер къакъатиз авахъзавай. Са къадар чкадиз ам кичIезкичIез, зурзаз-зурзаз экъечIна, ахпа ам жигерлу хъана, вичизни хабар авачиз утъкемдаказ виниз экъечIиз башламишна. Раган къилел экъечIдалди Алияз бегъем гъекъедай хъанвай, амма Вейсела хабарни авачир.

Дередин сертинив агакъайла Вейсел агъуз хъана, ада гъиливди Алиязрани ишара авуна. Лап къаскъандив агакъайла ада тфенг гъиликди авуна, капаралди вилик фена, явашдиз къил винизна сертинин а патахъ килигна. Гила абур къведни, са келимани сивяй акъуд тейиз, синел алай къванерихъ агалтна синIелай аквадай чкайриз лап мукъаятдаказ килигзавай. Дередин а пад кIамухъ алгъанавай гегъенш, жив аламай майдан тир. Дагъдин яцари цагарин арайра авай векъер незвай. Къаравулда акъвазнавай яц гъурчехъанар галай патан акси патаз килигзавай, абуру аквар гъаларай инхъай хаталувал гуъзлемишзавачир. Вейселан къаст Алиязав лап хъсандиз, азаддаказ чулда авай гъурчериз килигиз тун тир. Вейсела гъа инал атун кумаз гъурчерикай сад лишандик кутунвай. Вичин галатунни рикIелай алатна, Алияз чпивай са виш камунин мензилда векъ незвай гъурчериз килигзавай. Еке яцIу крчар алай и гъайванри лап секиндиз живерин арайра авай векъер незвай. Абурун хурар, къулухъ паюниз килигайла гзаф еке тир, лап асландин бедендиз ухшар тир.

Къаравулда акъвазнавай яцра вичин далудиз мезгуз кIанз къил далудихъ элкъуър авур гъа арада Вейсела вичин тфенг къванерин арада мягъкемарзавай. Яцраз ам акуна, уфт ягъай хътин са ван акъатна, вирибуру къилер хкажна, тфенг акъатна. Катзавай ягарин десте къаялди лап зирекдиз физвай руквадин са кIапIал хъиз аквадай. Вейсела мад са тфенг ахъайна. Катзавай ягарин рикIелай рехъ алатна, абур са дагъардал гъалтна. Артух фикир тагана, пуд сажен къван къакъан дагъардилай хкадарна тик ва цIалцIам рагакайтIуз катна. Тфенг акъатна ягар катайла ягарикай сад къулухъ кумукъна, са тIмил мензилдизни тефенмаз ам ярх хъана. Вири азиятар рикIелай алудна Алиязав ярх хъанвай яцран патав звериз кIан хъана. Вейсела ам тядиз къуна акъвазарна.

—Акъваз, авур суъгъбетар рикIелай алатнани? Чун акуртIа ам мад катда, гъиле гъат хъийидач, сикIрезни

лекърез ем жеда. Са къадар вахтунда гуъзлемишна, Вейсела шуькІуьдаказ уьфт яна, яцра зайифдаказ къил хкажна, гъа сятда адан къил чилел ахватна. Гъуьрчехъанар адан патав фейила, гъайванди эхиримжи нефескъахчузавай. Хам алажун Алиярал тацширмушна Вейсел гъуьрчер катай патахъ фена.

—Мад са гъейвандихъ гуьлле галукънава, Алияр стха.

—Ивидин гел авани?

—Эхъ. Вуна и яцран хам алажна якІар миъи ая, зун ивидин геле аваз фида, —лагъана ада вичин хъуьчІе авай чантани чухва хътинди хутІунна са патахъ эцигна, ам рекъе гъатна.

Югъ нисинилай алатнавай. Ивидин геле гъатна ам хейлин мензилдиз фена, ахпа мад адавай ивидин гел квахъна. Я ивидин гел, я хер хъанвай гъуьрч гъат хъийидатІа фикириз-фикириз ам са гзаф къекъвена. «Мулкамутдин» кукІван кІаник атайла, акурла инсандин зегъле фидай тик, рикІиз къайи дагъларин кІаник, авахъ завай къванер алай хътин са чкадал, живерин кІунтІарин арадай сифте са чІулав кІуртунин цен ахпани живедикай хкатнавай къилел алукІдай къирен са къирех акуна. Мукъва жердвай Вейсел вичин вилерал чІалахъ тушир. ЦІуру рагъу бармак, живедикай хкатнавай аялдин кІвач, папарин булушкадин ценер, жегъил са рушан нефес вахчун тийизвай сифет акуна ам хъанвай кардин гъавурда гъатна. Адак ахътин зурзун акатна хъи, белки тик хкаж хъайи адан чІарари къилел алай бармак виниз хкажна. Вейселан кІвачер юзазмачир, къулухъ элкъвена хуькведайла ам гъар вад камунлай садра къванцихъ агалтзавай. Радениз мукъва ам Алияр ав ахгакъна. Адан чина авай рангар акурла, Алияр айргъалламаз гъарай акъатна.

—Вахъ вуч хъана, Вейсел, ви чина авай рангар вучиз атІана?

—Къайи яд хъвана, рикІ тІа хъана, гила са бабат я.

—Гъуьрч гъат хъавунани?

—Эхъ, анжах лап яргъаз катнавай, ам чна пака хутахда, къе агакъдач.

Хуьруьз хтайла куьчейра касни амачир. Алияр кІвале секинарна ам са шумудан ракІарихъ фена, акур кардикай хабар гана ва Ахцегъиз фидай са итимни жагъурна кІвализ хтана.

—Зун кІвале туна вун икъван вахтунда гъиниз фенвай?—хабар къуна Алияра дустунин кефияр мадни чІуру яз акурла.

—Чи миресрикай сад азарлу тир. Адал къил чІугуна, са тІимил дагъдин яцран якни тухвана.

Вейселан сваса дагъдай хтанвайбурун вилик хуьрек гъана. Вейселан иштагъдиз затІни кІанзавачир, адавай незни жезвачир, ам ацІанвай.

—Вуна бегъем фу незвач эхир?—хабар къуна Алияра.

—Зи кефияр хъсан туш, стха, вуна неъ, заз килигмир.

Фу тІуьрдилай къулухъ Вейсела тядиз къаткидай чкаяр дуьзариз туна.

—Ша чун къаткин, стха,—лагъана Вейсела Алияраз, —пака чун фад фин лазим я. Фена чна як хкин, тахъайтІа ам жанавурри неда, як гъайиф я.

Са акъван вахтни алатнач, галатнавайбур ахварал фена. Пакамахъ экв ахъа жедалди абур къарагъна рекъе гъатна. Абурун гуьгъуьна аваз къвед-къвед, пуд-пуд, са варсинин мензилдилай артух яз, къулухай Мацарин жемьатар къвезвай.

—Яраб чи къулухъай къвезвайбур вужар ятІа?—хабар къуна Алияра?

—Шекидихъ физвайбур я жеди,—жаваб гана къайгъусузвилелди Вейсела.

Саврухдик акатна къейи инсанар алай чкадив агакъдалди са тІимил амаз Вейсела Алияр вилик ракъурна, вич къулухъ акъвазна. Къулухъ галай Вейсел ахгакъдалди Алияраз саврухди къирмишнавай инсанар акунвай. Къуьзуь Вагъабан патав, кІула авай парцин винел алай аялдихъ галаз санал яргъи хъана къенвай вичин вах Айишат адаз виридалайни вилик акунвай. Вахан муькуь аялни Вагъабан къужахда авай. Вейсел накъ пашмандиз вичин патав хутунин, ада вич инал къван гъана ахпа вич вилик кутунин себеддин гъавурда Алияр гила акъуна. Пер каца гваз атай Мацарин жемьатди саврухди къирмишай яхцІурни цІукъуд кас—цІипуд итим, цІемуьжуьд паб ва амай куьлуь аялар живедикай хукудна накъв квай са гъвечІи ясту тулал хкидалди Ушехъанай атай итимар ва папарни агакъна. Саврухди къирмишай чпин бубаяр, дидеяр, вахар, стхаяр, мукъвакъилияр, мягълединбур ва хуьруьнбур акурла, Ахцегъай

атайбирин шелрунни цугъунин ванери ва абурун ван хъайила анал алайбурун какахъай сесери инсандин чларар цаз-цаз ийидай, бедендик зурзун кутадай.

Яхцурни цукъуд касдин сурар са жергеда гъа и туглал эгъуьнна кучугна. Са кIус фу патал рекьерани рагара гъатна, эхирни чулав накъвадиз къисмет хъайи инсанар динжрайдалай къулухъ Мегърибанан къужахда вичи са гужуналди нефес къахчузмай пуд йиса авай Сафура абуру литиник кутуна гваз хъфена.

...Вичивай вичин къисметдиз несивал тежезвай инсанар! Гъахъ-дуван авачир замана!

—Цаварал рагъул цифер, рикIера дердер-гъамар амачир са девирда яшамиш жеда вун, чан бала,—лагъана къуьзуь са касди чими хъана вилер ахъаяй Сафура вичин хурудив игисна.

МУЪГЪУББАТДИН ГУЖ

(гъикая)

I

Югъ рагъден тир. АкIизвай ракъинин зайиф нулар Шагъ-дагъдиз мугъман жезвай. Мелагъет кIвалахалай цийиз хтанвай. Ада столдин къилел алай ктабар хъуьчуьз яна ва ктабханадив фад агакъун патал кам йигинарна. Варара ам гъвечIи стха Намика къаршиламишна. Ада аялриз хас тир ванцелди:

—Вавай зун тебрикиз жеда,—лагъана.—Къени за эдебияйдай «вад» къачуна. Мелагъета стха къужахламишна, адан пелез темен гана.

Ктабханадиз мукъва хъайила руша кIвач хвена, адаз элкъвена хъфиз кIан хъана. Анжах геж тир: Жагъилаз ам акунвай. Руша, гададиз фикир тагана къенез гъахъун къетIна, амма мумкин хъанач. Фадлай рушан гуьгъуьна гъатна фуьрсет жагъурзавай гадади адан рехъ атIана.

—Вун гъикъван яргъарай фейитIани зи къисмет я. Ибур куь хзандин гафар я.

Мелагъета адан гафар япалайзавачир. Гададин чинизни килиг тавуна ам ктабханадиз гъахъна. Ктабханадин зеведиш тадилу рушав агатна.

—Я руш, вун гзаф бахтлу я, жуван шикилдиз килиг садра, —лагъана ада гъиле авай газет рушаз къалурна. Газетдиз килигайла Мелагъет вичин вилерал чIалах хъанач...

Са патай шикил газетдиз акъатна лугъуз хвеша хъанвай Мелагъетан рикI муькуь патай Жагъилан гафари тIуьна куьтягъзавай. «Ибур куь хзандин гафар я.» Хиялрин къужахдаваз хъфизвай рушаз вич кIвалив мус агакънатIа чир хъанач. Адаз ктабар стхадив вахгана акъатиз кIанзавай, амма и вахтунда буба вилик акъатна. Ада рушавай мад гъиниз физватIа жузуна.

— Комсомолрин ижласдиз, — лагъана руша куьруь-
даказ жаваб хгана. Казима вилер экъисна:

— И ижласар гъикъван жеда? Вун няналди кІвала-
хал ала, нянизни ижласра. Йифизни хъи, ктабрихъ галаз
ихтилатарзава.

Ахпа Казима хъуьтуьл ванцелди:

— Ижласдай фад хъша, — лагъана, — чи кІвализ
мугъманар квервал я. За абуруз разивал гуда.

Руш саки ахварай аватна: «Низ разивал гуда, куьз
разивал гуда?» Анжах ада чуькънач. Руш киснаваз акур-
ла Казима вичи-вичихъ фикирна: «Значит, зун зи му-
раддив агакъна. Гила зун касдин вилик уьзуькъара же-
дач.»

... Ижлас куьтягъ хъанвай, Мелагъет хиялри тухван-
вай. Адаз Закир жагъурна, гададихъ галаз ихтилатриз
кІанзавай. Чпин кІвал галай патахъ элкъвейла, рушаз
хилерин эхъен куьче тирвал чкІанвай хъархъун тарцин
кІаникай вичив агатзавай са вуж ятІани акуна. Ам куь-
чедиз акъатна. Гила рушаз ам Закир тирди акуна.

— Вун дуьшуьш хъун зи рикІяй тир. ТахъайтІа заз
вучдатІа чизвачир, — лагъана руша.

— ГъикІ хъанва, я руш...

Руша адав муькуь гафар лугъуз тунач.

— Зун ижласдиз фидайла бубади заз фад хтун тап-
шурмишна. Чи кІавализ мугъманар кведа, лагъана.

— Мугъманар атайла вуч жеда кван? Мегер куь-
кІвализ мугъманар са сеферда атанвайди яни? Казим ха-
лу мугъманар элифардай кас я хъи. Якъин абур хъсан
рекье тун патал ваз фад хъша лагъанвайди жеда.

Гададин гафарикай Мелагъетаз хъел атана. Ада мад
гададин гаф атІана:

— Ваз абур вуч мугъманар ятІа чизвани? — Руша
ван хкажна. — Ада вичи абуруз гаф гуда...

Закираз вичин квилелай ргазвай яд эчІирайди хъиз
хъана. Гила адан рикІел Жагъил хтана. Рушан эхирим-
жи гафари гада чкадилай юзурна. Закираз Казиман
къилихар хъсан чизвай: ам куьгъневилдин жанлу чешне
тир. Ада вичин веледрин бахтлувал зерени фикирзавач.
Казиман фикир «чІехи ксарихъ» галаз санал ацукъиз-
кърагъун тир. Адан фикир ам я хъи, вичин кар дарда
гъатайла архаяр хъурай.

Закира сабур авун, къенин йифиз жедай уьлчуьви-
лин нетижа гуьзлемишун къетІна. КІани гададин ихътин

къарарди руш рази авунач. Анжах маса рехъ амачир...

Мелагъет кІвализ хтайла тахай дидедиз адакай хъел
атана.

— Вун къарада акІайди хъиз, гъина батмиш хъан-
вай?! Мегер ваз чизвачирни хъи, кье чаз мугъманар же-
да. Хавер атанва. Ада а кІвале вун гуьзлемишзава. Ра-
зивал гун рикІелай алудмир.

И гафар ван хъайила рушан рикІ чукІул эцягъайди
хъиз тІар хъана. Анжах са гафни талгъана руш эвер та-
ганвай мугъмандин патав фена. Руш акурла Хавер адан
гардандал аруш хъана. Ада ранг янавай пІузаррив ру-
шан чиниз-гъилериз теменар гуз башламишна.

— Зун ви шумал буйдиз къурбан хъурай. Ви рехъ ви-
лив хуьдалди чи кве вил цІару хъана хъи.

— Куьне вучиз гуьзлемишзава кван? КІвал чкадал,
югъ чкадал, — лагъана Мелагъета чин элкъуьрна.

— Я руш, чаз кІвал-мал герек туш! Чун и кІвалин
ярашух тир Мелагъет патал атанвайди я! — лагъана Ха-
вера ранг гвенавай чІулав рацІамар къугъурна. Мела-
гъетан чин мадни чІур хъана. Амма рушан и гъалдиз
Хавера фикир ганач:

— Я руш, Жагъил пис гада яни? Ада шаз юкъван
мектеб куьтягънава. КІаникни «Волга» гала. Вични хъи,
таярин-туьшерин жергеда шагъ я.

Инсандин бахтлувал анжах «Волга»да ахтармишза-
вай са дишегълидиз вуч жаваб хгудатІа Мелагъетаз
чизвачир. Анжах муьгъуьббатдихъ галаз къугъун мум-
кин тучирди лугъун лазим тир.

— Завай са чІавузни Жагъилахъ галаз квил са яс-
тухдал эцигиз жедач, — лагъана Мелагъет кьецел акъат-
на.

Хаверан чин цифъ гъатнавай зулун югъ хъиз хъана.
Ам тадиз Мелагъетан гуьгъуьналлаз акъатна ва рушан
фикир адан тахай дидедиз лагъана.

— Ам вуж я? Гаф чиди я. Аллагъди мубаракрай! —
Хейрениседи кІирер экъисна.

И чІавуз муькуь кІвалин ракІар ахъа хъана. Казима
мугъман хушвилелди рекье хтуна. Мелагъет мягътел хъа-
на амазмай. Адан рикІел вичи кІелай ктабрикай сада
кхъенвай гафар хтана:

«... Муьгъуьббатдин рекье гзаф мешекъетар акур же-
гъилдивай сифтегъан муьгъуьббатдин цуьк атІуз хъанач.
И рекье ам кана руьхъ хъана. Анжах гьесрет чІугзавай

вилеравай муьгьуббатдин цай туьхвенач, ада кланидахъ галаз къекъвей рекьериз нур чкурна. Гатфарин цуьк хьтин а назлу дилбер вафалу ярдикай чара хьайи-йикъалай црана куьтягъ хьана, адан чин зулун пеш хьиз хьпи хьана. Муьгьуббатдин пияла хкажай, анжах ам дадмишиз тахьай а жегьилар эхиратдин дуьньяда санал жеда лагъанай...»

Хиялрикай къакъатайла Мелагъета вичи-вичиз суална: яраб им гъакъикъат, тахьайтла а жегьилриз манийвал гайбурун багъана ятла? Гьелбетда багъна я. Исламдин дуьньядин ихьтин чиркин адетриз акси акъатун, женг тухун ва зи буба хьтин куьгъне фикирдин итимар гъавурда тун чи жегьилрин буржи тушни?...

Цавун аршдиз хкаж хьанвай вацра хуьруьз нур чукурзавай. Ииф секин тир. Хуьр къужахда къунвай багълари цуьк ахъайнавай. Хуьруьн медениятдин сарайдин вилик пад гуьлуьстандиз ухшар тир. Инаг «Жегьилрин майдан» я. Эхир инаг гуьлуьстандиз элкъуьрайбур жегьилар тушни? Ана клвалахайбурукай садни Мелагъет тушни? И майданда Закирани Мелагъета са тар аккурнай. Гадади, къелем аккурдайла: Мелагъет, и тарци цуьк ахъаяйла, чна мехъерда,—лагъанай. Рушан чин бубу хьиз къекъифнай, анжах ада жаваб ганачир. Сад лагъай муьгьуббатдив агакъун, адахъ галаз хзан къурмишун гьидан рикляй жедач?!.

II

Пакаман яр язавай. Хуьруьн куьчеяр гьеле секин тир. Квар къуьнуьз вегьена Мелагъет булах галай патяхъ фена. Хтана кал ацана, малар нехирдиз тухвана. Хейренисе гьелени ахварай аватначир. Казима члехи руфун вилик гана чин чуьхуьзвай. Мелагъетан, дагъдин шагвар акьурла мадни къекъифнавай чин, чулав вилер акурла Казиман вилерикай вичин регьметлу папан—Мегьрибанан къамат карагна. «А регьмятлудни экуьнахъ фад къарагъдай, вири клвалахар ада вахтунда аквадай ва зун фу туьтлуьнмаз клвалай ахъайдачир...»

Клвалахал фидамаз Мелагъета вичин дустунизни эвер гана. Чпин звеноводдин ван хъайила, Тамилла фад кланик эвична. Мегьрибанвилелди гуьруьшмиш хъайи-далай гуьгъуьниз абур къведни санал клвалахал фена...

Вири рахаз-хъуьрезвай, вирида мани лугъузвай. Гьамиша шад ва чина хъвер аваз аквадай Мелагъет къе пара бейкеф тир. Булахдал фейила адаз чубанри фермадавай гъахъсузвилерикай кхьенвайди ва и кардик Закиран гьилни квайди ван хьанвай. Руш мад хиялри тлушунна. Гьар сеферда Тифлисдиз фейила тахай дидеди къачузвай къван багъа затлар, ада межлисра харжзавай сан-къадар авачир къван пулар гьинай къвезвайди ятла икъван гагъди фикирнач лугъуз руша вич мизембетна...

Хейренисе ракларай хтайла рехъ вилив хуьзвай Казима хъел квай ванцелди гьарайна:

— Гьикл хьанва, кар-кеспи авачиз куьчейра къекъуьникай тух жезвачни? Чуькъни тавуна жуван клвале ацукъиз жезвачни?

Хейрениседи барутди хьиз цай къуна:

— Кас, вилер ахъайна заз дуьз килига. Зун ваз я къуллугъчи туш, яни... Вач гъадаз гьарая! Ви сандух ахъайна адан къене вуч аватла къилел акъуднавай жуван язнадиз... Селци тухвана лагъана вуна къилер атлай вишни пудкъанни ципуд гьерекай контролдиз кхьенвайди гьам я! Къвед-къвед ханвай лапагар учотдиз къачун тавуна къудкъанни муьжуьд клел фир-тефирнавайди хабар гайиди гьам тушни? Гьеле нисияр гъазурдай заводдин директордихъ галаз авур савдаяр за лугъузвач. Чавай ваз вуч кланзава?!.

Закиран твар ван хъайила касдин чанда фул гьатна. Ада гьутар столдал элягъна ва Мелагъетаз вилерин кланикай килигна къецел акъатна. Казим и йифиз ахварал фенач. Ам экуьнахъ фад къарагъна райондиз фена. Хуьруьн майишатдин идарадин начальник пара машгьул тир. Ада, Казиман салам къачурдалай куьлухъ адаз ацукъун патал чка къалурна. Кабинетдавайбур рекъе турдалай гуьгъуьниз фермадин гьаларикай хабар къуна.

— Валлагъ, квелай башламишдатла жувазни чизвач. Вад-ругуд югъ идалай вилик къилин чубанди чакай контролдиз кхьенва. Абуруни атана юхламишна.

— Чизва заз, чизва. Вуна халкъдин мал тлуьнвалда, вун чубанрин къайгъуда амуькзавач лугъуда. Совхоздин флан къадар гъайванар вуна учотдикай чуьнуьхнавалда.

Казиман чин цал хьиз хьпи хьана:

— Буьгътан я. Абурукай са низ ятлани чи чка къаз

Канзава. Зун квехъ галаз кьугьум жезва лагьай ван хьайила а жегьилди...

Начальникди адан гаф атана:

—Вун секинсуз жемир. Эгер кхьенвайбур дуьз туш-та чна буьгьтанчийриз, дугьри ятла халкъдин малдал гьил яргъи авунвайбуруз жаза гуда.

«Цийи кьугьумдикай» чара тахьайла Казим, кьил кларци ягьайди хьиз кьецел акьатна. «Виш агъзур пай-гьамбардиз минетдалди са аллагьдиз дадун хьсан я» — лагьана фикирна ада вичихъ. Гила Кериман рикел куьгьне дуст хтана...

Казим, адет яз, прокурордин кабинетдиз гьамиша ракар гатун тавуна гьахьдай. Кьени гьакI хьана, анжах столдин кьулухъ вичиз течидай са кас ацукьнаваз акурла, ам пеле лаш акьурди хьиз кьулухъ элкьвена. Имани икI. И залумдин хва мус якьалдарнатла?!..

Югъ мичи хьанвай, инсанрин кIвач куьчейрикай атанвай. «Цийи Хуьр» саки ахварал фенвай. Мелагьет ксанвачир. Кьецелай кIвачерин ван атайла ам хиялрикай чара хьана. Са арадила Казиман хьел квай ван атана:

—Диде гьинва?

—Чидач, буба, зун хтайла кIвале авачир.

—И залумдин руш йифизни кIваляй жегьидач. Вач, килига ам гьинаватла, — лагьана Казима кьвед лагьай пIапIусдиз цай яна...

Няни хьайила гьекьни-каф хьанвай Казим хуьруьз хуькведайла адал Закир гьалтнай.

—Няни хийир, чан хва. Фермада кIвалахар гьикI я? — лагьана ада гададин гьил кьунай. Закир тажублу хьана, вичи-вичихъ фикирнай: «Эхир адаз зун аквадай вилер авачир. Бес гила им вучиз садлагьана дегиш хьана?»

—КIвалахар хьсан я, Казим халу. Чна парах эцигна куьтягна, кIелер гьаниз яна. Бес районада вуч хабарар ава?

—Авач. Квез пек-лек, кIвачин кьапар кьачун патал фенвай.

Закираз зеведиш райондиз вучиз фенвайтла хьсандиз чизвай. Амма ада чуькьнач. Усман Кьадирова зеведишдин пад кьазвачирдакайни адаз хабар авай.

...Усман уьмуьрдин чимивални мекьивал акунвайбурукай тир. Районда адаз члехи гьуьрмет авай. Ватандин дяведа кьалурай виклгьвилериз килигна ада хьсан пенсия кьачузвай. Анжах иниз килиг тавуна ада мад кIвалахзавай. Институт куьтягнавай и касдиз агрономвилин пеше хьсан чизвай. Анжах ферсуз веледри бубадин кьил агьузарзавай. Адан хва Жагьилавай юкьван мектеб куьтягьайла институтдиз гьахьиз хьаначир. Гилани ам кар-кеспидихъ квачиз бейкар кьекьезвай. Члехи руш Хавер гьуьлуьк галаз пуд йис тир. Кьиметлу шейэрин ашикь тир и дишегьлиди вичин буба Казиман кIвализ уьлчуьвилиз ракурнай, анжах...

Казиман гьакьиндай гафар сиверай-сивериз чкIана. Са бязибуру Усмана ам хуьда, лугьузвай. Абуруз гьикI жезвай хьи, Казим мад кефер кылай яз кьекьведа. Анжах и гафар яргьал фенач. Фермадавай кимивилер райондин прократурадиз ракурна. Жегьил прокурорди кардиз мад килигун силсчидиз тапширмушна. Са шумуд йикьалай адахъ яб акалай прокурорди икI лагьана:

—Вичикай гзаф архайин хьана жеди. Гила вуж буьгьтанчи ятла Казимаз хьсан чир жеда.

«Игит гафуну, шиш цIу рекьида» лугьуда бубайри. Вичин бубадикай ихьтин гафар ван хьайила Мелагьетан кьил хура гьатнавай. Адан вилер кьенез хьфенвай. Анжах ада буба гьахьлу яз гьисабзавачир. Закирахъ галаз ихтилатардайла ада икI лагьанай:

—Зегьер дадмишайдаз садавайни чара хьийиз жедач. Зи бубадини халкъдин мал тIуьна, гилани вичин жаза чIугурай. Мегер адаз эхир икI жедайди чизвачирни?!

Закираз вич тахсирлу яз аквазвай. Адаз рушан рикI секинриз кIан хьана. Анжах идан мана авачирди чир хьана. Вучиз лагьайтла Мелагьет гьар са куьниз дерин анализ гуз алакьдай руш тир.

Судда ферма масадав вахгун патал Казимаз вахт гана. Няниз кIвализ хтайла ада рушаз эвер гана.

—Гьам чIугмир, чан руш. Зазни жуван гьалатI чир хьанва. Кьве йис са шеь туш, алатна фида. Са тIимил амайтла за куь муьгьуьббатдизни кIур гузвай. ИкI хьа-

на хъсан хъана. ТахъайтІа зун гъавурда гъатдачир. Зи кьил и карда кутурди гзафни-гзаф паб хъана. Экуьнахъ за ферма Закирав вахгуда.

Мелагъетан вилер накъарив ацІана. Ада кьве гъиливни бубадин гардан кьуна...

Азербайжан чІалай
Элкъуьрайди Э. Шихкъайибов я.

Тажиддин Агъавердиев

КАС ЯРХАРНА.

(гъикая)

Айдемир заз фадлай чидай. Ам кьени къилихар авай, зарафатрин кІватІ хътин гада тир. Са гафуналди, хъсан кІелуниз ва къилихриз килигна чна ам курском вилиз хкажна. И кІвалах, кьилди къачуртІа, зи рикІяй хъана.

Амма, Айдемиран къилихар курском хъайи йикъалай дигиш хъана, зарафатар гарун хура гъатай зулун хъиз квахъна. Гила ам маса Айдемир тир. Каридордай фидайла ада гъиле авай журнал хурудив агудна, са къадар виниз хкажна къадай. Ада дустариз мецив ваъ... ягъалмиш жемир, мецив ваъ, рацІамрив салам гудай. Хуру вилик гана экъведайла ада хъуьхъвер зуьрнецидин хъуьхъвер хъиз дакІурдай. Юлдашрикай сада салам гайитІа кьил юзурна алатна фидай.

...Заз кІвалай телеграмма атанвай. Ана кхъенвайди тек кьве гаф тир: «Фад хъша!». Зи рикІяй шумудни са жуьредин хиялар фена. Вуч хъанватІа?

Телеграмма гъиле кьуна институт галайвал зверна зун. ДатІана столдихъ ацукъна чарар гъилелай ийидай декан, кье вуч ятІани, столдихъ галачир. Зи ийир-тийир квахъна. Вучта?

Зун Айдемиран къвалав зверна. Кьве гаф кхъенвай телеграмма столдал эцигна зун са кьерехдихъ хъана. Хъуьхъвер дакІурна булка нез-нез кьил винизна ам заз килигна. За:

—Айдемир, и телеграмма декандив гице. За вавай гзаф тІалабда, зун ижазалу гьисабрай,—лагъана секин ванцелди.

—Вуч!... Вуч?!—Айдемир хъел кваз заз килигна.

За лагъай гафар тикрар хъувуна. Ада за кхъенвай арза къачуна кІелна, ахпа мадни зи вилик гадар хъувуна.

—Виш агъзур сеферда лагъана за, арза ачух кхъихъ!
Чара атІана, гъавилай за мад сеферда арза куьчар

хъувуна. Айдемира секиндаказ кӀелна, ахпа ам кьил
винизна такабурвилелди заз килигна:

—Декан хтайла жув вач!—лагъана.

—Заз тяди я...

—Алата зи чандилай! Заз вахъ галаз къверигдай
вахт авач!

Хъелни сакинсузвал акатнаваз хъиз за арза вахчу-

—АкӀ хъайила зун хабарсиз хъфида!—лагъана за
инадлувилелди.

—За ваз туьгъмет гуда!... Институтдай чукуруз гада!

Ада къацра хъиз туьд яргъи авуна гъарайзавай. Зун
ракӀар гелягъна тадиз къецихъ акъатна. Айдемиран
эхиримжи келимаяр фурай хъиз къвезвай.

...Хуьряй хтана зун тадиз институтдиз фена. Тарсар
башламишнавачир. Студентар цӀийи-цӀийиз каридордиз
гъахъзавай. Са тӀимил вахтунилай вад-цӀуд студент са-
нал кӀватӀ хъана. Са ара гана Айдемирни атана. Гъиле-
вай сумка кьилелай элкьуьрна аудиториядин пипӀе авай
партадиз гадарна.

—Виридаз саламар!—лагъана. Им адан эвелан, курс-
ком хкъягъдалди хесет тир. Зун мягътел хъана. Айдемир
гъилер къаз юлдашрихъ галаз гуьруьшмиш хъана. Ну-
бат зав агакьайла, арада затӀни тахъай хъиз:

—Кефер-гъалар гьикӀ я? Хуьруьз хъфенани, хзанрин
гъалар...—сад масадан гуьгъуьналлаз суалар гана.

Заз адав гъил вугуз кӀан хъанач. Амма юлдашрин
патав перт тахъурай лагъана за гъил яргъи авуна ва
куьрелди:

—Хъсан я! — лагъана жаваб гана.

Айдемир аудиториядай акъатна. За «им гъи пата-
хъай хкатай рагъ я?»—лагъана жувахъ фикирна, ахпа
кьиливди аудиториядин ракӀар къалурна. Вири хъуьре-
на. Абурукай сада хкатна:

—Кас ярхарна, ваз хабар тушни?—жаваб гана хъуь-
рез-хъуьрез.

—ГьикӀ ярхарна, яда?

—Курскомвилай акъудна ма...

—Жеч?!

—Хъанвайди вуч я? Къилихар гъа виликанбур тирди
аквазвачни?...

ШАГЪ-ДАГЪДИН ЦЕНЕРА

(гъикая)

Шагъ-дагъдин хура авай, къайи булахар авахъзавай
гуьлуьшан яйлахриз гъар патахъай ахмиш хъана инса-
нар къвезвай. Абур и иер чкайрин мугъманар тир.

И нянихъ «Къажал» яйлахдин «Гуьлмегъамедан»
тӀвар алай кимел чубанар, нехирбанар, дояркаяр кӀватӀ
хъанвай. Пуд патахъай къакан дагълари къужахда къун-
вай яйлахдин мукъувай, къванерин арадай кьилел лацу
каф алаз «ЦӀехуьл вацӀ» авахъзавай. Инсанар и кимел
кӀатӀнавайди абурун рикӀера авай хуш уьмуьр ва а
чкадин гуьзел тӀебиат тир.

КӀватӀ хъанвай инсанрин арада, виридан фикир ви-
чел желбнавай са дишегълини авай. Ам фермадин до-
ярка Сарай тир. Къуьзуь-жегъилда «Бахтлу хъурай вун,
Сарай!... Баркалла вун хайи дидедиз!...: ТекӀени, вирида
вуна хъиз кӀвалахин, виридаз ваз хътин кьилихар
жен!...» лугъуз адан хатур хуьдай.

Дагъларин жейрандин некӀедин чар хътин кьелечӀ
пӀузаррал гъамиша мили хъвер жедай. Чулав яргъи
чӀарари, яру некъи хътин чини, къалин рацӀамрин кӀа-
никай килигдай цӀару вилери Сараян шумал бедендиз
мадни артух гуьзелвал ганвай. Райондин комсомол ко-
митетдин патай яйлахриз командировка авунвай жегъил
духтур и рушал кӀевелай ашукъ хъанвай.

Ада вичин юлдашрикай садаз:

—Сараян ашкъиди зи рикӀе гелнава. Ам акурла зи
рикӀ шайрдин шиир, ашукъдин чуьнгуьр хъиз рахада,—
лагъана инадлувилелди.—Руш туш, дагъларин кард я.

Са нянихъ жегъил духтур вичихъ галай медсестрани
галаз шадвилерзавай кимел атана. «Лезгинка»дал къуь-
лерзавай рушазни гададиз язавай капари дагъда ван
тунвай.

—Акван ада къуьлдатӀа?—Сараял тӀуб туькӀуьрна
духтур руша.

Нубат Сараянди тир. Арачи, гъилевай инидин чумакъ цава кьугъуриз-кьугъуриз атана рушан вилик акъвазна.

—«Шаселем»!—лагъана Сарая вичин кьил-кIвач тIа-рамарна.

Руш дагъларин къвед хъиз межлисдиз акъатайла, Гуьлалидив вичин ихтияр гумукънач, адан вилер авахъна физвай яд хъиз кьуьлзавай Сараял алкIана. Хуш хиялрикай къакъатайла Гуьлалиди агъ аладарна: Яраб ада захъ галаз кьуьлдатIа?—лагъана вичин юлдадиз.

Духтур руша:

—Арачидиз лагъ, белки кьуьлда жал!—жаваб гана шадвилелди.

Межлис къвердавай худда гъатзавай. Жегъилри нубатдалди кьуьлерзавай. Арачиди Сараяз Гуьлалидин фикир лагъана, руша разивал гайила гададик шадвал акатна. Жегъилар кьуьлуьник экечIайла:

—Гуьлали, фад хкечIмир гъа! — гъарайна духтур руша.

Дагъларин серин шагъварди кьилел алай яру цIар квай лацу буьшмедив Гуьлалидин чинал курум-курум хъанвай гъекъ михъиз тазвай. Ягъазвай капаринни зуьрнедин ванци на лагъ дагълара къвед лагъай межлис кутунвай. Архачда къаткурнавай маларал ва хперин суьруьдал къаравул акъвазнавай чубанрин кфилрин хуш авазарни межлисдин сесерик какахънавай.

Нисинин ргар ракъини дагъларин къванера чим кутунвай. Гуьлалиди, брезентдин алачухдик ацукъна дарманар гъазурзавай.

—Нисинин хийрар, духтур,—лагъана алачухдин сиве акъвазнавай Сарая. Хабарсуз, кьулухъай атай ванци Гуьлали кьудгъунарна. Хуш сесини гададин рикI хъуьтуьларна. Ам тадиз кIвачел къарагъна.

—Чна куьн хътин азиз мугъманар фадлай гуьзлемишзавайди тир!—духтурди вичин гъилевай шуьшеяр столдал эцигна,—ша, ацукъа Сарай!

—Зун мугъман туш, духтур, начагъ хъана атанвай азарлу я,—жаваб гана Сарая милиз хъуьруьнивди.

Гуьлалиди дарманар чка-чкадал эцигна, ахпа приемник ахъайна. Инсанар гъейранардай халкъдин манидин ван кьуд патаз чкIана.

Чи пенжерадай гар атана,
Чимивилин гъава галаз.
Ирид йисни гуьзлемишна,
Уьмуьр ракъуд, яр, вахъ галаз.

Зун са къизил кьуш я, баха,
За чарадаз сир гудай туш.
Эллер вири сад хъайитIан,
За валай гъил къачудай туш...

—Ашукъдиз жегилрин рикIерикай хабар хъанва.

—Хъсан лугъузва.

—Муьгъуьббатдикай я.

—Эхъ, ашкъидикай...

—Четинди рикIер чирун я, амайди... Сарай,—Гуьлали рушаз мукъва хъана,—зи рикIе фадлай ви ашкъи гъатнава. Рекъера, хуьрера ада заз секинвал гузвач. Жечни, а шуьрбетдикай вунани дадмишайтIа?

—Са руш са гададин кьисмет я, духтур, им тIебиатдин къанун я. РикIер сад хъайила, кьисметар жегъилрин чпин гъиле авачни?—къил агъузна жаваб гана руша. Адан бедендиз къайи гъекъ акъатнавай. Гуьлалидин кIвачери чил къазмачир. Ам мадни мукъув атана, адаз рушан кьуьнел гъил эцигиз кIан хъана.

Гъар са кIвалахдин вахт ва макъам авайди я!—руш инадлувилелди гададин чиниз килигна.

—Сарай...

—ГъакI я, духтур!

Духтурди Сараян як алай лацу гъилиз раб ягъана, ахпа ам тадиз алачухдай акъатна. Вили къатIизмай къван мензилда духтур рушан гуьгъуьна килигна.

РикIер ачух хъана, муьгъуьббат винел акъатна!...

Рагъ са цIил къван хкаж хъанвай. Нехирар ва лапарин суьруьяр дагъларин хура авай къацу яйлахриз гъай хъанвай. Чубанрикай сада хура чумакъ акIурна кфилдай гъариб са макъам ягъизвай. Регъуь некIедив ацIанвай хпери ара датIуз кIелериз гъарайзавай. Раган пелел

алай къванцел текдиказ ацукънавай Гуьлалиди Сараякай хияларзавай.

—И чІаван хийрар, духтур!—лагъана десте хъана Гуьлали ацукънавай чкадал атай рушари,—на вуч дерин хияларзава?

—Вучиз куьн тек ацукънава?...—зарафатдив хабар къуна Сарая.

Сараян гуьзел къамат адан хуш сес чир хъайила жегьилдин ийир-тийир квахъна. Адаз кутугай гаф жагъанач. Къекъифнавай чин рушарихъ элкъуьрна:

—Куьне гаф-чІал сад авунвай хътинди я, рушар!—жаваб гана Гуьлалиди хъуьрез-хъуьрез,—куь рехъ алатнавани?

—Ваъ, духтур, чи рехъ алатнавач. Къарагъ, чи пунадиз мугъман хъухъ. За квез са кър, яру калин ргар нек гуда,—лагъана виридан эвезда Сарая. И вахтунда Гуьлалидин рикІел Баястун дагъда Ширина Фергъадаз нек гайи къиса хтана...

Къаншардавай къакъан пунадик хъен кутунвай. Къванцин кІеняй акъатзавай шуьше хътин миьни яд «Чирагъ» тІвар алай хуьляй авахъна кІама авай дагъдин вацІук какахъзавай. Пунадиз гъахъайла духтурдин нерик атирдин ни галукъна. Инаг свас гъизвай кІвал хъиз литерив безетмишнавай. ПипІе авай некІедин къапарал лацу жуна экІяйнавай. РакІарин патав гвай столдал приемник алай. Жегьилар пудни литинал ацукъна. Чинидин крушка бугъ алахъзавай къажгъандик эияйна.

Духтур, цуькверикай битмиш хъанвай дагъдин эхъи нек чандин дарман я!—лагъана Сарая вичин гъилевай крушка адав вугана,—ма, хъухъ.

Сарай эсил доярка я. Вад йисан планар къилиз акъуддай зегъметдик Сараян чІехи пай ква. Адан агалкъунрая са вичи ваъ, совхоздин фялейрини зурбаз дамахзава!—лагъана духтур руша.

Юкъван мектебда кІелдай вахтунда Сараян мурад доярка хъунухъ тир. Ам гатун вахтара фад-фад маларин фермадал фидай, ада ашкъидалди дояркайриз куьмек гудай. Газетрай кІвенкІвечи дояркайрин шикилар акурла, радиодай абурун гъакъинда суьгъбетар ва манияр ван хъайила «ваъ, мектеб куьтягъайла зун доярка жедда!»—лугъуз Сарая вичин ширин мурадар мадни мягъкемардай... Ингъе, гила Сарая къвед лагъай йис тир хъи

викІегъвилелди фермада кІвалахъзавай. Адан тІвар юлдашрин мецерлай аватзавачир.

—Зун Сараян вири кІвалахрал рази я!—жаваб гана Гуьлалиди хъуьрез-хъуьрез.—Ргар нек гузвай рушакай пис рахаз жени?

Гуьлалидин гафунал рушарни хъуьрена.

Яйлахра гъаваяр мекъи жезвай. Мал-къарадин фермаяр Шагъ-дагъдин ценерай куьч хъхъана яваш-яваш паласайрихъ эвичІ хъийизвай. Анжах Гуьлалидиз дагъларин хуш тІебиатдикай чара жез кІанзавачир. Ам кисна, алачухар кІватІ хъийизвай итимриз килигзавай. Сараяз Гуьлалидин рикІин хиял чир хъана:

—Духтур, квез дагъларин хуш тІебиатдикай чара жез кІанзавач гъа?—лагъана.

Гуьлалидин чІулав рацІамар хкаж хъана, къумрал чин къекъифна.

—Эхъ, гъакІ я, Сарай. И гуьлуьшан чкайривай низ чара жез кІан жеди?

—Дуьз я, духтур, и чкаяр чи берекатар я. И дагълариз чун гзаф хкведа, сагъвал хъурай, лагъана Сарай вилерин кІаникай Гуьлалидин чиниз килигна.

Совхоздин ферма гъа юкъуз къишлахдиз рекъе гъатна.

...Адеттирвал Лезгийрин мехъерар зулухъ элкъвейла башламишда. Гуьлалидинни Сараян мехъеррин чарар Октябрдин суваррин сесерихъ галаз санал хуьрериз чкІана.

ЗУН РИКІЕЛАЙ АЛАТНАВАЙ

(гъикая)

Эхиримжи вахтара хъен хъиз гуьгъуьна гъатнавай и дишегъли гъар сеферда акурла зи кефияр члур жезвай. Заз, фена адан яхадикай къуна ам юзуриз, ва адаз завай вуч кланзавагъа чириз кланзавай. Анжах гъар сеферда дуьшуьш хъайила адан чина авай милаймвал ва тлебиивал акурла за жуван фикирдилай гъил вахчузвай. Къве югъ тир хъи, ам зал дуьшуьш хъанвачир. И йикъара за жува-жув гумрагъ ва асуда гъиссзавай. Ингъе, мад а дишегъли! Рикивай лагъайгъа, зун адан макъсадин гъавурда саклани акъвазвачир. Яраб им муьгъуьббат ягъа? Эхир, зун адлай къве сеферда гъвечли я. Садни хъи, ам иер шегъердин дишегъли я, зи квел ашукъ жеда? Зун клан хунин сеbeb вуч я? Зун асклан ва яхун са гада, ам лагъайгъа, ацлаи къакъан буйдин са дишегъли. Зун чиркин ва клалубсуз сад, ам лагъайгъа, иер, буйбухакъ авай дишегъли!

Ихътин са дишегълидиз зун клан хъун ва заз къарши адан рикле муьгъуьббат хъун заз чиз са хиял тир. Ваъ, ина, са вуч ягъани, маса сир ава. Акл ягъа...?

Эхиримжи йикъара зи рикл жакъвазвай ихътин фикирар саклани къиляй акъатзавачир. Ингъе, мад а дишегъли. Гъикъван иер я? Лацу рангадин костюмри ам, адан гуьзел къамат гъикл клалубда тунватгъа акутун? Заз адакай яргъаз жез клан хъана. Алакънач. Рикли мажбурнатлани клвачер юзанач. Зун алай чкадал алклана.

Са къадар вахтар алатна, мад а дишегъли заз ахкунач. Гъамиша къвез акъваздай клвалин вилик галай шабалутдин таран кланик гила а дишегъли ахквзмачир. И кардал зун шадни жезвай пашманни.

Юкъван мектеб куьтягъзавай йис тир. Мектеб куьтягъзавай бур и шадвилериз гъазур жезвай. Мектеб куьтягъуниз талукъ яз дидеди заз чулава костюмар, гъа рангунин клуфар шуьклуь туфлияр, ипекдин лацу рубашка

ва чулава галстук къачунвай. Зун парашад тир. За юкъван мектеб куьтягъзавай, зун гила члехи кас хъанвай, гила за члехи касди хъиз уьмуьрдиз кам вигъезвай...

Нян хъана. Дидеди къачур чулава костюмар, клуф шуьклуь туфлияр, ипекдин лацу перем алуькна галстук кутлунна зун гуьзгуьдин вилик акъвазна. И пекери зун гъикъван кутугна къазвай! Хиялдай а дишегъли атана зи къуьнуькай акъвазна. Гила зунни ярашухлу ва такабурлу акъвазвай. Дишегълидални гъа ихътин пекер алай. Чун и пекери гъикъван ярашухлу къалурзавай...

—Вафа, чун геж жезва, ша, вирида вун гуьзлемишзава.

Къецикай атай ванци зун ширин хиялрикай къакъудна. Гуьзгуьдин вилик захъ галаз къуьн-къуьне акъвазнавай а дишегъли пакаман мичливал хъиз цлрана. Зун гуьзлемишзавай юлдашар зи рикел хтана. Атирдин гъвечли шуьше ахъайна са шумуд стлал за жуван пекерал ва чларарал къвахна. Зун дидедин патав фена, адаз зун акунач. За:

—Диде чан, гъикл я, иер акъвазвани?—лагъана.

И ван хъайила диде гъилевай клвалах са къерехдикъ вигъена клвачел акъалтна. Ада зи къуьнерикай къуна, рикл ацудалди пелелай, хъуьхъверлай ада темен къачуна. Дидедин вилериз накъвар хъиткьинна, чинин рангар дигиш хъана. Сад лагъай сеферда дуьшуьш жезвай инсан хъиз, диде элкъвез-элкъвез заз килигзавай.

—Вун члехи са кас хъанва, чан бала... Адавай вичин гафар тамамриз жезвачир, вилер хтар-хтар хъана накъварив ацланвай. Диде вичин къил зи къуьнел эцигна гзаф шехъна. Адан и гъал акурла зи вилерни накъварив ацлана.

Чун са къадар вахтунда гъа икл акъвазна. Эгер, къецихъай юлдашри эверначиргъа, вири зи рикелай алатнавай. Дидедин къил явашдиказ винизна зун адан чухурдиз аватнавай ири вилериз, раг-раг хъанвай пелен буьруьшриз дикъетдалди килигна. Вичин уьмуьр зун патал вахшнавай, уьмуьрдун туькьуьвилер дадмишнавай и дишегълидиз зун гъикъван буржлу ягъа?... Ада, зи къиляй физвай хиялар къатланвайди хъиз:

—Фикир ийимир, чан бала, диде-бубадин буржи велед члехи авуна мяракадиз акъудун я. Тар члехи авуна адан майваяр акван... Вач, чан хва, юлдашри вун гуьзлемишзава.

Дидеди мад зи пелелай темен къачуна, ахпа адан зун айвандихъ къван рекъе туна.

Шадвилин вечер яргъалди фена. Муалимар рахана, ахпа мектеб къутягъзавай аялриз гаф гана. Абуру чпин риклин мурадар лагъана, уьмуьрдин гегъенш рекъер чи вилик ачухна. Мурадар!... Бязибуру хайи хуьре акъвазна кваллахда лагъана, са бязибуруни институтра чпин келунар давамарда лагъана. Зун жуван риклин мурад-рикай рахана. Институт къутягъин, ахпани хтана хайи хуьре квалухун зи риклин мурад тир. Сад лагъай синифдилай башламишна захъ галаз санал келелай Седакъетни зи фикирдихъ галаз шерик хъана. И нянихъ чна гзаф шадвилер авуна. Вири квалериз хъфена. Амма зунни Седакъет са къадар вахтунда багъда экъвена. гъа-миша санал жеда лагъана чна къин-эгъдна.

Им садрани рикелелай алат тейидай нян тир.

Зун кваллиз хтайла диде ксанвай. Зун кисна жуван утагъдиз гъахъна. Столдин винел са чар, гъелени, къайи тахъанвай хуьрек ва чай алай. Таниш тушир хатларалди кхъенвай и чар акурла зун мягътел хъана. Чарцин винел тек къве гаф «Баку, С. Мамедова» кхъенвай. Яраб им вуж ятла? Адаз зун гъинай чида? Яраб почталаон ягъалмиш хъанватла?... Ваъ, адрес дуьз кхъенвай. За сабурсузвилелди чар ахъайна, столдин винел са шикил аватна. И шикил акурла зун мадни мягътел хъана. зи дамарравай иви дав хъана. Са вахтара хъен хъиз зи гуьгъуьна экъвезвай, ахпани сад лагъана квахъай а дишегъли шикилдай заз килигзавай «Адаз завай вуч кванзава?» лагъана за жуваз хъабар тахъана гуьрсуйнай гарайна.

Чар пара яргъиз кхъенвай. Сифте цларара вил экъуьрайла, зи чларар риб-риб хъана къарагъна. Ам икI башламишнавай:

«Зи азиз бала, якъин, и чар келелайла вун мягътел жеда. Белки вун и гафарал члалахъни тежен... Амма им гъакъикъат я. Вун зи хва...»

За элкъвез хквез чар келел хъувуна, амма зи къил сакуьнайни акъатнач. Зи рикелел аламайди эхирда кхъенвай «чун и мукъвара гуьруьшмиш жеда» лагъай гафар я.

Зи диде маса дишегъли тир къван?! Ваъ, им мумкун кар туш! Заз авай диде сад я, амни муькуь квалеле ксанва. Заз ксанвай диде ахварай авудиз ва «вун я, зи диде, валай гъейри заз диде авач!...» лугъуз кван хъана. Хъанач. Ам ширин ахварал фенвай. Садни, сабурлу хъана кар чкадал тестикъарун къетна за. Зун пекерни аламаз краватдал ярх хъана, амма ахварал фенач. За дикъетдивди мад сеферда чар келел хъувуна. И гафар гъикI мецел гъин? «Къанунсуздаказ дидедиз хъун...!. Уьмуьрдин и хуш юкъуз, мектеб къутягъна шадвилерзавай и вахтунда инсафсузвилелди кхъенвай и чарчиз занифретзавай... Са ни ятлани дишегълидин намус квалечерик кутуна. Адаз дидеилай гъейри касни авачир къван. Хайи дидеивай рушан къилел атанвай намуссузвиллин леке къабулиз хъанач. Мукъва вахтара диде хъана кванзавай и жегъил дишегъли квалелай акъатна, къил къачуна шегъердиз фена. Ана кваллахна, келелна...

И нянихъ иланди ягъайди хъиз зи вилериз ахвар атанач. Зун пакамахъ фад къарагъна, амма диде квалалахал фенвай. За чин-гъил чуьхвена, ахпа пекер къайдадиз хкана. Рикли затли члугвазвачир, иштагъ квахънавай. Зун кухнядиз гъахъна, столдал са чар алай, заз дидедин кхъинар чир хъана. «Чан хва, жуваз фу неъ, чай хъухъ. Имтагъанрин гъазурвилер аку. Перемдиз уьтуь янава, нисинихъ зун ахкъатдач, маса квалалах акъатнава...»

—Ваъ! заз маса диде авач, зи хайи диде анжах вун я! Зун патал вичин уьмуьр бахшнавай и дишегълидлай гъейри заз маса диде чидач! За жуван хиялдай и къве дишегъли сад-садав гекъигна. Абурун къаматар зи вилик акъвазна. Жегъил, иер са дишегъли... чинай нуранивал авахъзавай маса дишегъли... Яраб гъим вине аватла?

За са шумуд ктаб ахъайна. Сад къачуз муькуьд эциг хъавуна, амма къиле затли гъатнач. Са-садахъ галаз алакъа авачир жуьреба-жуьре хиялри зун тушуннавай. Завай къецел акъатиз жезвачир, заз акI жезвай хъи, вирида и чар келелнава, абуру зун туплуьвди къалурзава ва «къанунсуз дуьньядал атайди...» лугъуз абур зал хъуьреза... Зун бямиш жезвай тегъер тир, зун жува-жув

гъилиз къачуз алахъзавай, амма саклани алакъзавачир. Яраб и чарчикай Седакъетаз хабар аватла? Хабар хъана кьин-эгъд члурдатла?...

Ракларин зенгини ванна. Зак къалабулук акатна. Раклар ахъайдани, ахъайдачни? Зун даклардай къецихъ килигна. Зи бедендиз кивачелай кьилел къайи гъекъ акъатна. Ракларихъ акъвазна зенгзавайди зи дидени а дишегъли тир. Дидедин чина пашманвал, а дишегълидин чина лагъайтла шадвал авай. Чун пудни чуькьни тауна кивализ гъахъна. Дидедик къалабулук акатнавай. И секинвал дидеди члурна:

—Буна аял хутахани?

Зун гила гъавурда акбуна. И дишегъли и кивализ атунин макъсад гила заз чир хъана!

—Яб це,—дидедин вилер накъварив ацланвай,—Вафа зи къеневай рикI я. Ам за члехи авуна, адан вири четинвилер зи хиве гъатна... Зун адан кьилел пеш хъиз юзана. Вун адан диде я... амма адак зи пайни гала...

— ...

—Ваз минет хъурай, завай Вафа галачиз яшамиш жедач, ам завай къакъудмир!

— ...

—Вун гъеле жегъил я, ваз велед хъижеда! Вафа заз багъиш ая, къуй ам зи хва хъурай!

Дишегълидин ван-сес акъатзавачир, ам секиндаказ ацукънавай, ада жаваб гузвачир. Адан гъа и секинвили дидедин рикI чукулуди хъиз атлузвай.

—За Вафа вав вахгудач, гъавурда акъазвани?—дидеди гуьлле акъур инсанди хъиз гъарайна.—Ам зиди я, ам галачиз завай яшамиш жедач!

Жегъил дишегълиди заландаказ кьил винизна, ахпа гъамлу ванцелди:

—Са вахтара гъа и Вафа хъиз, зунни дидедиз авай тек са велед тир. Зи дидедини вуна хъиз «завай бала галачиз яшамиш жедач!» лугъудай. Амма, акI хъанач. Жегъилвили гъиссерик акатна а вахтунда завай са гъалатI хъана. Дидеди вичин хайи велед кивалей чукурна... ам вичин кIани баладихъ къекъвенач... Бес адавай давамиз хъаначни?—лагъана.

Диде кивачел къурана къах хъанвай, адан мецел гаф къвезмачир. Дидедин гъал акуна зун мягътел хъанвай.

—Сария!... Зи азиз бала!—Диде гъилер ахъайна жегъил дишегълидиз мукъва хъана ва адан гардандикай ккIана. Адан рикIелай зун алатнавай. Абур я шехъзавач, яни хъуьрезвач. Гарданра гъатнавай дишегълийрин къуьнер юзазва, абур чими нефесрив рахазва...

Азербайжан чIалай элкъуьрайди
Я. Шайдаев Я.

ИНЖЕХАНУМАН ТІВАРЦИН ЮГЪ

(гъикая)

Суйлейман Инжеханумахъ галаз адан тІварцин югъ къейд ийизвай межлисда таниш хъана.

Эвленмиш жедалди вилик Инжеханума Суйлейманан япарихъ галукъарнавай хъи, тІварцин югъ инлай къулухъни, адан кІвализ свасвализ атайлани къейд авун лазим я. Вучиз лагъайтІа, и кар ада бубадин кІвале адет авунва. Им хуьруьн адет тушир. Амма иниз килиг тавуна Суйлеймана сив ахъайна Инжеханумаз дакІан са гаф лагъаначир. Садни, куьне лагъ, чандилайни кІани тир гуьзел ярдиз ваъ лугъуз жедайни? Суйлейман кІани ярдин рекъе чанни гуз гъазур туширни? Иса садра къейд ийизвай и югъ патал Суйлеймана мал-девлетни гудачни? Инжеханум вичиз къисмет хъанайтІа и югъ йиса садра ваъ, къуд-вад сефердани къейд авун патал Суйлейман са кІвачел акъваздай. Колхоздин мал-девлет Суйлейманан гъиле авачирни?

Абур эвленмиш хъана. Са юкъуз Суйлейман кІвализ хтайла адаз свасанни дидедин гъалар чІуру яз акуна. Къуьзуь дидеди икІ лугъузвай:

— Я свас, зав Суйлейман гвач, жува лагъана кІандай. Метлеб-мурад вазни гъадаз хъсан чида. Садни, им чи хуьруьн адет туш. Майдин сувар алатна. Октябрдин суваралди пара вахтар ама...

Суйлейман акурла абур къведни кис хъана. Суйлейман пара перт тир. Адан чин чІарци тушуннавай, акунрилай пара юргъун хътин тир. Мекъи тирвиляй адан чинин рангар чІулав хъанвай. Дидеди кІвачелай-къилел къван хцелай вил элкъуьрна, ахпа:

— Суйлейман, вун вучиз геж хъана? — хъел кваз хабар къуна. — Вилик ша, жуваз чим акъуда.

Инжеханума чин чІурна, пІузарар кудна.

— Суйлейман, вун вучиз геж хъана? — хъел кваз хабар къуна ада. — ИкІ къиле фидач гъа? Именинникдиз

вад югъ амайди ваз чизвачирни? ТахъайтІа ви рикІелай алатнавайни?

Суйлейман са гафни талгъана свасан кІвализ хъфена. Инжеханумни адан гуьгъуьналлаз... Столдин чинал алай чарар акурла Суйлейман адахъ элкъвена.

— Ибур вучтин чарар я? — лагъана.

— ГъикІ вучтин чарар я? — ам касдин чина цаз хъиз акъвазна. — Ибур телеграмаяр я! Чна виридаз хабар гана кІанзавачни?

— Лап хъсан, — хъуьтуьл ванцелди жаваб гана Суйлеймана. Вилер чарарал алайтІани, фикир-хиял фермайра авай. Инжеханум телеграмаяр гъиле къуна касдин вилик акъвазна:

— Им зи дуст Гъумаяз. Самая Гъумаян дуст, зи стхадихъ галаз санал кІелзавай руш я, — Инжеханума телеграмаяр сад-сад кІелиз башламишна. — Имни хъи, Суйнера, виликан чи къунши. И телеграмани а виликра за вахъ галаз концертда танишрай гададиз. Пара къемеди гада я, далдам алачир мехъер хътинди я. Исятда циркина билетар маса гузва. ТІварни Ярмамед я. Амма инал-анал адаз Юрик лугъузва. Им халадиз, муькуьд бибидиз. Имни хъи зи халадин касдиз... пара туш вири 79 касдиз эвер ганва...

И хабар хуьруьз чІкана. Жузун-качузун пара хъана.

— Я Ханпиче вах, именинник вуч затІ я? Ам и йикъара Инжеханумабурун кІвализ къвезвалда!

— Зи къил акъатзавач, я чан вах. Я Гуьлжамал къари, белки седриди къачузвай машин ятІа? Пул авай кас я, акъадарна вичин паб экъуьрда.

— Бес десте-десте инсанар гъинвайди я?

— Абур тебрик авун патал къвезвайбур ялда. Садра зи хвани вичин дустунин патав машин мубарак авун патал фейиди тир.

Ихътин рахунрин сан-къадар пара жезвай. Мугъмарни ара датІана къвезвай. Хуьруьнвиярни кІватІ хъана седридин гъаятдал физвай. Тефена гъикІ акъвазда? Седри я, пака са кар гъалтдачни?

Гъаятда ван-сес гъатна. Сада кІарасар хазвай, муькуьда яд гъизвай, са масада къапар гъазурзавай, яд ргазвай. Амма, арада як авачир. Кайванийри чичІегар гъазурзава, къапар къайдадик кутазва. Атанвайбуру гьер-кІел тукун гуьзлемишзавай.

Няни хъана, амма арадал як атанач.

Суьлейман айвандик акъатна. Шофер инал алай.
 Регъуь тушни,—лагъана ада,—вун вучиз геж хъана?
 Ферсуз я вун. Вун накъ фейиди тир, амма къе хтана.
 Атанвай къван мугъманар аквазвачни ваз? Абуру тIуь-
 на-кIанзава! Инай къишлахрал гъикъван рехъ ава? Ан-
 жах вун къве югъ я хьи, рекъера акIана! Шумуд хкана-
 тIа лагъ кван? Куькбур яни?—Суьлейман векъи хъана.

Шоферди:

—За къагъанач,—лагъана.

—ГикIа?!

Суьлейманан вилер чанахърай акъатна. Ада дели
 хъанвай итимри хъиз гъарайна:—на вуч лагъана?!

—Чубанри ганач. Абуру идарадин патай талукъ тир
 чар тахъанмаз чпивай колхоздин гъерер ахъайиз жедач
 лагъана. Гъер тухунун макъсад чпизни чир хъана кIан-
 завалда!

Инжеханум нифретдалди Суьлейманаз килигна,
 Мугъманрин арада къал гъатна. Инжехануман тIварцин
 югъ къейд ийизвай межлисди къил къунач. Вири кIвала-
 хар гъа идалди куьтягъ хъана.

Азербайжан чIалай
 Элкъуьрайди Э. Келбиханов Я.

Къилер

Лезгийрин Эдебийятдикай къве гаф	3
Эдебийятда дуствилини алакъяар. <i>Макъала</i>	7

Эдебийятдин ирс

Нуреддин Шарифов. <i>Шиирар</i>	10
Кесиб Абдулагъ. <i>Шиирар</i>	12
Амираслан Гъани. <i>Шиир</i>	14
Теймур Алиханов. <i>Шиир</i>	15
Амираслан Асланов. <i>Шиир</i>	16

Цийи эсерар

Забит Ризванов. <i>Шиирар</i>	17
Лезги Нямет. <i>Шиирар</i>	49
Иззет Шарифов. <i>Баснияр ва сатирадин шиирар</i>	60
Байрам Салимов. <i>Шиирар</i>	73
Нияз Пашаев. <i>Шиирар</i>	78
Агъамегъамед Бадалов. <i>Шиирар</i>	83
Шихзада Валадов. <i>Шиирар</i>	88
Межлум Ферзалиев. <i>Шиирар</i>	92
Эшреф Келбиханов. <i>Шиирар</i>	96
Эгъмедбер Шихкъайибов. <i>Шиирар</i>	102
Бажиханум Исаева. <i>Шиир</i>	106
Эмирбер Лачинов. <i>Шиирар</i>	107
Шакир Наврузбегов. <i>Шиир</i>	109
Къудрат Велиханов. <i>Шиир</i>	111
Азима Садикъова. <i>Шиир</i>	114
Гъажибала Къафланов. <i>Шиирар</i>	115
Мейведдин Жабраилов. <i>Шиирар</i>	117
Сабир Мегъти. <i>Шиирар</i>	119
Багъиш Багъишов. <i>Шиир</i>	121
Муьгъйеддин Мамедов. <i>Шиирар</i>	122
Ядулагъ Шайдаев. <i>Повестъ</i>	123
Мирзали Рустамов. <i>Гъикаяяр</i>	164
Роза Шарифова. <i>Гъикаяяр</i>	181
Рамазан Гъашаров ва Абдулкъадир Гъажиев. <i>По- вестдай са къил</i>	186
Шемседдин Шарифов. <i>Гъикая</i>	193
Тажеддин Агъавердиев. <i>Гъикая</i>	201
Фетулагъ Фетуллаев. <i>Гъикая</i>	203
Туфикъ Веледахтул. <i>Гъикая</i>	208
Юсиф Гъажиев. <i>Гъикая</i>	214

Бәди редактору *Ј. Агајев*. Техники редактору *С. Гәбибзада*
Корректору *Н. Гафланов*.

Јығылмаға верилмиш 3/І-1969-чу ил. Чапа имзаланмыш 30/ХІІ
1969-чу ил. Кағыз форматы 84×108^{1/32}. Чап. в: 11,4. Учо
нәшр. в. 10,0. ФГ 09741. Сифариш № 706. Тиражы 6000.
Гијмәти 84 гөп.

Азәрбајчан ССР Назирләр Советинин Девләт Мәтбуат Коми
тәси „Кәвчлик“ нәшријаты, Бақы, Нүсү Начыјев күчәси, 4
26-лар мәтбәәси. Бақы, Әли Байрамов күчәси, 3.